Szerkesztette

HEIL KRISTÓF MIHÁLY

A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok

Adalékok az operátumok történetéhez

GONDOLAT

Jogtörténeti
Értekezések 62.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 62.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

HEIL KRISTÓF MIHÁLY
(szerk.)

A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok

Adalékok az operátumok történetéhez

Gondolat Kiadó • Budapest, 2023

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 62.

A kötet a Magyar Kutatási Hálózat tagjaként
az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékén működő
HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport
programja keretében jelenik meg.

mtajogtortenet.elte.hu

A kötetet lektorálta
MÁTHÉ GÁBOR

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők, 2023

Olvasószerkesztő (HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport)
Megyeri-Pálffi Zoltán

A borító Johann Hieronymous Löschenkohl
Audiens der hungarischen Landtags-Deputation bey Sr: K: Maj: Leopold II am 20ten. Aug: 1790 című
rajzának felhasználásával készült.

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolatkiado

A kiadásért felel Bácskai István
Borítót tervezte Lipót Éva
Tördelő Lipót Éva

ISBN 978 963 556 505 4
ISSN 0134-0026

TARTALOM

BEVEZETŐ GONDOLATOK A RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOKRÓL SZÓLÓ TANULMÁNYKÖTETHEZ 7

Erdődy Gábor
A RENDSZERES ORSZÁGGYŰLÉSI BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOK HAZAI ÉS NEMZETKÖZI KONTEXTUSA 11

Dobszay Tamás
A BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOK POLITIKAI ÉS TÖRVÉNYALKOTÁSI HATÁSAI 29

Völgyesi Orsolya
A RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOK AZ 1832–1836. ÉVI DIÉTA NAPIRENDJÉN 45

Melkovics Tamás
RENDI VAGY POLITIKAI ÉRDEK? A KÖZPOLITIKAI MUNKÁLAT ÉS A FELSŐTÁBLA MÁGNÁSAI A REFORMKORBAN 61

Képes György
A CODEX CAMBIO-MERCANTILIS 1795. ÉVI TERVEZETE. KORAI KÍSÉRLET A MAGYAR KERESKEDELMI JOG KODIFIKÁLÁSÁRA 81

Barna Attila
A FELSÉG ÉS A SZUVERÉN. A REFORMKORI RENDSZERES BÜNTETŐJOGI MUNKÁLATOK ÉS A SZUVERENITÁS ELMÉLETEI 106

Balogh Elemér
PROGRESSZÍV ELEMEK AZ 1830. ÉVI BÜNTETŐJOGI OPERÁTUMBAN 124

Mezey Barna
A RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOKTÓL A BÖRTÖNÜGYI TÖRVÉNYJAVASLATIG. A SZABADSÁGVESZTÉS-BÜNTETÉS TERVEZETT ÚTJA 1790-TŐL 1843-IG 142

Homoki-Nagy Mária
A RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁKRA ADOTT MEGYEI VÁLASZOK. KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGÁNJOGI ÉS AZ ÚRBÉRI OPERÁTUMOKRA 151

Heil Kristóf Mihály
MAGYAR FELVILÁGOSODÁS ÉS LIBERALIZMUS KAPCSOLATA, A MAGYAR POLGÁRI ÁTALAKULÁS ELŐFUTÁRAI 165

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 185

BEVEZETŐ GONDOLATOK A RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOKRÓL SZÓLÓ TANULMÁNYKÖTETHEZ

Jelen tanulmánykötet arra vállalkozik, hogy hozzájáruljon a 18–19. századi Habsburg Birodalom keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási és jogtudományi önállóságának kutatásához. A kötet történész és jogtörténész szerzői a 18. század végi magyar felvilágosodás és a 19. század eleji klasszikus liberalizmus korát összekötő úgynevezett rendszeres bizottsági munkálatok, más néven *operátumok* történetét vizsgálják.

1790-ben, II. József halálát követően, a francia forradalom második évében a magyar nemesség egyes felvilágosult csoportjai elérkezettnek látták az időt, hogy a dél-németalföldi tartományait elvesztő uralkodóházzal szemben – mely európai háborúk küszöbén toporgott – megfogalmazzák kívánalmaikat, és sérelmeik orvoslását kérjék. Az 1790–1791. évi 67. törvénycikk úgynevezett rendszeres bizottságokat (*regnicolaris deputatio*) küldött ki, azt a feladatot adva nekik, hogy készítsenek elő törvényjavaslatokat a következő diéta számára.

II. Lipót halálával, a merőben eltérő célokkal és felfogással trónra kerülő I. Ferenc személye, valamint a nemzetközi politika alakulása alapvetően megváltoztta a hazai erőviszonyokat, s így az operátumok a kancellária levéltárába kerültek, és egészen az 1825–1827. évi 8. törvénycikk értelmében elrendelt újratárgyalásukig ott is maradtak. Az újabb indítványok kinyomtatását követően a törvényhatóságok kapták kézhez azokat. Az ennek nyomán megkezdődött megyei diskurzusok, bizottsági és közgyűlési viták biztosítottak teret a haladó nézetek kifejtéséhez és terjesztéséhez, megalapozva ezzel az 1830-as és 1840-es évek reformtörekvéseit.

A téma jelentősége elvitathatatlan. 1848 áprilisa, a polgári átalakulás az ország történetének legjelentősebb struktúraváltásainak egyike. Azt megelőzően, a történelmi emlékezetben Szent István király nevéhez kötődő „államalapítást" – a keresztény Magyar Királyság létrejöttét – követő nyolc és fél évszázadban a magyar állam nem esett át ehhez mérhető gazdasági és társadalmi változáson. Így a polgári átalakulás közvetlen előzményeit jelentő operátumok a magyar

történelem megkerülhetetlen dokumentumai. A tanulmánykötet tíz szerzője ezen premisszákból kiindulva, saját kutatási részterületével kíván hozzájárulni a polgári átalakulást megelőző évtizedek, a reformkor történeti kutatásának eredményeihez.

Erdődy Gábor történész, az MTA doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Bölcsészettudományi Karának (BTK) professor emeritusa a kötet bevezető tanulmányában a 18–19. század fordulójának legfontosabb hazai és nemzetközi eseményeit vázolja, megadva ezzel a rendszeres bizottságok munkáinak politika-, társadalom- és gazdaságtörténeti hátterét.

Dobszay Tamás történész, az ELTE BTK Történeti Intézetének habilitált egyetemi docense a rendszeres bizottsági munkálatok alkotmányos és politikai, majd a jogszabályalkotásra gyakorolt működési hatásait elemzi, és megállapítja, hogy noha az országgyűlések napirendje nem követte az operátumokat, azok mégsem vesztek kárba, mivel a változás szükségességének felismerésében komoly szerepük volt.

Völgyesi Orsolya történész, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa az operátumok 1832–1836-os országgyűlésen történő napirendre vételét és részbeni tárgyalását mutatja be.

Melkovics Tamás történész, az ELTE BTK Történeti Intézetének egyetemi adjunktusa a hivatalt nem viselő mágnások felsőtáblai részvételére vonatkozó elképzeléseket vizsgálja a közpolitikai-közjogi operátumhoz (*publico-politicum*) köthető megyei vélemények, valamint az 1832–1836-os országgyűlés kapcsolódó vitáinak elemzésével.

Képes György jogtörténész, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának (ÁJK) habilitált egyetemi docense a magyar kereskedelmi jog kodifikációs előzményeit mutatja be, különös tekintettel a *Codex Cambio-Mercantilis* 1795. évi tervezetére.

Barna Attila jogtörténész, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar (SZE DFK) tanszékvezető egyetemi docense, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Jogtöréneti Tanszékének docense *A Felség és a Szuverén* című írásában a büntetőjogi rendszeres bizottsági munkálatok és a szuverenitás kérdését vizsgálja.

Balogh Elemér jogtörténész, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának (SZTE ÁJTK) egyetemi tanára a szakirodalom által korábban (helyenként méltatlanul) negatív kritikával illetett, az 1795. évi tervezethez képest visszalépésnek tekintett 1830. évi büntetőjogi operátum progresszív elemeit mutatja be.

Mezey Barna jogtörténész, az MTA doktora, az ELTE ÁJK professor emeritusa, az SZE DFK egyetemi tanára és a HUN-REN–ELTE (korábban MTA–ELTE) Jogtörténeti Kutatócsoport korábbi vezetője a büntetőjogi javaslatok szabadságvesztés-büntetésre vonatkozó elgondolásait vizsgálja.

Homoki-Nagy Mária jogtörténész, az SZTE ÁJTK tanszékvezető egyetemi tanára az országos bizottságok munkálataira tett megyei észrevételeket vizsgálja, különös tekintettel a magánjogi és úrbéri javaslatokra.

Végezetül a kötet szerkesztője, jómagam, Heil Kristóf Mihály jogtörténész-történész, a HUN-REN–ELTE (korábban MTA–ELTE) Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa a magyar felvilágosodás és liberalizmus közötti kapcsolat meglétét fejtegető úgynevezett folytonossági vitához kívánok hozzájárulni, Alexander Gerschenkron gazdaságtörténész változásfogalmának a diskurzusba való bevonásával.

Ajánlom e tanulmánykötetet a történész és jogtörténész *céhek* mesteremberein túl a társtudományok képviselőinek ugyanúgy, mint az egyetemi hallgatóságnak és az érdeklődő nagyközönségnek. A Szerzők nevében is jó olvasást, hasznos időtöltést kívánok!

Szerkesztő

Erdődy Gábor*

A RENDSZERES ORSZÁGGYŰLÉSI BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOK HAZAI ÉS NEMZETKÖZI KONTEXTUSA

Az 1790–1791-ben megtartott rendi országgyűlés jelentős eredményeként megszületett 1791. évi 67. törvénycikk kilenc országos bizottság *(regnicolaris deputatio)* kiküldését rendelte el, s feladatát az országos állapotok felmérésében, a diétán függőben maradt kérdések tárgyában szükségesnek ítélt reformokat előkészítő törvényjavaslatok kidolgozásában határozta meg. Az 1791. augusztusa és 1792. és 1793. között (kivéve a jogügyi bizottság munkáját, amely 1795-ig dolgozott) lezajlott munkálatokat a törvényhatóságok és a magánszemélyek irányából egyaránt rendkívüli érdeklődés kísérte, a megyék a kezdetektől igényt tartottak arra, hogy betekintéssel rendelkezhessenek a munkálatok menetére, és szorgalmazták a tárgyalási elvek pontos meghatározását.[1] A törvény valójában kizárta, hogy a deputációk a diplomácia, a pénzügyek, a vámügy, a hadügy kérdésével érdemben foglalkozzanak, és megtiltotta az uralkodó vagy a rendek érdekeit sértő, valamint a központi kormányszervek reformját kezdeményező javaslatok megfogalmazását.

Az ország állapotáról, valamint a nemesek politikai és reformelképzeléseiről hű tükörképet alkotó munkálatok eredeti célja a reformfolyamat elindítása volt. A bizottságokban az uralkodó osztály valamennyi rétege arányos képviselettel rendelkezett, ami elsöprő konzervatív fölényt biztosított a reformerekkel szemben, a reformgondolatok a rendi alkotmány keretein belül fogalmazódtak meg. Több száz törvényjavaslat született, számos lényeges kérdés azonban érintetlen maradt, s csak kevés haladó indítványt fogadtak el. A szűkre szabott mozgástérben fogant kezdeményezések tartalma nem lépett túl az 1792-ben született kompromisszum keretein, s beérte a törvények, a rendeletek és a

* Erdődy Gábor az MTA doktora, professzor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

[1] Vö. Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest, 2008. Argumentum Kiadó; Marczali Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés. I–II*. Budapest, 1907.; Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó

szokásjog intézkedéseinek egységbe foglalására, a szakszerűség növelésére irányuló próbálkozással.

Miközben a bizottsági munkálatok társadalmi és politikai kérdésekben kifejezetten retrográd álláspontra helyezkedtek, a vita során több korszerű elképzelés is megfogalmazódott. A legszínvonalasabb eredményt a Skerlecz Miklós erőfeszítéseiből táplálkozó kereskedelmi bizottság elaborátuma képezte, amely az ország gyarmati helyzetére, a bécsi udvar vám- és iparpolitikájának súlyos következményeire rámutatva sürgette a hazai ipar fejlesztését és a terménykivitel szabadságának biztosítását, valamint állami pénztár felállítását. Külön figyelmet érdemelnek a közegészségügy modernizálását a felvilágosult abszolutizmus szellemiségében szorgalmazó korszerű elképzelések. Balogh Péter pedig azt javasolta előmunkálatában, hogy a vármegyék angol és francia mintát követve nagyságuk és népességük arányában delegáljanak az országgyűlésre képviselőket, akiknek szereplését ne korlátozza kötelező követutasítás. Javasolta továbbá, hogy az alsótábla a képviselők fórumává alakuljon át, ahol a küldöttek a jobbágyokat is képviseljék.[2]

A regnicolaris deputatio valódi üzenetét a reformok kérdésében azonban a legtalálóbban az úrbéri bizottság állásfoglalása fejezte ki, amikor kizárólag a földesúri jogok rögzítésére koncentrálva megerősítette a nemesek valamenynyi földre kiterjedő tulajdonjogát, és elkötelezte magát az úriszék fenntartása mellett.[3]

[2] Heil Kristóf Mihály: Országos és vármegyei büntetőjogi rendszeres bizottsági munkálatok (1791–1832). *Jogi Tanulmányok*, 2021. 1. sz. 286–297. p.; Heil Kristóf Mihály: The Transition from a Feudal Society to a Social Structure based upon Civil Rights in Hungary with Particular Regard to Preparatory Draft Law. In Tauchen, Jaromir – Kolumber, David (szerk.): *Edge of Tomorrow: The Next Generation of Legal Historians and Romanist*. Brno, 2022. Masaryk University Press, 119–140. p.

[3] Benda, Kálmán: A magyar nemesi mozgalom (1790–1792), A magyar jakobinus mozgalom (1792–1795). In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története 1790–1848*. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó 164., 168–169. p.; Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 137–138. p., 172. p.; Erdman Gyula: *Szabadság és tulajdon*. Budapest, 2014. Országgyűlés Hivatala, 5. p.; Heil Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok: A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 72–92. p.

A bizottsági munkálatok hazai közege

II. József halálát követően a magyarországi politikai közélet robbanásszerűen aktivizálódott, átfogó nemesi rendi ellentámadás bontakozott ki, ünnepségek végeláthatatlan sorában öltött testet az abszolutizmus elleni nemzeti felbuzdulás, a felhalmozódott nemesi sérelmek nemzeti jelleget öltöttek magukra. Az országot hatalmas röpiratáradat borította el, amely a válságból kiutat kereső különböző reformelképzelésekkel ismertette meg az olvasóközönséget.

A modernizáló kiútkeresés meghatározó irányzatát, élcsapatát, a felvilágosult patrióta nemesi mozgalom képezte. Nem alkottak szilárd csoportosulást, önálló kezdeményezéseiket a megyei alispánok állandósuló érintkezése próbálta országos jelleggel felruházni. Gyakran eltérő egyéni utakon haladtak, és eltérő hangsúlyokat fogalmaztak meg, gondolkodásukat azonban közös mederbe terelte, törekvéseiket összekötötte az uralkodói hatalom korlátozását érvényesítő alkotmányos monarchia igenlése. Alkotmánytervezetekben megfogalmazott programtöredékeik nem a polgári átalakulás mellett érveltek. Elképzeléseikben sokban visszaköszöntek II. József társadalmi, gazdasági, közigazgatási reformpróbálkozásai, melyeket a nemzeti érdekek szem előtt tartásával kívántak érvényesíteni. Programtervezeteik hangsúlyos elemeit képezte a jobbágyságra nehezedő nyomás enyhítésének kezdeményezése, a teljes nemesi adómentesség részleges feladásának igenlése, az alkotmányos jogok kiterjesztése a nem nemesekre, a bíráskodás és a közigazgatás reformja (Montesquieu), a mezőgazdasági termelés modernizálásának szorgalmazása (fiziokraták), a reformok alkotmányos úton, az országgyűlés beleegyezésével történő megvalósítása, a nemzeti önrendelkezés kivívása, a katolikus egyház monopolhelyzetének megváltoztatása, a protestánsok teljes egyenjogúsítása.[4]

Kisebbségben voltak, a magyar népesség kb. 0,3 százalékát jelentették a polgári átalakulás értelmiségi előkészítői, a nemzeti és társadalmi törekvések szintézisét megalkotó jozefinisták balszárnya, korai liberális irányzata: a korszerű polgári ideológia, az átfogó polgári reformok megfogalmazói. Céljuk a polgári nemzet megteremtése, az *emberbarát vagy hazafi* dilemmájának pozitív meghaladása. Verseghy Ferenc, Koppi Károly, Hajnóczy József röpirataikban felléptek a felekezeti viszályok megszüntetéséért, az előítéletek eltörléséért, a tudományok támogatásáért. A népfelség elvének alapján állva elutasították a fejedelmi mindenhatóságot, visszakövetelték a magyarok szabad királyválasztói jogát és a nemzet javára a felségjogok átruházását. *Gedanken eines ungarischen Patrioten* című munkájában Hajnóczy sürgette az uralkodó és a rendek közötti egyetértés helyreállítását a hatalmi jogkörök pontos körülírásával, a

[4] Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, 1978. Gondolat Kiadó, 64–104. p., Gergely 2003. 132. p.

jobbágyok birtokszerzési és hivatalviselési jogának kimondását, felvetette a jobbágyok szabad birtokossá válását előmozdító örökváltság engedélyezését, és követelte, hogy a főnemesség mondjon le örökös főispánságáról, önkéntesen vállaljon részt bizonyos adók fizetésében. A magyar országgyűlésen megvalósítandó törvények tárházát megalkotva röpiratban javasolta, hogy az uralkodó engedjen át minden királyi jogot és jövedelmet a nemzetnek, a kiváltságos rendek pedig tegyék le minden jogukat és privilégiumaikat az országgyűlés elé. Nemzeti szuverenitást megtestesítő nemzeti intézmények, mindenekelőtt nemzeti hadsereg megteremtését szorgalmazta. Állást foglalt a lelkiismereti, a szólás- és a sajtószabadság, a zsidóemancipáció mellett, egyházpolitikájában az amerikai demokratikus modell követését, a vallásegyenlőség biztosítását igenelte. Programja középpontjába az érdekegyesítést, a nemzeti egység megteremtését állította.[5]

A magyar politikai életben a legjelentősebb befolyással és a legkedvezőbb politikaformáló adottságokkal a rendi nemesi – radikális nemzeti irányzat rendelkezett. A megyei követek többségére támaszkodó, az uralkodóval kötendő új szerződés szükségességét hirdető ócsai Balogh Péter programja a feudális rendi kiváltságrendszer megerősítését radikális nemzeti követelésekkel ötvözte. 27 pontba sűrített tervezete elvárta az uralkodótól annak megerősítését, hogy „Magyarország szabad és független ország, vagyis semmi más országnak vagy népnek nincs alávetve." Előírta az Aranybulla ellenállási záradékának aktiválását, a protestáns vallások egyenjogúsítását, magyar szenátus–kincstár–hadsereg–katonai főparancsnokság létrehozását, az uralkodó jogkörének korlátozását a parlament kompetenciájának kiterjesztésével, továbbá külföldi hatalmaknál magyar követek alkalmazását. A felfokozott ambíciók realitását az országgyűlési fejlemények azonban nem igazolták, a diéta a nemesség és az udvar kiegyezésével zárult, melynek jegyében a francia forradalomtól és a paraszti elégedetlenségtől rettegő nemesség megelégedett a rendi alkotmány helyreállításával, valamint kiváltságainak s a jobbágyok feletti hatalmának megerősítésével, cserében pedig lemondott radikális nemzeti álmairól.[6]

A felvilágosult abszolutizmus európai mintaállamát Toszkánában megalkotó II. Lipót az örökölt válság megoldására a felvilágosult abszolutizmus jozefinista receptjét kívánta alkalmazni. Birodalma kül- és belpolitikai stabilitását óriási taktikai érzékkel állította helyre, rendkívül rövid idő alatt. A magyar nemesség hazai társadalmi bekerítésével, valamint külpolitikai elszigetelésével magához ragadta a kezdeményezést. Korszerű reformelképzelései a nem

[5] Marczali Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés. I.* Budapest, 1907. 330. p.; Csák, Moritz: *Von der Auklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn.* Bécs, 1981. 71–73. p.; Benda 1978. 105–210. p.

[6] Benda 1980. 48–53. p.

nemesek helyzetének javítására, a rendiség pozícióinak gyengítésére irányultak. Valódi célját a rendi alkotmányosság felszámolásában, a Magyar Királyság Nyugathoz történő felzárkóztatásában határozta meg. 1791 nyarától elindította a birodalom új alkotmányának kidolgozására irányuló munkálatait, amely a felvilágosult abszolutizmus jegyében tervezte a nem nemesek meghívását az országgyűlésbe, a polgárság és a parasztság beemelését a feudális alkotmány sáncai közé, továbbá az egyház és a nemesség kizárólagos (a feudális rend alapját jelentő) hatalmának megtörését. 1792. március 1-jén bekövetkezett halála azonban új fejezetet nyitott a rendszeres országgyűlési bizottsági munkálatok történetében is.[7]

I. Ferenc trónra lépésével a testvérei közül messze legtehetségtelenebb, a minden újítást elutasító, a teljes mozdulatlanság mellett fanatikusan elkötelezett fejedelem kezébe került a hatalom. A váltást követően a bizottsági munkálatok egyre reakciósabb légkörben folytatódtak, a felvilágosult irányzatok defenzívába szorultak, a reformerek mozgástere végzetesen beszűkült. A deputáció meghátrált a nemesek nyomása előtt. Az 1792. május 20-án, Budán megtartott koronázási országgyűlést a rendek és az uralkodó összeborulása jellemezte. Az 1793 elejére elkészült elaborátumokat a király utasítására a kancellária irattárába helyezték.[8]

A bizottsági munkálatok nemzetközi háttere

A rendszeres országgyűlési bizottsági munkálatok elindítását elhatározó döntés megalkotása időszakában a világ a francia forradalom harmadik évében élt, és hosszan elnyúló európai háborúk küszöbéhez érkezett. A szebb jövőben reménykedő magyar politikai elit izgatottan követte nyomon a nemzetközi helyzet változásait, és megkülönböztetett várakozással fordult Poroszország felé, amelyben az Ausztriával szembeni együttműködés potenciális partnerét remélte felfedezni. A felvilágosult nemesség kiemelkedő képviselője, báró Orczy László helytartótanácsos vezetésével már 1790-ben kapcsolatba léptek Berlinnel, amelytől nem kevesebbet vártak, mint hogy a porosz uralkodó, (a felvilágosodás eszméjét egyébként mereven elutasító) II. Frigyes Vilmos szavatolni fogja a kidolgozás alatt álló új magyar alkotmány betartatását. S a megindúló porosz–osztrák tárgyalásokon a porosz fél kezdetben valóban a megegyezés egyik feltételeként képviselte a magyar kívánság érvényre juttatását.[9]

[7] Benda 1980. 54–68., 108–115. p.
[8] Benda 1980. 115., 159–164. p.
[9] Marczali I. 1907. 243. p.; Benda 1980. 30., 172. p.

A biztatónak ígérkező porosz együttműködés mellett a lengyel partnerség lehetősége képezte a magyar külpolitikai orientáció másik ösztönző alkotóelemét. Galíciára a magyarok Bécs elleni természetes szövetségesként tekintettek, melynek politikai közvéleményét a kölcsönösségre alapozott magyarok iránti rokonszenv hatotta át, s a tartomány politikusai körében visszatérő gondolatként fogalmazódott meg a Magyarországhoz csatlakozás alternatívája. Nagy és lelkes érdeklődést váltott ki a felvilágosult magyar reformerek körében a lengyel király, II. Szaniszló Ágost által 1791. május 3-án jóváhagyott új *rendi alkotmány*, amely a köznemesi párt jelentős térnyerésének jegyében megtörte a főurak hatalmát, és jelentős jogokhoz juttatatta a polgári és paraszti elemeket. A magyar felvilágosult nemesség az általa modellértékűként megcsodált és megirigyelt kísérletben sokban saját programját látta visszaköszönni, amely a nemzeti önállóság és a modernizáció érdekeinek összehangolásával a jozefinista nemességet kísértő – „emberbarát vagy hazafi?" – dilemma pozitív feloldását kínálta. A lengyelek iránti szimpátia nyilvánult meg azokban a demonstratív állásfoglalásokban, melyekkel a magyar „sorstársak" szolidaritásukat fejezték ki a Tadeusz Kościuszko vezetésével 1792 nyarán megindult szabadságharc hőseivel.[10] Lengyelország 1792-ben és 1795-ben bekövetkezett felosztása azonban felszámolta az ebben az irányban vizionált elképzelések alapjait.

Az egymást keresztező s olykor kizáró ellentmondásokkal tarkított általános politikai helyzetben a porosz szövetségre és lengyel partnerségre alapozott külpolitikai tájékozódás hátterét a francia fejleményeket kísérő rokonszenv határozta meg. A birodalmi és magyarországi alkotmányos gondolkodás alakulására meghatározó befolyást gyakorolt a francia felvilágosodás. A magyar nemesek ugyanakkor inspiráló példaként, szinte irigykedve csodálták az abszolút uralkodójukkal szemben bátran fellépő társaikat. Üdvözölték Az *Emberi és polgári jogok nyilatkozatát*, amely a népfelség elvére helyezkedve elidegeníthetetlen természeti jogként definiálta az emberek szabadságát és egyenjogúságát, alapvető jogként deklarálta a vallásszabadság gyakorlását s a tulajdon szentségét, valamint az elnyomással szembeni ellenállást. Ugyancsak üdvözölték a minden hatalom forrásaként a nemzetet megjelölő, az alkotmányos monarchia kormányformáját megalkotó 1791. szeptemberi alkotmányt, amely alárendelte a királyt a törvénynek. Az erőszakos eszközök alkalmazását azonban elutasították. Hajnóczy óvott a király megalázásától, a polgári szabadság elvére felépített független Magyarországot Habsburg uralkodóval képzelte el, s a felvilágosult királyban a nemzet szövetségesét álmodta meg.[11]

[10] Benda 1980. 172. p.; Marczali I. 1907. 271–272. p.; Csáky 1981. 144–47. p.

[11] Marczali I. 1907. 300. p.; Csáky 1981. 57–60. p.; 64–69. p.; Mezey Barna – Szente, Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 253–255. p.

Az ugyancsak Habsburg uralom alatt élő Dél-Németalföldet sokáig irányt adó sorstársnak tekintették, az érdekközösség prizmáján keresztül, a potenciális szövetséges szemével követték a II. József ellenes elégedetlenség fokozódását. A jelentős francia hatás alatt kitörő s belga nemzeti felkeléssé kiteljesedő brabanti forradalom 1789 októberében kihirdette valamennyi „ősi belga tartomány" függetlenségi nyilatkozatát, majd 1790. január 7-én kikiáltották a konzervatív–republikánus–föderatív Belga Egyesült Államokat. A tartományi rendekre támaszkodó Henri Van der Noot irányította mozgalommal szemben az egységes demokratikus belga nemzet megteremtése mellett agitáló Francois Vonck és társai a polgárháború jeleit felvillantó elmérgesedő helyzetben emigrációba menekültek. A politikai belharcok által meggyengített ország az elkövetkező években amúgy is a Franciaország ellen folytatott koalíciós háborúk eredményeinek kiszolgáltatott elszenvedőjévé vált.[12]

A felvilágosult reformerek számára hatalmas vonzerőt jelentett az erőszakos forradalmi elemeket kiküszöbölő békés/szerves újkori angol alkotmányos fejlődés. A francia út követésétől elhatárolódó Skerlecz Miklós az örökös tartományokkal monarchikus egységet alkotó független Magyarországban kereste a megoldást, olyan konstrukcióban, amelyben a kisebb nép is tehetsége mértékében hozzájárul a monarchia fenntartásához, s a király által a központból igazgatott közös ügyek létének elismerése mellett is megőrzi szabadságát és külön kormányát.[13]

A magyar reformerek külpolitikai mozgásterének alakulását messzemenően meghatározta az 1791. július 27-én megszületett reichenbachi konvenció, amely véget vetett a porosz fegyveres támogatáshoz fűzött reménykedésnek. Az osztrákokkal a status quo alapján megkötött szerződésben Berlin beáldozta a magyar ügyet, meg sem említve Magyarországot. Nem kizárt, hogy a porosz politika kezében a magyar kérdés eleve csupán a zsarolás eszközének számított. A kedvezőtlen külpolitikai fejleményhez kapcsolódott a negatív fordulat belpolitikai kiteljesedése: I. Ferenc trónra lépése, majd a jakobinus szervezkedés felszámolása.[14]

A francia forradalom, majd a napóleoni háborúk komoly kihívást jelentettek az európai népek és társadalmak számára, amelyek az összetett politikai válsághelyzetekre különbözőképpen reagáltak, különböző válaszok, kezelési receptek születtek. A francia és az angol modell mellett tanulsággal szolgáltak az ellentmondásos belgiumi fejlemények, a kudarcba torkolló lengyel kísérlet.

[12] Erdődy Gábor: *„Szabadságot mindenben és mindenkinek." A belga alkotmányos rendszer létrejötte és működése 1831–1848.* Budapest, 2006. Argumentum Kiadó, 38–40. p.

[13] Marczali Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés. II.* Budapest, 1907. 338. p.

[14] Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. II.* Genf, 1864. 137–139., 143. p.

Majd a folytatásban a porosz reformkor, s a dél-német konstitucionalizmus, melyek a reformkori magyar politikai gondolkodásra is hatással voltak. A felvázolt kontextusban elhelyezve az 1791–1792-es rendszeres országgyűlési bizottsági operátumok az 1790–1815 között kibontakozó kontinentális modernizációs reformpróbálkozások szerves részét, sajátos magyar fejezetét képezik.

Reformeszmék a kényszerpályák korában

A reformtörekvések elfojtására irányuló kísérletek 1795-öt követően csupán a felszínen tűnhettek sikeresnek. Az operátumok emléke és szellemisége búvópatakként élt tovább a második nyilvánosságban, s pozitív történelmi örökségként alakította a kényszerpályák nemzedéke gondolkodását, meghatározó funkciót betöltve az 1790–1795 között kibontakozó reformtörekvések és az 1830-ban induló reformkor közötti folytonosság biztosításában. Az 1820–1830-as évek fordulóján lejátszódó történelmi jelentőségű magyarországi fordulat főszereplői nem kényszerültek új elmélet megalkotására, munkálataik során a korai liberális örökség mellett hatékonyan támaszkodhattak a korábbi évtizedek eredményeire is, mindenekelőtt a kiemelkedő nemzetközi színvonalon alkotó, a feudális jogrend bírálatát megfogalmazó gazdasági szakírók (Nagyváthy János, Pethe Ferenc, Tessedik Sámuel, Balásházy János) és közgazdászok (Berzeviczy Gergely) elemzéseire. A korszerű változások érlelődési folyamatának ugyancsak meghatározó összetevőjét jelentette a nemzeti irodalom térnyerése és a nyelvújítási munkálatok.[15]

A Batsányi Jánossal szoros eszmei közösségben alkotó Berzeviczy Gergely tanulmányai, 1809-ben elkészült alkotmánytervezete Hajnóczy liberális örökségének folytatójaként érvelt a nemzeti önrendelkezés, a Code Napoléonon nyugvó alkotmányos monarchia, a közteherviselés és a jobbágyfelszabadítás, a földesúri és egyházi adó eltörlése, a vallásegyenlőség megvalósítása, a katolikus egyház privilégiumainak eltörlése és földbirtokainak állami kisajátítása mellett. Elképzelései megvalósítását Napóleon közreműködésétől remélte, a magyar nemesi közvélemény azonban határozottan elutasította a francia császárral történő együttműködés minden lehetőségét.[16] A forradalmi gondolkodástól

[15] Fónagy Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1831–32). *Agrártörténeti Szemle*, 1988. 1–2. sz. 20–46. p.; Barta István: A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszának problémái. *Történelmi Szemle*, 1963. 3–4. sz. 335–6. p.; Vörös Károly: Abszolutizmus és rendiség konfliktusának kiújulása (1812–1830). In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története 1790–1848*. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, 601–667., 643. p.

[16] Csáky 1981. 86–92., 133–39., 148–155. p.; Kosáry Domokos: *Napóleon és Magyarország*. Budapest, 1977. Magvető Kiadó, 80–156. p.; Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*. Budapest, 1988. Gondolat Kiadó, 83–91., 204–225. p.; Benda 1978. 318–334. p.

távol álló szakírók elemzései ugyanakkor tudatosították a gazdasági válság és a feudális rend szoros összefüggését. Kiemelkedő jelentőségű, a *Tanátsolatok a magyarországi mezei gazdák számára* című, 1829-ben megjelent munkájában Balásházy János a gazdasági fejlődés megkerülhetetlen feltételét az országos dimenziójú mélyreható reform (az adózó parasztság helyzetének javítása, kártalanítással összekötött örökváltság, az ősiség elvetése, polgári hiteltörvény) megvalósításában jelölte meg.[17]

Miközben Magyarországon a Habsburg terror elfojtotta a felvilágosult és korai liberális indíttatású reformtörekvéseket, a reformgondolat nyilvános képviseletét, a német térségben komoly modernizációs tendenciák bontakoztak ki. Az elkövetkező mintegy két évtized a német politikai gondolkodásban az átmenet jegyeit magán viselő sokirányú és összetett ideológiai folyamat időszakát jelentette, amelyben a német egység eszméje a továbbélő birodalmi tradícióval, a felvilágosult kozmopolitizmus az ébredező nemzeti öntudattal keveredett. A korai liberalizmus megalapozása irányába ható legerősebb integráló faktort a hivatalnoki gárda képezte. Az 1806-ban bekövetkezett katonai összeomlást követően a porosz hivatalnoki elit (Karl von Stein, Karl August von Hardenberg, Gerhard von Scharnhorst, Wilhelm von Humboldt) felismerte, hogy a válság mindenekelőtt morális, társadalmi és gazdasági okokra vezethető vissza, s a kiutat olyan alapvető társadalmi reformokban kereste, amelyek felszabadítják a nemzeti energiákat, s elősegítik a néptömegek azonosulását a politikai-katonai vezetéssel. A kibontakozást a *porosz reformkor* iránymutató politikusai a nemzeti újjászületés és a társadalom polgári ihletésű átalakítása összekapcsolásában jelölték meg. A sokban rendi gyökerekből táplálkozó, tradicionalizmustól áthatott, a liberális reformokat (jobbágyfelszabadítás és a polgárok földvásárlási jogának biztosítása, a városok belrendszerének reformja, a nemesi adómentesség és a céhek eltörlése), valamint a porosz állam modernizálását a nyilvánosság mellőzésével s a rendi törvényhozási rendszer megőrzésével megvalósító porosz „bürokrata liberalizmus" közvetítőfázist képezett a felvilágosult abszolutizmus és az alkotmányos liberalizmus között.[18]

Kedvező feltételek álltak rendelkezésre a francia forradalom eszméinek befogadására a délnyugat-német térségben. A 18–19. század fordulóján lejátszódott, úgynevezett fejedelmek forradalma az egyházi fejedelemségek döntő többségét szekularizálta, s száztizenkettő törpeállamot számolt fel. A napóleoni

[17] Barta 1963. 335. p.; Erdmann Gyula: *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836.* Makó 1989. n. a., 15. p.; Gergely András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840). In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története 1790–1848.* Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, 679. p.

[18] Erdődy Gábor: *A 19. századi német liberalizmus.* Budapest, 1993. Argumentum Kiadó, 18–22. p.; Mezey–Szente 2003. 286. p.; Nipperdey, Thomas: *Deutsche Geschichte 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat.* München, 1984. 33–65. p.

hódítások egy belső szerkezetében megváltozott német térséget érintettek, s annak déli és nyugati területeit 1806-ban a Bajorország és Württemberg vezetése alatt álló Rajnai Szövetségben egyesítették. A Német Nemzet Római Szent Birodalmának megszűnése nyomán létrehozott laza konföderációt alkotó tagállamok új bürokratikus rendje a képviseleti alkotmányon alapult, a gazdaság és a társadalom mérsékeltebb liberalizálása mellett létrejött a bürokratikus és a parlamentáris reprezentatív integráció speciális ötvözete, a délnémet *konstitucionalizmus*. Lezajlott francia mintára a kormányzati centralizáció megerősítése, a kormányzati és az igazgatási rendszer megreformálása, a rendi kötöttségek jelentős részének lebontása.[19]

Miközben a német térségben különböző előremutató reformtörekvések bontakoztak ki, a Napóleon által térdre kényszerített, területében megfogyatkozott Ausztria, az 1804-ben kikiáltott Osztrák Császárság a reakciós konzervativizmus mintaállamaként működött tovább a rendiség és abszolutizmus szoros egysége jegyében. Igaz, a minden újítástól elzárkózó ferenci kabinetabszolutizmus helyzetét színesítette a II. József-i modernizáció örökségének több vonatkozásban történt továbbélése. 1805-ben Philipp Stadion kezdeményezte valamennyi néposztály s nemzetiség együttműködését az állam újjáépítése érdekében, javasolta a jobbágyfelszabadítás továbbfolytatását, az állami bürokrácia lazítását, a nemesi-rendi képviseletek újjáélesztését a birodalom országaiban és tartományaiban, az óvatos föderalizálás perspektíváját azonban szigorú korlátok közé szorították az autoritás és a felsőségi állam megkerülhetetlen normái. Ausztria reformerői túlságosan gyengének bizonyultak, a kor mércéjéhez igazodó korszerű tendenciák mindössze Károly főherceg humanizáló katonai reformjaiban (lásd az általános hadkötelezettség bevezetése, a Landwehr felállítása) bukkantak fel, a tehetséges hadvezér próbálkozása azonban csupán érdemi következmények nélküli epizódnak bizonyult. A reformgondolkodású János főherceget pedig gondosan távol tartották a hatalom formálásának fórumaitól.[20]

A napóleoni korszakot lezáró európai események furcsa sajátosságát jelentette, hogy a németség számára a nemzeti önrendelkezés visszaszerzése ellenforradalmi összfolyamat eredményeként vált lehetségessé, ami a megszülető német nemzettudatra súlyos antidemokratikus terheket rakott.[21]

[19] Nipperdey 1984. 68–76. p.; Erdődy 1993. 23–27. p.; Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada*. Budapest, 1994. MTA Történettudományi Intézete, 41. p.; Mezey–Szente 2003. 285. p.

[20] Poór 1988. 128–136. p. 141–142. p.; Nipperdey 1984. 80–82. p.; Csáky 1981.

[21] A német nacionalizmus születési tehertételeiről lásd Bibó István: A német politikai hisztéria okai és története. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok I. 1935–1944*. Budapest, 1986. Magvető Kiadó, 388–390. p.

A bizottsági munkálatok újra napirendre tűzése

Az 1825-re összehívott diéta kiemelkedő jelentőségű mozzanatát az országos bizottsági munkálatok királyi propozíció által is kezdeményezett felülvizsgálatának/aktualizálásának elrendelése jelentette (1827. évi 8. törvénycikk), az 1792. évi reformmunkálatoknak „a megváltozott kor kívánalmaihoz idomítása" végett. Az udvar és a nemesség többségének szándékát egyértelműen kifejezte József főherceg nádor ajánlása, miszerint a kor szelleméhez igazodó javaslatok tartsák tiszteletben az ősi alkotmány épségben megőrzésének követelményét. Az 1820-as évek válságából kiútkereső próbálkozás tükrözte a kor átmeneti jellegét: immanens ellentmondásosságát jelentette, hogy bár a nemesség egyre érdekeltebbé vált a polgári átalakítás elindításában, erős szálak fűzték még a feudális viszonyokhoz, ami megmagyarázza sokszor ingadozó magatartását.[22]

Az országos bizottság 1828 elején látott munkához, s a reformtervezetek előkészítése több mint egy évet vett igénybe. A munkacsoportokban a konzervatívok túlnyomó többséget alkottak, a polgári reformok ügyét csupán törpe kisebbség képviselte. Az elkészült operátum mindenekelőtt a feudális társadalmi rend megszilárdítására koncentrált, s 1792-höz képest is visszalépést jelentve az eredeti ajánlásokat több ponton konzervatív irányban módosította, a rendi-feudális alkotmány sarkalatos pontjainak sérthetetlenségét szigorúan szem előtt tartva. A bizottságokban folytatott vitákban ugyanakkor felbukkantak a feudalizmus meghaladása irányába mutató elemek is, mindenekelőtt az ősiség felszámolásának, az úriszék korlátozásának, a jobbágytelki haszonvétel szabad adásvételének, a zsidóság polgárosításának, a városok demokratizálásának, a magyar nyelv ápolásának, az esküdtszék behozatalának, a sajtószabadság biztosításának igénye is.[23]

1825-öt Barta István nem tekinti új korszak kezdetének, csupán előjátékának minősíti. A bizottság 1828-ban kifejtett tevékenységének Horváth Mihály ugyanakkor a sérelmi politika látkörén megrekedt, mindössze „szegényes foltozásokra" képes, radikális reformgondolatokat nélkülöző, a közvárakozásoktól messze elmaradó retrográd tartalom ellenére („Európai fogalmat igen keveset

[22] Csapó Mária: *Tolna megye a reformkori küzdelmekben*. Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó, 7., 20. p.; Ballagi Géza: A nemzeti átalakulás kora 1815–1847. In Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története IX*. Budapest, 1897. Athenaeum, 179. p.; Vörös 1980. 643. p.; Erdmann 1989. 5. p. Továbbá vö. Heil Kristóf Mihály: „A nép is nemzetté tökéletesíttetik". A magyar büntető törvénykönyv tervezetének vármegyei észrevételei, különös tekintettel Nógrád 1831–1832-es munkájára. In Kovács-Szépvölgyi Enikő (szerk.): *Kihívások a büntetőjogi jogalkotás terrénumában a 19–21. században. Külföldi minták és nemzeti megoldások*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 71–81. p

[23] Csapó 1989. 22. p.; Erdmann 1989. 6. p.; Gergely András: A rendszeres bizottsági munkálatok szerepe a magyar reformmozgalom kialakulásában. *Tiszatáj*, 1974. 6. sz. 37. p.; Gergely 1980. 679. p.; Ballagi 1897. 225. p.

találunk bennök") komoly jelentőséget tulajdonított, amikor kifejtette: „a bizottságok együttléte Pesten olyforma hatást gyakorolt az országra," mint „maga az országgyűlés. Eszmesurlódásra, gondolatcserére tágas tér nyílt," és megbizonyosodott a létező állapotok tarthatatlansága, a reformok elutasíthatatlan szükségessége.[24]

Bár az 1830. évi országgyűlésen nem került sor a javaslatok érdemi vitatájára, az operátumok kinyomtatásáról és a megyéknek megküldéséről született döntés korszakos változások elindítását jelentette. A diétai munkálatok alatt tartott titkos tanácskozásokon Wesselényi Miklós kezdeményezésére az ellenzékiek pedig megállapodtak abban, hogy az operátumok kilátásba helyezett megyei vitáit a liberális reformjavaslatok népszerűsítésére és elfogadtatására fogják felhasználni, továbbá lépéseket tesznek az ellenzéki mozgalom párttá szerveződésének irányában.[25]

A megyei bizottsági munkálatok 1831–1832

Az 1825–1827. évi 8. törvénycikk alapján, a 30-as évek elején lezajlott megyei viták történelmi jelentőségére mindenekelőtt Barta István átfogó képet rajzoló és az általános tendenciákat megragadó nagydoktori disszertációja mutatott rá, az esemény fontosságára Horváth Mihály és Marczali Henrik is felhívta a figyelmet. A törvényhozási munkálatok alapos megismerése terén Bényei Miklós, Csapó Mária, Erdmann Gyula, Fazekas Csaba, Fónagy Zoltán, Lengyel Alfréd, Molnár András, Pajkossy Gábor tanulmányai, valamint Völgyesi Orsolyának a megyei operátumokat mint részmunkálatokat „egységben és egymáshoz viszonyítva" értelmező, az 1830-as évek politikai kontextusában elhelyező monográfiája jelentett komoly előrelépést. Az 1970-es évek közepén Bibó István feldolgozta a regnikoláris bizottságok latin nyelvű dokumentumait, összeállította az 1790–1791. évi 67. törvénycikk és az 1825–1827. évi 8., 9., 15. törvénycikk alapján létrejött rendszeres regnikoláris bizottságok kiadványainak bibliográfiáját. A levéltári rész összeállításában Pajkossy Gábor működött közre.

A megyei munkálatok nemzetközi háttere

Az 1831 tavaszától 1832 őszéig tartó megyei tárgyalások kibontakozása az európai liberalizmus és a kontinens történetében lejátszódó történelmi jelentőségű korszakváltással esett egybe. Az 1830–1832 között bekövetkezett forradalmi

[24] Horváth 1864. 192–94. p.
[25] Gergely 1980. 673., 691. p.

változások megrázták a restauráció és a legitimizmus elvi alapján megteremtett szent szövetségi rendszer alapjait, megkérdőjelezték érvényességét.

Az 1830. júliusi párizsi forradalom eredményeként megszületett francia polgárkirályság a népszuverenitás elvét érvényesítve a nép akaratából emelte trónra Lajos Fülöp orániai herceget, s juttatta hatalomra a nagyburzsoáziát, a háttérben a legitimista nemesség közreműködésével. A továbbra is magas cenzus rendkívül szűkre szabta a választójoggal rendelkezők körét, csupán a polgárság felső rétegét vonta be a hatalom gyakorlásába. Az uralkodócserét az alkotmány revíziójával szentesítő 1830. évi charta utat nyitott az angol típusú parlamentarizmus, a liberális kormányzati rendszer megteremtése felé, és megszüntette a katolicizmus államegyház és államvallás jellegét.[26]

Az 1830. november 25-én Brüsszelben kitört forradalom, és a Hollandia által a belgákra kényszerített, az angol és francia kormány által támogatott szabadságharc sikeres megvívása a szent szövetségi rendszer megváltoztatásának lehetőségét villantotta fel. A népszuverenitás elvére lefektetett, s mindenekelőtt a középkori belga charták, valamint a brabanti forradalom demokratikus örökségét, továbbá a francia és az amerikai mintát, valamint az egyetemes progresszív értékeket a nemzeti tradícióval hatékonyan ötvöző 1831. évi belga alkotmány a liberális alkotmányosság modelljét, a korabeli Európában egyedülálló demokratikus monarchia prototípusát, a liberalizmus és a katolicizmus szintézisét alkotta meg. Az unionizmus chartája a kormányzati rendszert a miniszteri felelősségre alapozta, a királyi kompetenciát erőteljesen korlátozta, a hatalmi szférák viszonylatában a valamennyi hatalom attribútumával felruházott nemzet túlsúlya érvényesült. Decentralizált unitárius szerkezete a területi államszervezés szintjén széles teret biztosított a tartományok és a községek befolyásának (lásd a három kör: állam–tartomány–község elmélete), az állam és egyház kapcsolatának kérdésében pedig az elválasztás és együttműködés (separatione et collaboratione) példaértékű modelljét alkotta meg.[27]

A katolikus emancipáció 1829-ben történt angliai kihirdetését követően az 1832-ben elfogadott választójogi törvény megerősítette a kormányzati stabilitás alapjait, s a cenzus jelentős leszállításával a városi-polgári középosztályt az alkotmányos rendszer hatáskörébe bevonva a brit parlamentarizmus aranykorát hozta el. A kormányzati rendszer forradalmi megrázkódtatások nélküli átalakítása, az uralkodó rendnek a változó társadalmi feltételekhez történő sikeres hozzáidomítása mindenekelőtt a politikai rendszer megreformálhatóságát, a tömegmozgalom békés eszközökkel történő kanalizálásának képességét

[26] Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada*. Budapest, 1994. MTA Történettudományi Intézete, 76. p.; Mezey–Szente 2003. 270–271. p.; Langewiesche, Dieter: *Europa zwischen Restauration und Revolution 1815–1849*. h. n. 1985. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 50. p.

[27] Diószegi 1994. 77. p.; Mezey–Szente 2003. 283. p.; Erdődy 2006. 123–124., 128–131. p.

demonstrálta, a szerves fejlődés angol modelljéhez fűzött reményeket és bizalmat erősítette.[28]

A megyei tanácskozások légkörét messzemenően befolyásolta a lengyel szabadságharc iránti szolidaritás élménye. Az 1830. november 29-én Varsóban kitört nemesi felkelésnek a cári orosz fennhatóság alatt tengődő Kongresszusi Lengyelország területét a megszálló csapatoktól szinte teljesen megtisztító kezdeti jelentős sikerei felerősítették az idegen elnyomóval és az abszolutizmussal szembeni érzéseket, miközben a parasztságnak a nemzeti törekvések kapcsán megnyilatkozó passzivitásából levont következtetések az érdekegyesítés szükségességére irányították a figyelmet. S bár a függetlenségi törekvéseket a Berlin támogatását is maga mögött tudó orosz katonai fellépés 1831 szeptemberében elfojtotta, a lengyelek heroikus küzdelme mégis meghatározó módon hozzájárult a korszakváltás sikeréhez azzal, hogy a Belgium elleni intervencióra készülő cári erőket lekötötte, fegyveres beavatkozásukat megakadályozta.[29]

Az 1830-ban megkezdődött forradalmi erjedés a nyolc államból álló, széttagolt itáliai félszigetre is átterjedt. Bár a napóleoni korszak öröksége több összefüggésben tovább élt, az 1815-től általánosan érvényesülő katolikus restaurációs politika alapvetően meghatározta az olasz helyzet alakulását. A francia események új lendületet adtak a korábban elfojtott nemzeti-liberális mozgalomnak, kisugárzásuk alkotmányos felkelések kirobbanását generálta Modenában, Pármában és a Pápai Államban egyaránt, melyeket a Habsburg intervenciós seregek fojtottak vérbe. A külföldi szuronyokkal segített XVI. Gergely 1831-ben pápává történt megválasztása mindeközben erős támaszát jelentette a felerősödő ultramontán politikának. Mindez nem tudta azonban megakadályozni a karbonári örökség mobilizálásával az alkotmányos rendszerért és a nemzeti egységért harcba induló Risorgimento, a Giuseppe Mazzini radikális programjával mozgósító s a polgárság irányítása mellett a parasztság aktivitására támaszkodó Ifjú Itália mozgalom kibontakozását.[30]

1830 forradalmi fejleményei új impulzusokat kölcsönöztek a svájci fejlődésnek, az 1815-ben létrehozott szuverén államok (huszonöt kanton) konföderációja történetének is. A kibontakozó megújulási mozgalom, úgynevezett regeneráció eredményeként tizenkettő kantonban a jelentős tömegmozgalmakra is támaszkodó reformerek a népszuverenitás elvét érvényesítő liberális-demokratikus alkotmányt fogadtattak el, melynek keretében csökkentették a választások során alkalmazott vagyoni cenzus mértékét, megerősítették a sajtó- és szólásszabadságot. A sikereken felbuzdulva 1832-ben több kanton immár a szövetségi alkotmány liberális-demokratikus átfogalmazását követelte, ami

[28] Langewiesche 1985. 55. p., Mezey–Szente 2003. 318. p.
[29] Langewiesche 1985. 65. p.; Erdmann 1989. 38.p.; Diószegi 1994. 77–78. p.
[30] Diószegi 1994. 68. p., Mezey–Szente 2003. 308. p.

hosszan elnyúló ellenségeskedést generált: 1845-ben hét kanton létrehozta a katolikus Különszövetséget (Sonderbund), s végül polgárháborúba torkollott.[31]

A magyar politikai elit gondolkodását messzemenően befolyásolták a német térség történései. 1830 eseményei idején a régiót a konzervatív alapon működő porosz–osztrák dualizmus kétpólusú hatalmi képlete jellemezte. A francia és a belga forradalom kisugárzása mozgásba hozta a széttagolt német térséget is, hatására felerősödtek az egység és a szabadság jelszavát zászlójukra tűző törekvések. A forradalom hatása legerősebben az észak- és a közép-német államokat érintette. 1830 szeptemberében Hannoverben[32] és Braunschweigben,[33] majd Kurhessenben[34] és Szászországban[35] erős szociális tartalommal rendelkező (nemesek, polgárok, kézművesek és munkások ellenzéki együttműködését példázó) népi forradalmi megmozdulások törtek ki, melynek eredményeként a politikai rendszer reformját és stabilitását szolgáló liberális (a kora konstitucionalizmus legradikálisabb példáját felmutató Kurhessenben például egykamarás parlamentet vizionáló) alkotmányok születtek. A német partikularizmus világában kibontakozó mozgalmak a német konstitucionalizmus történetének második fázisát, a korai délnémet folyamatokhoz történő csatlakozást jelentették.[36]

Az 1830-ban felerősödő forradalmi folyamat központját, a vormärzi német liberalizmus legerősebb hátterét a már népképviselettel rendelkező dél-német államok képezték. Országgyűléseik, melyekben az alakuló, de rendi tradíciókkal átszőtt polgári társadalom elfoglalta helyét, a német koraliberalizmus tanulóterepeként szolgáltak. Fejlődésük sajátossága, hogy a konstitucionalizmus az abszolutizmus és a parlamenti demokrácia közötti önálló kormányzati rendszerré vált. A mechanizmus kulcsfiguráját az az uralkodó jelentette, aki a monarchikus neutralitás constanti szellemében fontos érdekharmonizáló, kiegyenlítő funkciót töltött be.[37]

Az 1830 után különösen felerősödő regionális dinamika összhangba került az össznemzeti törekvésekkel, a partikularizmus meghaladásában Baden jutott

[31] Conzemius, Victor: Die Schweiz (1830-1860) In Greschat, Martin (szerk.): *Die Geschichte des Christentums. Religion, Politik, Kultur. Band 11. Liberalismus, Industrialisierung, Expansion Europas (1830–1914).* Freiburg–Basel–Wien 1995. 240–244. p.; Erdődy 2006. 88. p.; Heil Kristóf Mihály: Svájc, a kantonok szövetsége: A svájci demokrácia és hatalommegosztás rövid története. In Beke-Martos Judit (szerk.): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 67–82. p.

[32] Huber, Ernst Rudolf: *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Band II. Der Kampf um die Einheit und Freiheit 1830 bis 1850.* Stuttgart, 1960. 87–90. p.

[33] Huber 1960. 50–59. p.

[34] Uo. 62–69. 71. p.

[35] Uo. 1960. 76–83. p.

[36] Uo. 1960. 32–37., 51–56., 76–83., 90. p.; Langewiesche 1985. 65. p.; Diószegi 1994. 64., 68. p., Erdődy 1993. 41. p.; Mezey–Szente 2003. 288. p.

[37] Erdődy 1993. 45–51. p.

a legmesszebbre. A vormárzi liberalizmus mintaállamában 1835-ig működött a kora liberalizmus és a felvilágosult bürokrácia reformszárnya közötti együttműködés (ezt Poroszországban szétverték az 1819-ben hozott reakciós karlsbadi határozatok). A Nagyhercegség 1831 decemberében bevezetett reformjai szembementek a Német Szövetség konzervatív aktáival. Bajorországban és Badenben a második kamarában többséget alkotó liberálisok számos követelésüket elfogadtatták. Igaz, 1832-öt követően ezek sikerét az erőszakos kormányzati ellenlépések relativizálták. Az össznémet nemzeti parlament összehívását szorgalmazó nemzeti impulzusok kicsúcsosodását az 1832. május 27-én Hambachban megrendezett, a szabad és egységes Németországért tüntető harmincezer részvevőt megmozgató radikális-liberális népgyűlés jelentette. Az összállami együttműködést demonstráló összejövetel hátterét a Délnyugat- és Közép-Németországban működő, száztizenhat egyesületet és ötezer tagot számláló liberális tömegmozgalom, a Preß- und Vaterlandsvereine hálózata képezte. Az össznemzeti jelleget demonstráló hambachi rendezvénnyel a német liberalizmus a parlamenti mozgástérből kilépve a társadalmi cselekvés terrénumára lépett.[38]

Ausztria és Poroszország nem fogadott el alkotmányt 1830–31-ben (sem).[39] Az 1830-ban elindult átrendeződés közepette a Habsburg Birodalom pozíciója tovább gyengült.

Az operátumok megyei megvitatása és a reformkor kezdete

A nemzetközi átrendeződés kiteljesedése, valamint fejleményeinek a magyarországi politikai gondolkodásra gyakorolt hatása egymást felerősítő mechanizmust alkotva mélyítette el a belső erjedés folyamatát. Széchenyi István gróf 1830 januárjában megjelent *Hitel*e alapjaiban kérdőjelezte meg a feudális rendszer létjogosultságát, az ugyancsak az operátumok megyei megvitatása idején íródott, 1833-ban, illetve 1834-ben megjelent *Stádium* és *Balítéletekről* egyszerre tükrözte és alakította a korszellemet, a munkálatok szellemi közegét és hátterét. 1831-től a megyei tanácskozásokat végigkísérte a koleralázadás, amely felerősítette a forradalmi fenyegetéstől amúgy is megrettent nemesség félelmeit, s aggodalmait fokozta a nemzetiségi jobbágyok

[38] Huber 1960. 39–43., 133–147. p.; Langewiesche 1985. 66. p.; Erdődy 1993. 46. p.; Nipperdey 1984. 368–72. p.

[39] Ausztria és Poroszország belpolitikai pozíciójáról lásd Huber 1960. 3–14., 23–29. p.

muszkavárásának megtapasztalása, miközben a cári orosz csapatok a szomszédban manővereztek.[40]

A Széchenyi és a megyei viták által elindított reformkor az egyetemes korszakváltás folyamatába illeszkedett, annak részét képezte, még ha a magyar fejlődés fáziseltérésben is volt a klasszikus úttól és sajátos jegyeket mutatott is fel. A nemességben összességében élt a feudalizmus korszerűsítésének igénye, az albizottságokban számos előremutató gondolat fogalmazódott meg, s ha azok egyelőre nem is álltak össze rendszerben, 1830 nyarára elkészült a megoldandó kérdések s a megoldási javaslatok gyűjteménye.[41]

Bár az országos rendszeres bizottsági munkálatok nem mutattak kiutat a feudalizmus válságából, az operátumokban egymás mellett élt a sérelmi ellenzékiség és a reformtörekvés, a tervezetek megvitatásának napirendre tűzése hatalmas *szellemi pezsgést* generált, a közvélemény mozgásba lendült, s a megszülető nyilvánosság némileg pótolta a szabad sajtó hiányát, felerősítette a korszellem ébredését.[42] „Most az idő sok s nagy dolgokkal terhes" – állapította meg a „mostani szent pezsgés" felett örvendező Balásházy.[43]

Az elaborátumok konzervatív tartalmának megváltoztatásáért, korszerű tartalommal történő megtöltéséért aktivizálódó megyei munkálatok az országos operátumok liberális megváltoztatására irányultak. Ennek eredményeként tudatosult egyre többekben a korszerű átalakulás halaszthatatlan szükségessége, körvonalazódott a polgári átalakulás programja, megjelent a szervezett ellenzéki mozgalom, kialakult a reformerek csapata, színre lépett az új politikai nemzedék.[44] „A polgári reform ideológiájának hazai kibontakozásában s az ideológia aktív politikai hatóerővé válásában az operátumok megyei megvitatásának döntő jelentősége volt."[45] A megyei viták – amint azt Pajkossy Gábor megállapította – a reformkor első jelentős állomását képezték.[46]

Az ellenzék az ország életének csaknem teljes területét átfogó, a megyei vélemények egyeztetése bázisán megszülető egységes szabályozás megalkotására törekedett, melynek kapcsán felmerült az igény a törvényhatóságok közötti egyeztetésre. Pest kezdeményezésére több megye elküldte egymásnak javaslatait, ami ugyan nem jelentette még országos vita kibontakozását, de jelentős lépést tett ebben az irányban.[47] Kölcsey a lehetőségeket kritikusan értékelve

[40] Erdmann 1989. 40. p.; Fónagy 1988. 27. p.

[41] Vörös 1980. 662. p.; Barta 1963. 308. p.

[42] Horváth 1864. I. 264. p.; Fónagy 1988. 6., 24. p.

[43] Barta 1963. 338. p.; Horváth 1864. I. 264. p.

[44] Barta 1963. 337., 342. p.; Pajkossy 1998. 205. p.; Csapó 1989. 29. p.; Völgyesi Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832.* Gyula, 2002. Békés Megyei Levéltár, 14. p.

[45] Barta 1963. 342. p.

[46] Gergely 2003. 207. p.

[47] Gergely 2003. 205. p.; Völgyesi 2002. 59., 217. p.

állapította meg: „mi nem vagyunk még olly nagy reform kivitelére megérve, mint az operátumok tárgyában tenni kellene […] Az idő elébünk sietett, s mi azt vagy nem vesszük észre, vagy nem akarjuk."[48] S bár az elkészült operátumok valóban nem feleltek meg a kor kihívásainak, a megyei viták mégis előmozdították a reformprogram formálódását, az alapelemek rögzítését. A reformellenzék igazi megszerveződésére pedig majd az 1832–36-os országgyűlésen került sor.

A lázas útkeresés tartalmát a vármegyei álláspontok tarkasága jellemezte. A tizenkilencre becsült haladó megyék olykor radikális követelésekkel álltak elő, miközben többséget alkottak a hol haladó, hol konzervatív reakciós ingadozók.[49] Kezdetben kevesen számítottak a reformok híveinek, de az országgyűlés összehívása előestéjén, 1832 végén született végleges megyei javaslatok már a reformpártiak győzelmét mutatták. A reformmozgalom élén haladó Zemplénben körvonalazódott a liberalizmus érett eszmerendszere, a békési operátumok szinte valamennyi kérdésben a kortárs liberális ellenzék törekvéseinek maximumát tartalmazták. A legkövetkezetesebb megyék elméleti alapvetéseiből, konkrét és egyenként megfogalmazott javaslataiból összeállt a liberális koncepció, körvonalazódott a társadalmi átalakulás átfogó programja, helyenként a reformjavaslatok határozatokká emelkedtek. Az operátumok megyei vitáin az 1795 után is továbbélő eszmék búvópatakjai felszínre törtek,[50] és jelentős többségre jutottak, ami egyértelműen azt jelezte, hogy az aktivizálódó nemesi politikai elit gondolkodásában alapvető fordulat, a polgári átalakulás igényének jelentkezését mutató minőségi változás következett be. Az operátumok megvitatása során uralkodóvá vált a polgári-liberális közvélemény. 1832 derekára eszmeileg kialakult a polgári Magyarország ügyét képviselő reformerek csoportja, az európai liberalizmus szellemi-ideológiai bázisán.[51]

[48] Völgyesi 2002. 59., 217. p.

[49] Vesd össze Barta 1963., Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest, 2008. Argumentum Kiadó; Heil Kristóf Mihály: Adalékok a reformkori Nógrád „haladópártiságához" Sréter János portréján keresztül. In Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2023. ORAC Kiadó Kft., 125–130. p.

[50] Fónagy 1988. 45. p.

[51] Gergely 1980. 691., 695–696. p.; Erdmann 1989. 50. p.; Völgyesi 2002. 214. p.; Gergely 1974. 41. p.

Dobszay Tamás*

A BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOK POLITIKAI ÉS TÖRVÉNYALKOTÁSI HATÁSAI

A rendszeres bizottsági munkálatok meg-megújuló érdeklődést keltettek történész és jogtörténész kutatók körében mint a hazai reformtörekvések vagy kodifikációs kezdeményezések fontos dokumentumai. E testületek működését sokban egyszerűen tárgyalástechnikai kérdésként is lehet taglalni. Ám a politikában persze soha nincsenek tisztán gyakorlati jellegű megoldások, minden technikai fogás politikai indítékokból is fakad, és/vagy ilyen következményekkel jár. Dolgozatomban a rendszeres bizottsági munkálatoknak először röviden az alkotmányos és politikai, majd a jogszabályalkotásra gyakorolt működési hatását elemzem.

Vetélkedő monarchikus és alkotmányos, retrográd és reformtörekvések – az operátumok politikai jelentősége

Az intézmény maga nem tekinthető újnak, már a 18. század elején előfordult, hogy az országgyűlés testületet küldött ki előmunkálatok készítésére. Bár ezt követően hosszú ideig nincs hasonló mértékű rendi aktivitás, ám e *systematica commissio* hagyománya[1] újult fel, amikor a század végén a felvilágosult abszolutizmus kihívására a rendeknek is válaszolniuk kellett. II. József felvilágosult önkényuralmának bukása és az uralkodó halála után, 1790-ben Széchényi Ferenc javasolta, hogy a szükséges intézkedéseket bizottsági formában készítsék

* Dobszay Tamás habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézet. ORCID ID: 0000-0002-6634-1276

[1] Ember Győző: Az országgyűlések. In Heckenast Gusztáv (főszerk): *Magyarország története 1686–1790.* Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó, 391–404. p.

elő, ami minden érdekelt fél amúgy egymással gyökeresen szemben álló elvárásának megfelelt. Az utolsó felvilágosult uralkodó, II. Lipót azt tervezte, hogy ezen az úton – a városok, a parasztság és az éledező nemzetiségek által – megszorongatandó rendiségre rákényszeríthetők s így átmenthetők a racionalizáló reformok. A felvilágosult rendiség ötletgazda képviselői azt remélték, hogy a rendi oldalt rávehetik arra, hogy – nem engedve át a kezdeményezést kizárólagosan az uralkodónak – maga hajtson végre reformokat, ezáltal korszerűsítve és megerősítve a rendi alkotmányt. A rendiség retrográd képviselői viszont a közép-európai slendrián hagyományának megfelelően jártak el: ha valamit nem akarsz elvégezni, alakíts rá bizottságot. Részben időt nyerni s így elodázni, elsikkasztani akarták a messzebb menő reformokat. Ám tudták azt is, hogy a felvilágosult abszolutizmus kihívására valamilyen mértékben válaszolniuk kell, de a változtatásokat – maguk kezébe véve a dolgokat – igyekeztek szűk mederben tartani.[2]

I. Ferenc uralomra jutása végül leginkább az utóbbi csoport várakozásait teljesítette be. Volt ugyan olyan vélemény, amely szerint a javaslatok megtárgyalása és elfogadása korszerűsítette volna az országot, ám a magyar történetírásban a többségi értékelés szerint az elkészült tervezetekben valódi reformszándék helyett nagyrészt a rendi előjogok és pozíciók védelme, sőt kiterjesztése az uralkodó momentum, és az egyes kimagasló résztvevők egyéni nézeteivel nem lehet a bizottság egészének konzervatív szellemiségét jellemezni.[3] Az átmentés és elodázás-elszabotálás, valamint a rendiség korszerűsítés útján történő megerősítésének eredőjeként született munkálatok leginkább a konzervatív rendek szándékainak feleltek meg: módszeresen áttekinteni, tematikusan rendszerezni a kor hazai viszonyait, s ezzel a több száz éves jogszabályanyagban

[2] Széchényi javaslatát a bizottsági előkészítésre (Széchényi Ferenc: Pártatlan gondolatok az 1790-ben tartandó országgyűlésről.) közli Pajkossy Gábor: *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 34–35. p.; Benda Kálmán: Az országgyűlési rendszeres bizottságok munkálatai. In Mérei Gyula (főszerk): *Magyarország története 1790–1848*. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, 164–170. p.; Pajkossy Gábor: A diéta tervek és törekvések keresztüzében, 1790–1793. In Dobszay Tamás, Forgó András et al.: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 2013. Országgyűlés Hivatala, 321–328. p.; Pajkossy Gábor: *Az 1791/3-as közpolitikai bizottság javaslatai: Az országgyűlés, a közigazgatás és a cenzúra rendezése*. Doktori disszertáció, 1978, kézirat; Pajkossy Gábor: Törekvések a magyar rendi alkotmány korszerűsítésére az 1790-es évek első felében. In Klaniczay Gábor – Poór János – Ring Éva (szerk.): *A felvilágosodás jegyében. Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára*. Budapest, 1985. 163–176. p.

[3] Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. *Századok*, 1923. 1. sz. 19–28. p.; Mályusz Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai, 1790–1795*. Budapest, 1926. Magyar Történelmi Társulat, 118–122. p.; Bakács István János: A vármegyei javaslatok az 1791.évi urbáriális bizottság előtt. In Bakács István (szerk.) *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születésének 60. évfordulójára*. Budapest, 1937. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 22. p.

elkerülhetetlenül kialakult kaotikus viszonyokat a legszükségesebb és kezelhető mértékig rendezni, uniformizálni.

A tematikusan rendszerezett kilenc bizottságba *(deputatio)*[4] tagolt, 1791–1795 között működő testületek mindegyike valamely zászlósúr és kb. másfél tucat taggal működött. Összeállításuk során tekintettel voltak arra, hogy minden országgyűlési joggal bíró rendi elem képviseletet kapjon bennük, sőt a megyék esetében a regionális kiegyenlítésre is ügyeltek. A nemesi túlsúlyt biztosította, hogy a városok csak egy-két küldöttet kaptak, így a kereskedelmi bizottságba sem került be több, noha ebben az esetben nagyobb súlyt kértek maguknak.[5] A jegyzői teendőket, miként a diétán, a rendszeres bizottságokban is a királyi tábla ítélőmesterei látták el. A választmányok fogadtak ugyan kívülről jövő véleményeket, javaslatokat, de külső szakértőket nem alkalmaztak.[6] A testületekben helyet kaptak kitűnő, felkészült és a szükséges változtatások iránt elkötelezett államférfiak, mint pl. a kezdeményező, ám csalódottan és hamar távozó Széchényin kívül pl. Forgács Miklós, a horvát Skerlecz Miklós. Ám jelenlétük sem tudta a rendies gondolkodású többséget érdemi előrelépésekre sarkallni, különösen 1792, II. Lipót váratlan halála után, amikor a rendek felszabadultak a felvilágosult elvárások nyomása alól. A bizottságok *operátumait* (munkálatait) – amelyek törvényjavaslatokat tartalmaztak indoklással és különvéleményekkel – ekkor nem tárgyalták meg.

Mindamellett a politikában semmi sincs következmények nélkül. Emberöltő múltán majd az előző operátumok felülvizsgálatából, hasonló szervezeti megoldással és anyaguk „társadalmi vitájából", azaz megyei véleményezésükből indul a reformmozgalom.

*

A rendek magatartása a századelőn megváltozott, ami ismét utal a regnikoláris deputációk *politikai* jelentőségére. Innentől kezdve a rendek követelték a munkálatok napirendre tűzését, s most az udvar igyekezett elkerülni azt. 1801-ben, jellemző módon a rendekkel való kompromisszumot támogató

[4] A bizottságok tárgykörei az 1791. évi 67. törvénycikk szerint: Közpolitikai, Adó- és hadbiztossági, Úrbéri, Kereskedelmi, Bányaügyi, Jogi, Művelődés- és tudományos, Egyházi és alapítványügy, Sérelmi bizottság.

[5] Újabban lásd Heil Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok: A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 72–92. p. és Heil Kristóf Mihály: Adalékok a magyar borkereskedelem történetéhez. Törvényjavaslatok és tervezetek a 18–19. század fordulóján és a reformkor elején. In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 120–129. p.

[6] Egyedül a speciális ismereteket igénylő bányaügyi és pénzverési bizottságba kerültek nagyobb számban bányavárosi és bányaigazgatási tagok.

nádor kezdeményezésére vizsgálta meg a kancellária némelyiket, és latolgatta felvételüket a propozíciókba, de végül ez elmaradt. Az udvar ugyanis nem akarta kitűzésükkel a rendeknek átengedni a kezdeményezést.[7] Az udvar láthatóan előnyösnek tartotta, ha a rendek az adót és újoncozást kivéve a tárgyalandó ügyek ismerete nélkül, lényegében kevéssé felkészülve érkeznek a diétára, s csak ott szembesülnek a kitűzött kérdésekkel.

Ez mutatkozik például a nevelési tervezetek sorsában: a kormányzat, amely elutasította az operátumok diétai tárgyalását, maga léptetett életbe iskolaügyi rendelkezést 1806-ban és 1845-ben is, amikor a rendek megújított tervezetet készítettek az 1843–1844-es országgyűlésen. Hasonló helyzet állt elő pl. a községi igazgatás rendezésénél; 1833-ban a rendek egynapos sérelmi vitát rendeztek egy, a községi választásokat szabályozó rendelet miatt. Volt, aki annak jogszűkítő tartalmát kritizálta, de elhangzott az is, hogy önmagában az a sérelem, hogy a kormányzat éppen akkor intézkedik, amikor az országgyűlés az e tárgyról is szóló operátumot taglalja.[8]

Az ilyen esetek mutatják, hogy politikailag sosem csak az intézkedés a lényeges, hanem az is, hogy ki hajtja végre. Részben azért, mert a cselekvő a bekövetkező intézkedés hatását a maga számára kedvező irányba fordíthatja, így akkor sem mindegy, hogy ki kerül cselekvő pozícióba, ha az intézkedés tartalma azonos lenne. Politikai vetélkedés esetén erősíti a cselekvő felet a kezdeményezés érdeme. Tárgyunk esetében a monarchikus szuverenitás és rendi alkotmányos szuverenitás eszméi és törekvései versengtek a cselekvő pozícióért. S ahogyan a rendi gondolkodásmód minden kezdeményezésénél jogelőzményekre támaszkodik, mindkét fél fontosnak találta, hogy magát tüntesse fel cselekvőnek. Ismeretes, hogy az ilyen történeti érvelések milyen nagy szerepet játszottak a század derekának közjogi küzdelmeiben, különösen 1848–1849-ben, 1860–1861-ben, azután a kiegyezéskor, majd a dualizmus közjogi küzdelmeiben.

A reformkorig apálya következett a regnikoláris munkálatoknak. Egyetlen esetben került sor efféle előkészítő munkára: 1802-ben – egyébként az egykori systematica commissio javaslatához hasonlóan – a közszükségeket fedező pénzalap vagy röviden: közalap *(fundus publicus)* létrehozásának megtervezésére küldtek ki egy bizottságot (1802. évi 30. cikkely). Résztvevői az alsótáblárol

[7] Domanovszky Sándor (szerk.): *József nádor iratai. I kötet 1792–1804.* Budapest, 1925. Magyar Történelmi Társulat, 305–312; Ennek nyomai jóval későbbi megtárgyalásuk alkalmával: például OL Kanc. Diaetalia II. III. 2. c. A kancelláriai diaetalis bizottság jegyzőkönyvei. 1834. január 18-val kezdődő ülések. A./ az 1801. évi kancelláriai vélemény kivonata Géczy István úrbéri cikkelyhez készített referátumában.

[8] Dobszay Tamás: Az 1836:IX. tc. születése. Érvek és elképzelések a községi igazgatás rendezésének vitájában. In Závodszky Géza (szerk.): *Fejezetek a magyar művelődés történetéből.* Budapest, 1992. ELTE Tanítóképző Főiskola, 165–169. p.

egy városi, minden kerületből egy, tehát négy megyei követ voltak, akiket a királyi tábla részéről a személynök, az alországbíró, valamint jegyzőként a nádori ítélőmester egészített ki. A főrendek adták az elnököt a tárnokmester és három további tagot két másik főispán és egy főispánhelyettes személyében, utóbbi a kapcsolt részekből került ki. Érdemi tevékenységének egyelőre nem akadtam nyomára; az állampénzügyek uralkodói monopóliumát féltő kormányzat és az adómentességet féltő rendek olyan megkötésekkel fogalmazták a törvényt, ami lehetetlen feladat elé állította a bizottságot.[9] A nádori levéltár közalapok igazgatására vonatkozó állaga csak a kulturális kezdeményezések támogatására létrehozott alapok anyagát tartalmazza. A számvevőségi iratokban ugyan feltűnnek a közalap elszámolásai, annak megjelölése nélkül, hogy milyen pénztárról van szó, de főként a bizottság munkájára, leltárszinten legalábbis, nincs utalás. A századelő ilyen irányú tevékenységére a levéltári leltár sem a rendi, sem a nádori archívum deputációs anyagaiban nem nevez meg állagot.[10]

*

Az 1825–1827-es diéta azonban változást hozott a rendi dualizmus erőviszonyaiban; a rendi alkotmány helyreállítása után az uralkodó nem térhetett ki a rendek kívánsága elől, hogy a rendi munkálatokat végre megtárgyalják. Az emberöltővel korábbi és a változott viszonyok miatt sokban elavult „kilenc deák könyv" (a kilenc bizottság 16 fólió kötetnyi latin nyelvű „operátuma") azonban nem képezhette ekkor már tárgyalás alapját, ezért felülvizsgálatukra és szükséges módosításukra a diéta új bizottságot delegált (1825–1827. évi 8–9. cikkely). Az összesen nyolcvan tag (a főrendek nevében hat püspök, tizenkilenc főrangú résztvevő, azután a személynök, a királyi tábla hét tagja, öt káptalani követ, két horvátországi, huszonkilenc megyei, egy fő nagykereskedő, kilenc városi, köztük egy fiumei rendi tag munkáját a királyi hivatalokból, a kormányzat részéről négy fő és a helytartótanács tanulmányi bizottsága segítette, illetve

[9] Szabad György: A pénzügy alkotmányos kezelésének igénye a reformkorban. In Berényi Iván (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Budapest, 1980. ELTE Történelem Segédtudományai Tanszék

[10] Archivum Regnicolare az 1802-es diétával kapcsolatosan csak a portaigazítási vegyes bizottság N 148. Lad Z., az N 194–200 az 1791 utáni bizottságok, az N 192 az 1828–1829-es deputációk anyagait tartalmazza. Talán az Operata et Opiniones Systematicae Commissionis címet viselő N 193 állagban lehet nyoma, mert a még későbbi bizottságoké a 186-ban, de csak a BTK választmányt jelölik. A nádori levéltár anyagában a levéltári leltár a deputációs állagokban (N23 és N67) a század elei munkálatokból csak terménykivetési és a pénzkrízis kivizsgálásra alakított bizottmányokat nevezi meg név szerint. A nádor ellenőrzése alatti közalapok igazgatására vonatkozó anyagot tartalmazó N 25. anyagából a leltár csak a kulturális célú alapokat említi név szerint, s igaz az exactoratus anyagaiban (N91. és N95) említődik az országos pénztár, de nem világos, hogy ez rendi pénztár-e illetve, hogy a tervezett közalap anyagát tartalmazza-e. Magának a bizottságnak a munkájára sem az országgyűlési, sem a nádori anyagban nem találtam névszerinti utalást.

ellensúlyozta) a nádor elnökletével tematikus albizottságokra oszolva dolgozott. Az új választmány saját módosító javaslatait tartalmazó újabb kötetekkel kiegészítve újra kiadta a korábbi bizottságok dokumentumait is. A testület ugyan némely ponton túllépett elődjén, ám az eltelt időt is figyelembe véve egészében hasonlóan rendies és konzervatív szellemiséggel dolgozott.[11]

A rendek felkészülésére azonban a legideálisabb feltételeket ezek az évek biztosították. A viharos külpolitikai körülmények között zajlott 1830-as rövid országgyűlésen ugyan megtárgyalásukat idő híján a következő évre ígért diétára halasztották, ám a rendek elérték, hogy komolyabb felkészülés érdekében a munkálatokat a megyék véleményezhessék. Ezt követően 1831–1832 folyamán megyénként eltérő méretű, de gyakran több tucat tagból álló, olykor albizottságokra oszló választmányok tekintették át a javaslatokat, majd a megyék észrevételeiket hozzáfűzve mintegy mellékletképpen az 1832-es első reformországgyűlésre küldött követeik utasításai mellé adták azok kiegészítéséül. Az országos rendszeres bizottsági munkálatok e véleményezési folyamata kulcsjelentőségű volt a reformok szükségességének tudatosodásában. Mint Kossuth fogalmazta: „Mióta [...] Felséges Urunknak személyes atyai szándéka – némely sötétség szülte tanács ellenére – előzőleg járult a nemzetnek azon közkívánatához, hogy országos fölvétel előtt azon rendszeres munkák a vármegyék s egyéb törvényhatóságok gyűlésein [...] megvitattassanak, ezen közérdekű tárgyak nemcsak a közönséges gyülekezetekben [gyűléseken], hanem a házi társalkodás magános körében is sok elmesúrlódásra nyújtottak idvességes alkalmat."[12] A megélénkülő közélet, a gondokkal való szembesülés most már megérlelte azokat a következtetéseket, amelyekre a századforduló lefojtott közélete nem adott lehetőséget.[13] A következő diéta lett a próba: sikerülhet-e e rendi intézmény segítségével érdemi sikert elérni.

[11] Barta István: *A fiatal Kossuth és kora*. Akadémiai doktori disszertáció. Kézirat. MTAK Kézirattár. II. fejezet OL Rregnikoláris leéltár, Archivum Regni. Deputatio Systematicorum Operatorum, 1828–1830. Fasc.; Gergely András: A rendszeres bizottsági munkálatok szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 1974. 6. sz. 37–41. p.

[12] Kossuth Lajos: *Törvényhatósági Tudósítások. Ifjúkori iratok.* Szerk.: Barta István. Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó, (Kossuth Lajos összes munkái – a továbbiakban: KLÖM VI.) 375. p.

[13] Barta István: *A fiatal Kossuth.* Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó, 37–42., 107–151., 151–173. p.; Fónagy Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása. *Agrártörténeti Szemle*, 1988. 1–2. sz. 20–46. p.; Völgyesi Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832*. Gyula, 2002. Békés Megyei Levéltár

A bizottságok hatása a törvényalkotási munka korszerűsödésében

A rendszeres munkálkodás előrelépést eredményezett viszont az országgyűlési és azon belül a törvényalkotási tevékenységben. A bizottságok, a sérelmi politikát illetően talán kevésbé, de az ország előtt álló feladatok tekintetében mégis nagyot lendítettek nemcsak a magyar politikai életen, de a jogszabályalkotás minőségében is. Az operátumok nagy szerepet játszottak abban, hogy a rendek átfogó és szinte minden korkérdésre és témakörre kiterjedő képet kapjanak az állapotokról és teendőkről.

Ha a 18. század folyamán alkotott törvényeket vizsgáljuk, feltűnően sok rövid, akár egymondatos, egyszakaszos cikkelyt találunk, noha máskor szokás volt terjedelmes, bonyolult, ünnepélyes hangú, deákos körmondatba foglalni az intézkedést, sokszor mégis valóban rövid jogszabályok születtek. Ugyancsak jellemezte e cikkelyeket a tartalmi esetlegesség: az intézkedések nem ritkán „ad hoc" jellegűek, egy-egy adott, aktuálisan felmerült probléma kezelésére születtek, gyakran csak részkérdéseket szabályoznak, tekintet nélkül arra, hogy milyen következményei lesznek az összefüggő egyéb ügyekre. Előfordulnak ugyan kvalitásosabb szövegek, illetve olyan intézkedéscsoportok, amelyek több, egymás után következő cikkelyben többnyire a jogélet, a pereskedés rendezésére irányulnak. Így 1723-ban több ilyen cikkely születik, továbbá ugyanekkor a bírósági szervezet rendezéséről, koordinációjáról is intézkedtek. Ilyenkor mintha külön korpusz nélkül is cikkelyekbe tördelt kódexekről beszélhetnénk, ha nem tiltaná ezt számukra az a tény, hogy a kodifikáció jellegzetesen a 18. századi felvilágosodás eszméje és kívánalma, ami Magyarországon csak a század végén kezdett hatni, s csak korlátozott mértékben. Valójában tehát ezek még éppen a század elei systematica commissio munkája maradványainak tekinthetők. Hasonlóképpen számos, jogéletet szabályozó cikkely születik 1802-ben, ezek viszont ismét az 1790-es évek regnikoláris munkálatai lendületével hozhatók kapcsolatba.

Az 1790-es évek, majd a 19. század deputációi és törvényelőkészítő választmányai viszont újfajta jogszabályalkotási minőséget hoztak a hazai országgyűlések történetébe. Operátumaik (1793, 1795, 1829, sőt 1843) könyvméretű szövegkorpuszok, cikkelyeik külön kötetbe szerkesztés nélkül is egy-egy kérdés átfogó *kodifikációját* tartalmazzák. Útmutatásaik nyomán úrbéri törvénykönyv, váltó- és csődtörvény született, az 1843-as büntetőjogi munkálatot pedig a kortárs európai jogászszakma is magas színvonalúnak minősítette. E tervezetek már a részkérdések elszigetelt, véletlenszerűen felvetődő szabályozása helyett egy-egy jogterület vagy rendszer egészét összefüggéseiben is tervszerűen szándékoztak rendezni.[14]

[14] Varga János: *Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete*. Zalaegerszeg, 1980. Zalai Megyei Levéltár; Balogh Elemér: Deák Ferenc és az anyagi büntetőjog kodifikációja.

Az operátumok ráadásul az ország helyzetéről, viszonyainak az államélet eszközeivel akkoriban elérhető minden területéről átfogó és tematikusan rendszerezett képet adva rámutattak a problémákra, és ez elősegíthette volna a gondok felismerését, kritikus vélemények és megoldási lehetőségek megfogalmazását. Nem véletlen, hogy a reformkorban ezek módosított változatainak megtárgyalásával kezdődik a korszakos változásokat előidéző eszmélkedés.

A rendszeres bizottsági munkálatok szélesebb körben, a nemesi vármegyéknek az országgyűlésre történő felkészülésére is hatást gyakoroltak, nemcsak politikai, hanem jogi szakmai vonatkozásban is javították a megyék jogszabály-előkészítő működését. Az operátumokat mellőző időszakokban ugyanis a megyék maguk is a 18. századi jogszabályalkotási állapotba hanyatlottak. Utasításaikban eluralkodnak ilyenkor a tartalmi-tematikai esetlegességek és a földrajzi részlegesség. A politikai érdeklődés beszűkült a nemesség aktuális kisszerű problémáira, helyi érdekű ügyekre. A politikai élet és a jogszabály-előkészítés az utasításokban megyei szintű partikuláris széttöredezettségben mutatkozik. Ezzel szemben az operátumok készítése és megyei vitatása idején indulhatott el a provinciális szemlélet meghaladása. Felpezsdítette a közélet iránt érdeklődő nemesség érdeklődését és aktivitását: az 1790-es években megyék sora fordult javaslataival a deputációkhoz, a reformkor kezdetén pedig az operátumok véleményezésére kidolgozott mechanizmus, a követutasítások megyei választmányok útján történő előkészítése a megyékben állandósult. A látótér is országos szintre emelkedett, a megyei véleményezés és a követutasítások túlléptek a helyi szempontokon.[15]

A regnikoláris deputációkra támaszkodó munkamódszer ugyanakkor kényszerű szükségesség is volt. A rendi dualizmus két pólusa között verseny folyt az 1790-es években, majd a reformkorban, amelynek tétje, hogy a jogszabályalkotás felségjog vagy nemzeti hatáskör. Az uralkodó ellenérdekeltsége a rendek munkálatainak sikerében és törekvése, hogy lehető legtöbb kérdésben az uralkodó szándéka és rendeletei döntsenek, arra vezetett, hogy az országgyűlési munka szinte mindenfajta kormányzati előkészítést és segítséget nélkülözött. A diétákra szóló meghívók csak általánosságban adtak meg tematikát, a csak a tanácskozások kezdetén ismertetett királyi előterjesztések csak tárgyakat,

In Molnár András (szerk.): *A Battyhány-kormány igazságügyi minisztere*. Zalaegerszeg, 1998. Zala Megyei Levélrár, 129–158. p.; Mezey Barna: *A börtönügy a 17–19. században*. Budapest, 2018. Gondolat Kiadó. Lásd még Heil Kristóf Mihály: A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 75–80. p.; Heil Kristóf Mihály: The Transition from a Feudal Society to a Social Structure based upon Civil Rights in Hungary with Particular Regard to Preparatory Draft Law. In Tauchen, Jaromir – Kolumber, David (szerk.): *Edge of Tomorrow: The Next Generation of Legal Historians and Romanist*. Brno, 2022. Masaryk University Press, 119–140. p.

[15] Dobszay 2019. 131–133. p.

de nem javaslatszövegeket, tervezeteket tartalmaztak. Hiányzott szakmai felvilágosítás is; a kormányzat féltékenyen őrizte információs monopóliumát, az adatszolgáltatás megtagadásával hátráltatni igyekezett a rendek törvényalkotási munkáját, mint amire például az 1830-as és 1840-es évek fordulóján a katonaellátási választmány panasza is utalt. De 1844 őszén is kénytelen volt megjegyezni Klauzál Gábor a közpénztár vitájában, hogy a kormányzat adatok helyett gondoskodást ígér.[16] Magyarán, a rendek maguk voltak kénytelenek elvégezni azt a törvény-előkészítő munkát, amelyet parlamentáris rendszerekben a kormányok szoktak, s az országgyűlés kész törvénytervezetek, vagy akár szövegváltozatok megvitatása helyett heteket volt kénytelen eltölteni a vita alapjául szolgáló alapszövegek elkészítésével.

A deputációs rendszeres munkamódszer szerepe és problémái a reformkorban

A magyar rendiség a regnikoláris operátumok segítségével tudta átvenni a kezdeményezést az uralkodói kormányzattól. Olyan megoldáshoz jutottak a rendek, amelynek a segítségével végre országos szinten is megkísérelhették érdemben befolyásolni a közügyek intézését, s esély nyílt a szakszerűbb törvényhozási tevékenységre. Az 1825–1827. évi országgyűlés ezért döntött úgy, hogy ne tűzzenek a rendek tárgyalásra per excerpta, az operátumokból kiragadva olyan ügyeket, amelyek a rendszeres munkálatokban a maguk szerves összefüggésében szerepelnek, s ezt a tilalmat számos megye is szerepeltette a követeknek adott utasításokban. Az 1832–1836-os országgyűlés azonban az épp csak kiküzdött munkamódszer korlátait is megmutatta. A magyar rendiség leghosszabb folyamatosan működő diétája a kilenc operátumból mindössze egyet, az úrbérit tudta teljesen befejezni, s a jogügyinek egy részét megtárgyalni, de ez utóbbinak és a többinek csak néhány kiragadott cikkelyéből alkotott törvényt. A következő diéta így ott kellett folytassa, ahol az előző abbahagyta, de további politikai nehézségekkel megterhelten, s világossá vált az is, hogy a „rendszeres" munka egyes témacsoportjainak ilyen vontatott megtárgyalása mellett évtizedek kellenének befejezésükhöz, másrészt a rendszeres, operátumonkénti munkálkodás tulajdonképpen nem célszerű és nem is igen lehetséges. Az egymással összefüggő, de tematikusan különböző munkálatokba sorolt kérdések miatt ugyanis az országgyűlési tárgyalások egyszerre több operátum párhuzamos felvételét indokolnák, hiszen pl. az úrbéri örökváltságnak azonnali jogi, politikai és adóügyi következményei álltak elő. Ám az így meghozott új

[16] Szabad 1980. 248. p.

törvények sem állták ki az idő próbáját, hamar további módosításra szorultak, így pl. 1839–1840-ben rögtön ismét foglalkozni kellett az éppen csak imént, az előző diétán szabályozott úrbéri ügyekkel, a nemrég rendezett bíróságokkal, a büntetőjogi rendszerre nézve pedig a jogügyi operátum helyett, annak félretételével egyszerűen egy teljesen új büntetőtörvénykönyv tervezése vált szükségessé.[17]

Az 1840. évi törvények három új országos választmányt küldtek ki. Az első igen nagy létszámú, 45 fős bizottság a büntetőjogi jogalkotás előkészítésével foglalkozott tizenöt felső és harminc alsótáblai taggal, utóbbiak között minden rendi elemnek helyet adva, a megyéknek tizenhat, a városoknak öt helyet engedve. A Duna szabályozásával összefüggő kérdéseken egy három tucat taggal dolgozó bizottság dolgozott tíz főrendi, köztük négy nem hivatalviselő, két királyi táblai, egy-egy káptalani, horvát, kiváltságos kerületi, négyszer négy megyei és végül négy városi taggal. Régi gond megoldását ígérte a katonaélelmezés és elszállásolás keserves terhének megváltását előkészítő bizottság, a hasonló nagyságú küldöttség háromtucatnyi megbízást kapott tagjának munkájával.[18] Ám e javaslatok egyikéből sem született törvény, részben ismét a főrendek és a kormányzat ellenállása, akadályozó tevékenysége, de jelentős részben magának a módszernek a korlátai miatt.

Az operátumok megtárgyalása ugyanis nagyon lassúnak és nehézkesnek bizonyult. Már önmagában sokszor az operátumok sorrendje vita tárgyát képezte, mint rögtön 1832-ben. De hiába szerepelt például a folyószabályozás a királyi előterjesztésekben 1843-ban is, az országgyűlés menetében végül nem maradt idő ennek megtárgyalására. A katonatartási bizottság jelentését ugyan megtárgyalták, de konszenzusra e kérdésben sem jutottak, miként a büntetőjogi választmány munkálata esetében sem. Többször is vitára adott okot, hogy a választmány jelentése, avagy a csatolt különvélemények képezzék a tárgyalás alapját, mint az a büntetőjogi választmány esetében történt. Ez a napirendi vita nem engedte a rendek asztalára az említett folyószabályozási munkálatot.[19]

A technikai kérdés, a napirendi vita mögött azonban felsejlik ismét a hatalmi–politikai konfliktus is. A bizottsági munkamódszer nemcsak a rendek munkáját könnyíthette, de egyes reformkérdésekben alkalmat adhatott arra, hogy az ellenérdekeltek az ügyet – kihasználva a témakörök elválaszthatatlan kapcsolatát – most meg az egyik operátumról másikra halasztásával akadályozzák

[17] A rendszeres és a per excerptam tárgyalásmód problémájára: Dobszay 2019. 255–261. p.

[18] 1840. évi cikkely. Az 1840-es évekbeli bizottsági munkákra: Varga János: Az 1840-ben kiküldött folyószabályozási országos választmány működése. In Berényi, 1980. 351–366. p.; A büntetőjogi választmány munkálatainak hatalmas irodalmára lásd újabban és összefoglalóan Mezey Barna munkáit, valamint vesd össze Heil Kristóf Mihály: Strafrechtliche Kommissionstätigkeiten im Lande und im Komitat (1791–1832). *Journal on European History of Law*, 2023. 1. sz. 134–140. p.;

[19] Varga 1980. 365. p.

a munkát. Amikor 1833-ban Somssich somogyi követ az úrbéri törvényjavaslatok tárgyalása során a jobbágyközségekben békebíróság felállítását javasolta, az indítványról szóló vitát s döntést azonban a többség a jogügyi operátum tárgyalására halasztotta. Mint Kölcsey írja „kik minden újnak ellenei, szokott módjok szerint maga idejére, azaz ad kalendas graecas [soha napjára – H. K. M.] ohajtják a dolgot halasztani, s így ezen indítvány is a minden élők útján elköltözött", azaz kimúlt. Hasonlóan ítélte meg az ilyen jelenségeket Vay János szabolcsi követ is: „bésodorván 1825-ben a 'nihil per excerptának' [semmit kiragadva] szerencsétlen systemájába bennünket[...] azok, kik örökös veszteglésben szeretnének maradni, irtóztató szélességre terjesztvén [ezt az elvet], oda vitték a dolgot, hogy ezen Diaeta[...] keserves kerékvágásba szorított diaetalis commissio legyen."[20]

A rendek azonban a módszer minden nehézkessége ellenére eleinte ragaszkodtak a rendszeres munkálkodáshoz. Szerepet játszott ebben a nehezek kiküzdött alkalom megragadásának szándéka mellett az is, hogy részükre leginkább ez adott módot a politikai élet tematikájának meghatározására, hiszen sérelmeiket és kívánataikat az uralkodó rendszeresen figyelmen kívül hagyta a korábbi diétákon, feloszlatva a gyűlést mihelyst az adómegajánlást megkapta. De bizonyos, hogy a korábbi kezdetleges és szakszerűtlen jogalkotás elkerülése is a szempontok között lehetett.

A megoldás: a részenkénti tárgyalás és az excerpta munkamódszer

A rendiség megújulási képességét és készségét mutatta azonban, hogy a nehézkesség és az összekapcsolódó tématerületek okozta problémákra kerestek és találtak megoldásokat a rendi országgyűlés működésében. Az első, a javaslatcsomagok lassú megtárgyalásának-elfogadásának gondján segítő lépés volt az operátumok részenkénti megtárgyalása. Az első és egyetlen teljes egészében megtárgyalt, hét, majd nyolc törvényjavaslatból álló operátum egyes cikkelyeit már az első reformországgyűlés, az 1832–1836-os is cikkelyenként vitatta, és ugyanígy, a többi cikkelyt be nem várva fel is küldte a főrendeknek. Az már más kérdés, hogy a főrendek ellenszegülése miatt a csomag négyszer járta meg az utat a két tábla között, míg legalább elsőre az uralkodó elé kerüljön, akinek részben hozzájárulását megtagadó–elodázó leirata nyomán a folyamatnak újra kellett kezdődnie. Az, hogy egyetlen operátum szinte a diéta egész idejét

[20] Kossuth Lajos: *Országgyűlési Tudósítások*. IV. (Szerk.: Barta István). Budapest, 1959. Akadémiai Kiadó (KLÖM IV)., 123. p.; Varga 1980. 351–352. p.

lekötötte, már nemcsak a munkamódszernek, hanem politikai és társadalomstartégiai nézetkülönbségeknek is tulajdonítható. A reformmozgalom liberális törekvéseinek ütközése a konzervatív kormányzat és rendi szövetségeseinek ellenállásával volt az egyik oka a folyamat vontatott előrehaladásának. A másik viszont a rendi és udvari-kormányzati oldal politikai vetélkedése, lényegében a szuverenitás kétféle – képviseleti és uralkodói – felfogásának versengése, amelyben a rendek először találtak eszközt arra, hogy hatékonyan maguk tematizálják a politikai életet, s mely törekvést a birodalmi vezetéssel összefonódó királyi hatalom saját hatásköre csorbításának tekintett.

Ugyanez mondható el a junctim alkalmazásának fellazítására. Korábban inkább a sérelmek orvoslásának kikényszerítésére került sor gyakran arra, hogy a királyi előterjesztéseket és kívánságokat csak javaslataik, illetve sérelmeik után vagy azokkal egy időben voltak hajlandóak tárgyalás alá venni. Ez ugyan politikai fegyvernek jó volt a rendi szándékok érvényesítésére, ám ismét csak alkalmat adott a tárgyalás és döntés lassítására. A rendek ezért a reformkorban lépésről lépésre feladták ezt az eszközt. 1832–1833-ban maguk eredetileg a diszkriminatív vámrendszerre is reagáló kereskedelmi-közgazdasági munkálatot preferálták, de az udvar nyomására felvették az úrbérit, azzal, hogy junctimban kellene a kettőt tárgyalni, vagy felterjeszteni, végül azonban a reformellenzék kezdeményezésére hajlandóak voltak arra, hogy saját témájukat hátrasorolva a társadalmi reformok és érdekegyesítés szempontjából fontos úrbéri kérdéskör legyen az első; elálltak mind a tárgyalási, mind a felterjesztési junctim erőltetésétől. Még messzebb menően szakítottak az operátumok munkamódszerével az országgyűlés második felében, amikor – tapasztalva a munka vontatott voltát és tudatosítva, hogy nem lesz mód több teljes operátum megtárgyalására – a magukra kimondott korábbi tiltást feloldva megkezdték egyes ügyeknek a rendszeres munkálatoktól független tárgyalását.

Az igazi gyorsítás lehetővé tevő ügyrendi megoldás tehát, az *excerpta ügyek vagy (kiszemelt indítványok) napirendre vétele*. Noha magyarul gyakorta „kiszemel" szóval fordították, a „deák", azaz latin szó melléknévi igenévi származékán nem egyszerűen tárgyalásra jelölését értettek, hanem az érintett kérdés tematikus összefüggéseiből kiragadva (*excerpo* – kiszakít, kiragad, kitép) történő vitára tűzését. Tulajdonképpen az előleges sérelmek is ilyennek tekinthetők, hiszen az 1791. évi 67. cikkely által kiküldött sérelmi bizottság operátumából és az azóta keletkezett többi sérelmek sorából fontosságuk miatt kiemelteket sorolták ide, s olykor szintén kiszemelt sérelmeknek nevezték. Az eljárást a rendeknek hamarosan alkalmazniuk kellett más operátumok esetén is.

Az excerpta munkarend egyik oka az az említett körülmény volt, hogy a rendszerességből következetes alkalmazása az egyes ügyek több különböző operátum tárgykörét érintő vonatkozásai, következményei révén tulajdonképpen szinte lehetetlen. Az első reformországgyűlés derekától az addig megérlelődött

tapasztalatok nyomán jelentkeztek majd szaporodni kezdtek az olyan esetek, amikor a rendek maguk döntöttek a korábban kimondott elvtől való eltérés mellett. 1834 decemberében, amikor az úrbéri törvénycsomagban is szereplő földesúri hatalom és azon belül az úriszék szóba került, bár az intézményt sokan bírálták, többen úgy nyilatkoztak, hogy az az igazságügyi témakör első részét képező bíróságok elrendezése tárgyára tartozik, tehát majd akkor kell vitatni, ha arra sor kerül. Ám azok, akik mintegy elővételezve a kérdést úgy vélték, intézkedni kell, hangsúlyozták, hogy „ha itt [az úrbéri javaslatok sorában] nem coordinálnák, hanem a többi ítélőszékek sorára hagynák az úrbéri úriszéket, az úrbéri pert egész minőségében a polgári törvények sorára kellene szintén halasztani," ami az igazságügyi csomagnak a második részét képezte. Így a kérdés egyszerre két operátumot és azon belül három kérdéskört egyszerre érintene. Az operátumok szerinti tárgyalásnak a rendi dualizmus logikáját követő támogatói szerint viszont az, hogy „itt, vagy a Juridicumban [igazságügyi tárgykör] vétetik fel, mindegy az időre és a következésre, de nem mindegy a rendszerre nézve, melyet az excerpták által sérteni annál veszélyesebb, hogy e példával a kormány könnyen visszaélhetne".[21]

A kiragadva tárgyalást javaslók hivatkoztak más esetekre is, így arra, hogy bár az adó- és hadbiztossági munkálatba tartozna, mégis kimondták már a rendek azt az elvet, hogy a jobbágytelek használatát terhelő adót fizetniük kell azoknak a nemeseknek, akik jobbágytelken élnek.[22] Az elvi vita másik fordulója e kérdés körül a Lánchíd ügyének napirendre tűzése miatt bontakozott ki. Prónay János Nógrád megye követe és még néhányan ugyanis többek között azzal kívánták ezt későbbre halasztani, hogy egyrészt a „kereskedési rendszeres munka körébe tartozik, hogy excerptim dolgozni nem lehet, s hogy a systematica pertractatiót [rendszeres tárgyalást] hátráltatni nem lehet." Másrészt hangoztatták, hogy a hídpénz fizetése miatt az ügy a nemesi vám- és adómentesség szövevényes ügyét érinti, s „azt ily melleslegesen eldönteni nem lehet."[23] A megoldást azután annak a véleménynek az elfogadása jelölte ki, amit Fekete István Pozsony megye követe így fogalmazott meg: „elvnek kimondását oly kevéssé tartja excerptának", amint azt nem tartották akadálynak több kérdés korábbi eldöntésénél. Tehát önmagában valamely elv elfogadása, a döntés *irányának* meghatározása nem tekintendő excerptának, ha a részletes törvényi szabályozásba nem ereszkednek a rendek.[24]

[21] KLÖM IV. 54. p.; 122.p. és 133. p. Magára a bírósági rendezés taglalására: Völgyesi 2016. 111–123. p.
[22] KLÖM IV. 79. p.
[23] KLÖM IV. 121–123. p.
[24] KLÖM IV. 216. p.

S valóban ez a két kitörési pont mutatkozott a rendszeres munka szűk kereteiből. Az egyik az elvi döntés; ilyen születik majd pl. 1844-ben a közteherviselés szükségességéről, amelynek tényleges érvényesítésére azonban ekkor nem került sor. A másik lehetőség, annak elfogadása volt, hogy vagy egyes nem elvi jelentőségű részletek, vagy olyan kérdések, amelyekben konszenzus alakítható, végül olyan ügyek, amelyekben halaszthatatlan az intézkedés, igenis elővételezhetők később napirendre kerülő operátumokból. Utóbbi indokot erősítette az 1835. augusztus 23-i leirat, amely a diéta elhúzódása miatt annak berekesztését és a már egyezkedés alá került ügyek, sérelmek és kívánatok királyi jóváhagyás alá terjesztését javasolta a rendeknek.[25] Erre, az új helyzetre hivatkozva érveltek többen is amellett, hogy a junctimra vonatkozó ígéret és a rendszeres munkát előíró határozat ellenére „miután a dieata berekesztése előttünk áll, mindazon utasítások, melyek a rendszeres munkák folyvásti pertractatiójának reménységében minden excerptát, minden külön indítványt tilalmaztak, magokban megszűnnek. Most tehát megfordított elvből kellene a rendeknek kimenni, nyomban felvenni mindazon tárgyakat, melyeknek elintézését az ország javára múlhatatlanul szükségesnek ítélik, mert ha csak ezen nyomorult urbáriommal minden más törvény nélkül[…] menünk haza, valósággal az ország várakozásának sem feleltünk meg." Mint Deák nyomán Ragályi Tamás mondta, „a junctim és a nihil per excerpta elveket az idő és tapasztalás megcáfolá," ezért szükséges elővételezni egyes ügyeket, csak arra kell ügyelni, hogy együttesen, egy törvényben terjesszék a király elé, így ha az ügy a király miatt halasztást szenved, a király kívánságai szintén nem fognak teljesülni.[26] Végül olyan döntés született, hogy a rendek elállnak a per excerpta felvétel tilalmától, s hozzáfogtak az elintézendő tárgyak kijelöléséhez mind az operátumokban szereplő egyes ügyek, mind a megyék időközben felgyűlt indítványai közül.[27]

A rendszeres tárgyalás ugyan továbbra is fennmaradt, ám az operátumok már nem gátolták egyéb kérdések vagy ügyek felvételét. Így kialakult az a gyakorlat, hogy a diéta menetében megállva, az alsótábla áttekintette feladatait, fontossági sorrendjüket megállapítva és a rendelkezésre álló időt mérlegelve vagy egy újabb témacsoport traktátusához fogtak, vagy kiválasztották azokat az ügyeket, amelyekben halaszthatatlan volt az intézkedés, illetve amelyek esetében remélhető volt a megegyezés és a sikeres törvényalkotás. A kiszemelt indítványok napirendre tűzése lényegében azonban szakítást jelentett az épp csak imént nehezen kialakult „rendszeres" munkálkodással. 1833-ban a rendek

[25] Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások V. Szerk.: Barta István. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó. (KLÖM V.) 10. p.
[26] KLÖM V. 19., 22. p.
[27] KLÖM V. 1961. 182–183., 206–214. p.

az úrbéri operátum letárgyalása után a jogügyi munkálat első (bíróságok rendezése) majd második részéhez (polgári törvények) láttak, utóbb a királlyal folyó traktátus menetében visszatértek az úrbérhez. 1834-re világossá vált, hogy a diéta alatt legfeljebb e másfél törvénycsomagból sikerülhet törvényt alkotni. Ám egy sor, előző diétákról maradt, illetve újonnan jelentkező probléma elintézése halaszthatatlannak minősült. Ilyen volt a jobbágytelket használó nemesek adóztatásának ügye az adóügyi operátumból, vagy a közlekedésfejlesztés egyes kérdései a kereskedelmi-közgazdaságiból, így a Lánchíd és a vasútépítés is kikerült összefüggéseiből, hogy gyors elintézést nyerjen. S bár nem sikerült az igazságügyi kérdéskör egészének befejezése, a törvényszékek rendezése már elkészült, és a jogszolgáltatás könnyítésére szükséges és hasznos javaslatokat végül törvénnyé emelték. Hasonlóképpen 1844 márciusában majd tízhavi munka – köztük a nevezetes büntetőjogi választmányi munkálat befejezése – után megállva, a rendek elvégezték az operátumokon kívüli indítványok sorozását, vitára vételük rendjének megállapítását, mérlegelve a velük foglalkozás lehetőségét.

Mérleg

Noha az országgyűlési napirend és a tárgyalások immár nem voltak szorosan a rendszeres munkálatokhoz láncolva, az operátumok mégsem vesztek kárba. Úgy tűnik a fennálló viszonyok elemző, kritikai értékelésében, a változtatás szükségességének felismerésében komoly szerepük volt.[28] A tematikus egységek szerinti munka nem merült el teljesen, csak tárgyalásukban járt el a diéta nagyobb szabadsággal. 1839–1840-ben így születik törvény egy sor, a kereskedelmi-közgazdasági munkálatba tartozó javaslatból. 1843-ban így veszik elő az időközben másodszorra is megrostált, három könyvre tagolt (anyagi jog, perjogi rész a bíróságokkal, büntetőrendszer, azaz börtönügy) büntetőjogi javaslatcsomagot a jogügyi munkálatból, intézkednek nagyrészt a közjogi operátumba tartozó kérdésekről, de előkerültek ismét közgazdasági-kereskedelmi tárgycsoportba tartozó, ott régebbi elvek szerint már előkészített témák is (közpénztár, vámügy). Az eseti, teljesen véletlenszerű, aktualitásokhoz kötött, ad hoc törvényhozás felől tehát a rendiség eljutott először a rendszeres, tervszerű, majd annak részleges feladásával a tervszerű, de általánosabb szükségleteket, körülményeket és lehetőségeket jobban figyelembe vevő munkához.

[28] Bertha Sándor: *Országgyülési tárcza 1830ról*. Pest, 1843.Trattner–Károlyi, mind az operátumhoz való ragaszkodók, mind az excerptim tárgyalást javaslók véleményét közli. 182. p.; Dobszay 2019. 261. p.

Az országgyűlési felkészülés 1844-ig nem nélkülözhette a bizottsági munkát. Hogy ne teljesen a semmiből kelljen tervezetet készíteni, szükség volt az országgyűlések között ülésező választmányok munkájára. Ekkor ugyan megpróbálták a már összeült diéta elején választott bizottságokkal elősegíteni a szabályalkotást, de ez hetekre lelassította a tényleges tárgyalás kezdetét. Ám éppen 1844 fejleményei mutatták, hogy a kormányzatnak még ekkor is maradnak eszközei arra, hogy a rendeket időzavarba hozza, s kezdeményezéseiket meghiúsítsa. Ezért – a kudarccal, az elvárthoz mérten csekély eredménnyel járó 1843–1844 diétán – a rendek az országgyűlést követő időszakra már nem is küldtek ki újabb választmányt, a kormányzat pedig a következő országgyűlés munkájának kidolgozott törvényjavaslatokkal akart neki tetsző irányt adni. A következtetést, hogy a hatékony törvényhozási munkát is csak a közjogi rendszer gyökeres átalakítása, a szuverenitás súlypontjának a képviseleti testületre ruházása, azaz a parlamentáris rendszerre és annak eljárásaira történő áttérés eredményezheti, a reformkor végén vonták le a kortársak.[29]

[29] A következtetésekre és változásokra összefoglalóan lásd Dobszay 2019. 463–471. p.

Völgyesi Orsolya*

A RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOK AZ 1832–1836. ÉVI DIÉTA NAPIRENDJÉN

Az első reformországgyűlésként számontartott 1832–1836. évi diéta jelentőségét nem elsősorban az ott elfogadott, összesen negyvenkilenc törvénycikk adja, hanem a reformellenzék megjelenése s új vagy eddig kevéssé hangsúlyos témák napirendre kerülése. A rendi politizálás tartalmi megújulása s a közbeszéd lassú átalakulása nem utolsósorban a rendszeres bizottsági munkálatok megyei, majd országgyűlési vitáinak volt köszönhető.[1]

Az 1830. évi koronázó országgyűlés meghívólevelében az uralkodó 1831. október 2-át jelölte meg a következő országgyűlés határnapjaként. A diéta legfontosabb feladata az 1791. évi 67. és 1827. évi 8. törvénycikkek által létrehívott rendszeres bizottsági munkálatoknak (az úgynevezett *operátumok*nak) a megtárgyalása lett volna. Az operátumok napirendre tűzésével az uralkodó a rendek évtizedek óta húzódó, országgyűlésről országgyűlésre halasztott kívánságát akarta teljesíteni. A rendszeres bizottsági munkálatok 1831 elején történt kinyomtatásával és vitára bocsátásával lehetővé vált az is, hogy a törvényhatóságok előzetesen véleményt mondhassanak az abban foglalt javaslatokról. Az 1831 nyarán kitört kolerajárvány miatt (illetve arra hivatkozva) azonban az országgyűlés összehívását több mint egy évvel elhalasztották, így a rendek csak 1832. december 16-án ülhettek össze Pozsonyban, hogy megtárgyalják a rendszeres bizottsági munkálatokat. A kilenc területet felölelő operátumok az ország gazdasági és jogi viszonyainak korszerűsítését, a közjogi berendezkedés megreformálását, a Mária Terézia-féle úrbérrendelet újraszabályozását és törvénybe iktatását, az oktatási szisztémának, az egyházi és alapítványi ügyeknek,

* Völgyesi Orsolya tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. ORCID ID: 0009-0001-4639-9702

[1] Az országgyűlés rövid értékelését újabban lásd Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848).* Budapest, 2019. Országház Könyvkiadó, 504. p., különösen: 425–431. p. (A magyar országgyűlések története)

valamint a nemesi felkelésnek a korkihívásokkal való összehangolását tűzték ki célul az adott politikai és társadalmi berendezkedés keretein belül.

A pozsonyi prímási palotában az 1832. december 20-i vegyes ülésen átadott, hat pontból álló uralkodói előterjesztések mindenekelőtt az operátumok napirendre tűzésének sorrendjét kívánták meghatározni: első helyre az úrbéri munkálatot, másodikra a jogügyit, harmadik helyre pedig az adóbiztosságit javasolták. Ezeket követte volna a negyedik pontban felsorolt közjogi, kereskedelmi, bányaügyi, egyházügyi, tudományügyi és a banderiális operátum. A propozíció ötödik pontja a követek napidíjának (*diurnum*ának) fizetési módját, a hatodik pedig az állam által megelőlegezett országgyűlési költségek visszafizetését akarta rendezni.[2] A rendek azonban még az 1825–1827. évi diétán az 1826. január 20-án elküldött feliratukban világossá tették, hogy elsőként a kereskedési, másodikként az úrbéri, harmadikként pedig az adóbiztossági munkálatot szeretnék megvitatni, mert – álláspontjuk szerint – ezek csak együttesen eredményezhetik az adózók terheinek csökkenését. Az uralkodói előterjesztésben tehát már eleve kódolva volt a törvényhozás két fele közötti egyet nem értés, ami aztán rögtön az országgyűlés elején hónapokig tartó vitát eredményezett.

Az operátumok sorrendjéről az 1832–1836. évi országgyűlés előtt József nádor, gróf Reviczky Ádám kancellár és Mérey Sándor személynök különkülön fejtette ki álláspontját.[3] Az első három munkálat sorrendjét illetően úgy tűnik, Reviczky kancellár álláspontja érvényesült, a negyedik és ötödik esetében József nádor javaslata talált meghallgatásra. A kormányzat a végső döntés kialakításakor már tisztában volt azzal, hogy a megyei követutasítások többsége az 1826. január 20-i felirat tartalmával összhangban a kereskedési munkálat elsőségét támogatja majd. Azzal is tisztában voltak, hogy a kereskedési munkálat több, a kormányzat számára kényelmetlen kérdést is érinthet a tárgyalások során, ezért mindent elkövettek azért, hogy ennek napirendre tűzését elodázzák, s amennyiben lehetséges, meghiúsítsák. Az operátumok megyei felülvizsgálata során a helyi deputációk ugyanis kiemelt figyelmet fordítottak a „nemzeti szorgalom" szempontjából meghatározó jelentőséggel bíró kereskedési munkálatra, amely nemcsak az ország több évtizedes gazdasági problémáival, infrastrukturális elmaradottságával és az annak felszámolására

[2] *Felséges Első Ferencz ausztriai császár, magyar és Cseh Ország koronás királyától Po'sony szabad királyi várossába 1832-ik esztendőben karácson havának 16-ik napjára rendeltetett Magyar Ország' gyűlésének írásai. I.* Pozsony, 1832/3. Weber, Belnay és Landerer 516. p., a leiratot lásd 3–5. p.

[3] A három főméltóság javaslatát lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Acta Praesidialia secretiora (1827–1848) (A 45) 1832: 258., 1832:262. Részletes ismertetésüket lásd Völgyesi Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832*. Gyula, 2002. Békés Megyei Levéltár, 259. p., különösen: 19–25. p.

létrehozandó közalap (*fundus publicus*) pénzügyi fedezetével foglalkozott, de lehetőséget adott több közjogi természetű, illetve uralkodói felségjogokat érintő kijelentés és javaslat megfogalmazására – elég csak arra a rendre felbukkanó követelésre gondolni, amely a vámtételek meghatározását a kormányzati hatáskörből a törvényhozás illetékességébe akarta áthelyezni. A Pest megyei küldöttség ezzel kapcsolatban kijelentette: ezzel a lépéssel csak egy régi gyakorlathoz térnének vissza hiszen „a harmincadbeli vámoknak megállapítása mindenkor országos tárgy volt".[4] Ez a közkeletű vélekedés több évtizedes előzményre tekint vissza, az 1807. évi diétának a kereskedelem ügyében megfogalmazott felirata pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy éppen a rendszeres bizottsági munkálatokat életre hívó törvénycikk bizonyítja: hogy „[a]z Harminczadbeli Vámok Principiumi meg határozása sem vonattathatik el a' Törvény tévő Hatalomtúl, mivel az 1791-dik Esztendőbéli 67-dik Törvény Czikkely szerint is Ország'-Gyűlési végzés alá vettetett Tárgy".[5]

A kereskedelmi munkálat volt az, amelyben ha csak egy meghatározott aspektusból is, de a vármegyék kifejtették elképzeléseiket a birodalom két felének egymáshoz való viszonyáról, s ezáltal lehetőségük nyílt Magyarországnak a Habsburg Birodalmon belül elfoglalt pozícióját és szerepét is értékelni és értelmezni. Ennek azért volt nagy jelentősége, mert a munkálatokban megfogalmazott elképzelések és az azzal kapcsolatos megyei reflexiók egyébként nem érintették a birodalmi kereteket, a reformkori magyar politikai elit pedig 1847 elejéig alapvetően tartózkodott attól, hogy a birodalom másik felének közjogi berendezkedéséről, kormányzati rendszeréről véleményt mondjon.[6] A vármegyék többsége abból az alaptételből indult ki, hogy a Magyar Királyság a régebbi törvények, de különösen a Pragmatica Sanctio és az 1791. évi 10. törvénycikk értelmében a birodalom többi részétől külön álló, minden tekintetben független ország, amelyet saját törvényei szerint kell kormányozni,

[4] *Az Országos Rendszeres Munkáknak megfontolására Tekintetes Pest Vármegye' Rendei által kiküldött Deputátiónak Véleménye a' Kereskedésbeli (Commerciale) Tárgyában, a' Tekintetes Nemes Vármegyének erre tett Észrevételeivel, és Határozásaival együtt.* Pest, 1832. Nyomtat. Petrózai Trattner J. M., és Károlyi I. Könyvnyomtató-intézetében 14. p., az idézet: 5. p. A közalap, a vám- és adókérdés tekintetében további megyei véleményeket lásd Heil Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok: A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 72–92. p.; Heil Kristóf Mihály: Adalékok a magyar borkereskedelem történetéhez. Törvényjavaslatok és tervezetek a 18–19. század fordulóján és a reformkor elején. In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 120–129. p.

[5] *Az Ország-Gyűlésének írásai. Acta Comtiorum.* Pest, 1807. Landerer, 550. p., az idézet: 465. p.

[6] Deák Ágnes: Wesselényi Szózata a korabeli osztrák–német és szláv röpiratirodalom tengerében. In Takács Péter (szerk.): *Wesselényi emlékülés Debrecen – Hadad – Zilah – Zsibó.* Fehérgyarmat, 1996. Kölcsey Társaság, 17–38. p., különösen 19–20. p.

„következőleg egyedül magában is egy egészet formálván, sorsa megállaptására külső tekinteteket el nem fogadhat" – jelentette ki Pest vármegye küldöttsége.[7] Zala vármegye pedig így fogalmazott: „[…] Magyarország a hozzá kapcsolt részekkel együtt egy sok századokat általélt szabad constitutionak pajzsa alatt a többi örökös tartományoktól egészen különböző kormányzási formát bír, s azoktól egyátaljában független lévén, a kölcsönös védelmezési kötelezettségen kívül semmi más öszvecsatolódási egyformaságot nem ismér, és így Ausztriát a többi örökös tartományokkal együtt kivált kereskedési tekintetben idegennek lehet nézni".[8] Az 1807. évi országgyűlés már említett felirata lehetett az egyik forrása annak az érvelésnek, amely azt akarta bebizonyítani, hogy a Magyar Királyságnak mint a Birodalom másik felétől független országnak, joga van a kereskedelem feltételrendszerének kialakításakor arra törekednie, hogy érdekeit semmilyen más, idegen érdeknek ne rendeljék alá. Pest vármegye tehát csak egy már ismert állítást elevenített fel, amikor így fogalmazott: „a' kereskedésre nézve is Sorsának Ő Felsége örökös Tartománnyai Kereskedése Sorsától való felfüggesztését, vagy még inkább annak alája való vettetését tellyességgel elfogadni nem lehet."[9]

A vármegyék egy része az 1830-as évek elején a monarchia két fele között kialakult helyzetet – legalábbis a kereskedelmi viszonyok tekintetében – a *colonialis systema* kifejezéssel jellemezte, utalva a Mária Terézia uralkodása óta életben lévő kettős vámrendszernek az országot sújtó diszkriminatív következményeire. Az ország gyarmati helyzetére való hivatkozás több forrásra is visszanyúlik. A legfontosabb az 1791-es deputáció tevékenységében meghatározó szerepet játszó Skerlecz Miklós zágrábi főispán munkája, amely a kereskedési munkálat törvényjavaslataihoz fűzött részletes indoklást is tartalmazta, s amelyet néhány évvel az operátumok megyei felülvizsgálata előtt, 1826-ban nyomtattak ki, és tettek a szélesebb közvélemény számára is elérhetővé. A rendkívül alapos közgazdasági ismeretekkel rendelkező Skerlecz az Európán kívüli területeken zajló gyarmatosítással állította párhuzamba mindazt, ami a külkereskedelem feltételeinek kialakítása, s különösen a vámtételek

[7] *Az Országos Rendszeres Munkáknak megfontolására Tekintetes Pest Vármegye' Rendei által kiküldött Deputátiónak Véleménye* […] 1832. 5. p.

[8] Molnár András (kiad.): *„Javítva változtatni": Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai.* Zalaegerszeg, 2000. Zala Megyei Levéltár, 305. p., az idézet: 15. p. Vö. Heil Kristóf Mihály: Adalékok a polgári átalakulás alkotmánytörténeti előzményeihez: A rendszeres bizottsági munkálatok, mint a reformkor bölcsője. *Jösz Jogtudományi Szemle*, 2020. 22–32. p.; Heil Kristóf Mihály: The Transition from a Feudal Society to a Social Structure based upon Civil Rights in Hungary with Particular Regard to Preparatory Draft Law. In Tauchen, Jaromir – Kolumber, David (szerk.): *Edge of Tomorrow: The Next Generation of Legal Historians and Romanist*. Brno, 2022. Masaryk University Press, 119–140. p.

[9] *Az Országos Rendszeres Munkáknak megfontolására Tekintetes Pest Vármegye' Rendei által kiküldött Deputátiónak Véleménye* […] 1832. 5. p.

megszabása során az egyébként közjogi szempontból legalábbis elvben független Magyar Királysággal történt.[10] E sérelmes helyzet megszüntetése érdekében Zala vármegye a kereskedési munkálat kapcsán a következőképpen fogalmazott: „mert Magyarország Ausztriának coloniája nem lévén, a kereskedésnek az ilyes coloniale systemát, mely mellett csak egyedül Ausztriától kellene néki azt szerezni drágábban, amit idegenektől olcsóbban vehet, soha el nem ismérheti".[11] A vármegyéknek a kereskedelmi munkálathoz fűzött megjegyzéseiben egyértelműen kifejezésre jutott tehát a birodalom két fele közötti gazdasági kapcsolatnak a kölcsönösségen alapuló újragondolása s ezzel együtt a törvényhozás jogkörének a kiterjesztése (illetve annak a régi gyakorlat szerinti visszaállítása).

A kormányzatnak az operátumok sorrendjének meghatározásakor két cél lebegett a szeme előtt: érdemben mérsékelni szerette volna az adózók terheit, és mindenképpen el akarta kerülni, de legalábbis el kívánta odázni a felségjogokat és közjogi kérdéseket érintő „érzékeny" témák napirendre tűzését, így – mint láttuk – a kereskedési és a közpolitikai munkálatot csupán az ötödik, illetve negyedik helyen szerepeltették volna a diéta tárgysorozatában. A kormányzat továbbá úgy vélte, ezáltal a tárgyalások menetét a kezdetektől erős kontroll alatt tudja majd tartani, és a rendeket a régóta orvosolatlan sérelmek napirendre tűzésétől is el tudja téríteni, hiszen ezek az ügyek jórészt az ország szuverenitását és területi integritását érintették. Az előlegesek között szerepelt többek között a magyar nyelv ügye és a Magyar Kamara önállósága, a só árának az országgyűlés megkerülésével történő önkényes megváltoztatása, vagy Erdély és a Részek Magyarországgal való uniója, a katonai véghelyeknek a polgári közigazgatásba történő visszacsatolása. Ugyanakkor a rendek is arra törekedtek, hogy az országgyűlés elején magukhoz ragadják a kezdeményezést, és kikényszerítsék az előleges sérelmek megvitatását és orvoslását. Az országgyűlések időszakos tartásáról szóló 1791. évi 13. törvénycik ugyanis kimondta: az uralkodói előterjesztések után az ország sérelmei kell orvosolni, de mivel ezeket sem 1825–1827-ben, sem 1830-ban nem tűzték a diéta napirendjére, a rendek 1832. december 27-én kijelöltek egy bizottságot az előleges sérelmeket tartalmazó lista összeállítására, hogy ezt majd a királyi előterjesztésekre adandó válasszal együtt terjesszék fel az uralkodónak.

A kormányzat a királyi propozíciókban felállított sorrenddel tudatosan hozta nehéz helyzetbe az alsótáblát, mindenekelőtt annak ellenzéki tagjait, akiknek erre a kihívásra a hagyományos ellenzékiség tartalmi elemeit alapjaiban

[10] Völgyesi Orsolya: Alkotmányos szabadság és gazdasági függetlenség. A szuverenitás kérdése Kölcsey és a magyarországi reformellenzék politikai diskurzusában, 1832–1833. *Tudománytár*, 2013. 4. sz. 432–437. p.

[11] Molnár 2000. 14. p.

megújító politikai választ kellett adniuk. Érdemes megjegyezni, hogy Mérey Sándor személynök volt az, aki úgy vélte előterjesztésében, hogy az úrbéri operátum napirendre tűzésével komoly liberális erő tűnhet fel a politikai szintéren. Reviczky kancellár 1832 novemberében készült felség-előterjesztésében ezzel egyáltalán nem számolt, József nádor pedig nem fejtette ki véleményét e tekintetben. Méreynek végső soron igaza lett: a kereskedési munkálat mellett érvelő tradicionális ellenzéki álláspont mellett megjelent egy másik típusú ellenzéki magatartás, amely úgy látta, a korkívánalmaknak és a közvélemény elvárásának az felelne meg leginkább, ha az országgyűlés először az adózók helyzetét rendezné, s csak utána foglalkozna a kereskedelem állapotával. Ennek a jogkiterjesztésen alapuló érdekegyesítő politikának a lényegét Kölcsey Ferenc, Szatmár vármegye első követe így fogalmazta meg *Országgyűlési napló*jában: „Ugy intézni az urbariumi tárgyat, hogy az adózó nép nagy tömege egyszer már a polgári alkotványba belépjen, s ez által az alkotvány hétszáz ezer puhaság és szegénység által elaljasodott lélek helyett tíz milliom felemelkedőt nyerjen: olly gondolat, mi csak egy a hazát forrón szerető emberben támadhatott." Más helyen pedig ezt írta: „Mert hogy a kormány urbarium által urbariumot akar, Wesselényi pedig és a többiek urbarium által nemzetet akarnak."[12]

A rendek az 1832. december 27-i kerületi ülésen – korábbi álláspontjukhoz ragaszkodva – még úgy döntöttek, elsőként a kereskedési munkálatot, majd az úrbérit, ezt követően pedig az adóbiztosságit tűzik napirendre, s ezeket együttesen (*junctim*) terjesztik az uralkodó elé szentesítés végett.[13] Az 1833. január 5-én a Wesselényi Miklós báró szállásán tartott ellenzéki megbeszélés után Kölcsey Ferenc a következőképpen fogalmazta meg naplóbejegyzésében a rendek dilemmáját: „Az udvar láttassék e liberalisnak, mert a feladásokat az urbariomon kezdé? s a nemesség a parasztok ellenségének, mert e látszólag igen emberi kezdetet el nem fogadá?"[14] Az ezt követő napon Wesselényi sorra járta a követeket, és az úrbéri munkálat elsőként történő napirendre tűzéséhez keresett támogatókat. Mikor úgy tűnt, az indítvány támogatói megfelelő számban megvannak, már csak az indítványozó személyét kellett megtalálni. Mivel más nem akadt, Kölcsey maga vállalta el a feladatot. A január 7-i kerületi ülésen a Szatmár megyei követ a megbeszéltek szerint megtette a javaslatot

[12] Völgyesi Orsolya (kiad.): Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési napló*. Budapest, 2000. Universitas Kiadó, 473. p., az idézetek: 48., 52. p. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái)

[13] Az események rekonstruálásához a következő forráskiadványokat használtam: Kossuth Lajos: *Országgyűlési Tudósítások I. 1832. december 17. – 1833. augusztus 4.* Kiad. A Keleteurópai Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének Munkaközössége. Budapest, 1948. Magyar Történelmi Társulat, 635. p. (Magyarország újabbkori történetének forrásai, Kossuth Lajos összes Munkái I.); Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési dokumentumok (1832–1835)*. Kiad. Völgyesi Orsolya. Budapest, Universitas Kiadó, 2011. 967. p. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái); valamint Kölcsey 2000.

[14] Kölcsey 2000. 38. p.

a december 27-i végzés megváltoztatására, kezdeményezése azonban a várakozásokkal ellentétben nem kapott többséget. A január 12-i országos ülés az időközben beérkező pótutasítások hatására azonban módosította az operátumok sorrendjét, első helyre tehát az úrbér került, másodikra a kereskedési, a harmadikra pedig az adóbiztossági. A rendek arról is döntöttek, hogy ezeket együtt terjesztik majd fel az uralkodónak szentesítés végett. A három tárgy szoros összetartozására hivatkozva fenn akarták tartani maguknak a jogot, hogy ha a felsőtáblán vagy az uralkodói válaszban valamelyik fontos alapelv változást szenvedne, az alsótábla mindhárom munkálatot újra napirendre tűzhesse (ez volt a *regressus* elve). Mindezek mellett a kölcsönösség (*reciprocitas*) és a szabad kereskedés elvére hivatkozva az alsótábla a királyi előterjesztésekre adott válaszában megkérte az uralkodót, hogy nevezzen ki az örökös tartományokból egy küldöttséget, amely a magyar országgyűlésből kiküldött bizottsággal kereskedési megállapodást köt majd. Ez a javaslat tehát abból a – közkeletű – közjogi fikcióból indult ki, hogy itt a birodalom két része között valódi perszonálunió áll fenn, továbbá a rendek demonstrálni kívánták azt is, hogy a korlátozás nélkül gyakorolt felségjogok (az úgynevezett *rezerváták*) köréből egy igen lényeges területet akarnak a törvényhozás hatáskörébe vonni.

A rendek a két tábla közötti többszöri üzenetváltás után 1833. március 30-án küldték el a királyi előadásokkal kapcsolatos válaszfeliratukat az uralkodónak, aki az április 16-i rescriptumban minden lényeges követelést elutasított, csupán annyi engedményt tett, hogy a kereskedési munkálatot az ötödik helyről a negyedik helyre sorolta. Mindemellett megrótta a rendeket, mert azok az operátumokon kívül más tárgyakat – így az előleges sérelmeket – is napirendre tűztek: „Egy mixta sessio volt, melyben őfelségének az első representatiónkra adott rescriptuma vetetett fel. Ebben azt mondja ő dorgálásképpen, hogy az ország rendjei eddig sem a királyi szándéknak, mely egyedül a nemzet boldogítására céloz, sem az 1830-i 6-ik articulusnak, mely szerint ezen országgyűlés egyedül csak a sistematicus munkák felvételére tartatik, meg nem feleltek" – írta Deák Antal, Zala vármegye követe sógorának, Oszterhueber Józsefnek.[15] A leiratot tehát az április 17-i vegyes ülésen olvasták fel, az április 22-i kerületi ülés még megmaradt a feliratban szereplő sorrend mellett, de a rendek már ekkor több kérdésben is engedtek: elálltak az úrbéri, kereskedési és adóbiztossági munkálat együttes (*junctim*) felterjesztésétől, továbbá feladták azt az elképzelésüket, hogy a kereskedelmi tárgyban felmerülő, az örökös tartományokat és a Magyar Királyságot egyaránt érintő kérdéseket a két fél bizottsági tárgyalás útján rendezze. A regressus elvéhez azonban továbbra is

[15] Deák Antal Oszterhueber Józsefhez. Pozsony, 1833. április 21. In Molnár András: *Deák Antal a pozsonyi diétán. Egy országgyűlési követ politikai tevékenysége és mindennapjai, 1825–1833.* Budapest, 2021. Országház Könyvkiadó, 444. p., az idézet: 403. p. (Országgyűlési értekezések)

ragaszkodtak. A május 6-i országos ülésen Palóczy László olvasta fel az április 16-i leiratra készült felirattervezetet. Az operátumok sorrendjéről szóló szakaszhoz érve Mérey Sándor személynök helyett elnöklő Somssich Pongrác alnádor azt javasolta: a rendek fogadják el a leiratban szereplő javaslatot, vagyis az úrbéri munkálat után a jogügyit tűzzék napirendre. A szavazás alkalmával végül is a beérkező pótutasítások következtében a jogügyi munkálat került a második helyre, Somssich pedig úgy hirdette ki az országos ülés határozatát, hogy a rendek elfogadták a leiratban szereplő sorrendet. A május 7-i kerületi ülésen kiderült, hogy a követek egy része nem ért egyet a végzéssel, mert szerintük csak a jogügyi operátum második helyre tételét fogadták el, de nem az uralkodó által javasolt teljes sorrendet, a szerint ugyanis a kereskedési munkálat nem a harmadik, hanem az adóbiztossági után, a negyedik helyre került volna. Somssich azonban megerősítette, hogy a május 6-i országos ülés végzése a leiratban foglalt uralkodói javaslat egészére vonatkozott.

Eközben a kerületi üléseken már elkezdődött az úrbéri operátum vitája. A munkálat két nagy egységre tagolódott, az első rész egyetlen törvénycikket foglalt magába, amely A jobbágyok szabad költözködéséről és ennek következményeiről *(De libera Migratione Colonorum, ejusque consectoriis)* címet viselte. A második rész tartalmazta a következő hat törvénycikket, amelyek a tulajdonképpeni úrbéri szabályozást (*Urbarialis Regulatio*) taglalták. Az 1833. január 22-i kerületi ülésen Dókus László zempléni követ rögtön az első törvénycikk vitájakor azt indítványozta, hogy a rendek az adózók személyes szabadságát már ezen a ponton törvényben garantálják. A javaslatot ekkor nem szavazták meg, mivel a többség egy új, önálló törvénycikkben kívánta kimondani a jobbágyok személy- és vagyonbiztonságát. Már ekkor látni lehetett, hogy a tárgyalások menete rendkívül lassú lesz, mind a kilenc operátum napirendre tűzése pedig lehetetlen, annál is inkább, mert a kerületi üléseken a bizottsági munkálatokkal párhuzamosan az előleges sérelmek is napirendre kerültek. Kölcsey január 28- i levelében a következőket írta Kende Zsigmondnak: „Az Urbarium első czikkelyéből három nap csupán 6 §t tudtunk elvégezni. Így a kilencz operatumot legalább egy negyed rész század alatt végeznők el."[16]

Az úrbéri munkálat I. törvénycikk 7. §-a mondta ki a telki haszonvétel szabad adásvételét (*emptio-venditio usufructuationis*), amely az országos bizottság álláspontja szerint a szabad költözés elvéből következett. Az országos deputációnak nem állt szándékában a jobbágy-földesúr viszony lazítása, csupán a szabad költözés jogát akarta a gyakorlatban is minél inkább érvényre

[16] Kölcsey Ferenc Kende Zsigmondhoz. Pozsony, 1833. január 28. In Kölcsey Ferenc: *Levelezés III. 1832–1833*. Budapest, 2011. Balassi Kiadó, 849. p., az idézet: 136. p.

juttatni,[17] mégis ez a szakasz vált a törvényjavaslat egyik legfontosabb pontjává. A javaslatot támogató megyei választmányok egy része ugyanis ebből vezette le a jobbágy tulajdonjogát az úrbéres telekre, vagy legalábbis az arra kiterjedő proprietas lehetőségét látta meg benne. Nógrád vármegye küldöttsége például úgy értelmezte, hogy a szabad adás-vevés fő célja, hogy a jobbágy a személyes szabadság mellett valamilyen tulajdonhoz, „birtokbeli sajátság"-hoz jusson, Csanád megye pedig egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy a szabad adásvétel engedélyezésével a jobbágy tulajdonjogot nyer az úrbéres telekre.[18]

A kerületi ülések vitáin egyértelművé vált, hogy a formálódó liberális ellenzék nem egyszerűen a jobbágyok terheinek enyhítését tűzi ki célul – mint ahogy ezt a kormányzat szerette volna –, hanem a materiális engedmények mellé morális engedményeket kívánt adni, más szóval a független polgári lét, a szabadság és tulajdon felé vezető jogi környezetet kívánta megteremteni. Bármennyire fontos volt tehát az úrbéri operátumban az irtásföldek, a legelőelkülönítés vagy a királyi kisebb haszonvételek ügye, megszületett néhány olyan javaslat, amely önmagán túlmutató jelentőséggel és politikai tartalommal is rendelkezett.

Az országos bizottság az úrbéri operátum V. törvénycikk 2. §-ban lehetővé kívánta tenni, hogy a jobbágyok adóikra, tartozásaikra és szolgáltatásaikra nézve külön-külön örökös szerződéseket kössenek. Az 1833. április 27-i kerületi ülésen a rendek ezt oda terjesztették ki, hogy a jobbágy egy bizonyos összeg lefizetése után örök időkre megválthatja magát a földesúri adók, tartozások és szolgáltatások alól. Felvetődött azonban az a kérdés is, hogy ezáltal a jobbágy tulajdonjogot nyer-e az általa művelt úrbéres telekre, illetve tulajdonszerzési képessége kiterjedhet-e a nemesi földekre is. Az április 28-i ülésen a jobbágyok birtokbírhatási jogát végül, ha csak kis többséggel, de 22:23 arányban a kerületi ülésen leszavazták. Az incapacitas possessorii eltörlésére vonatkozó javaslatát Szentiványi Anzelm, Nógrád megye követe a szeptember 4-i országos ülésen megújította, majd a kérdés ismét az ő kezdeményezésére a jogügyi munkálatban a polgári törvények vitája alkalmával ismét napirendre került, de indítványa mindannyiszor kisebbségben maradt. Ugyancsak az április 28-i tanácskozáson merült fel a kérdés, köthet-e a jobbágy örökös szerződést a kisebb királyi haszonvételekre (korcsmáltatás, mészárszéktartás, malomtartás, vámszedés stb.). A többség az április 30-i szavazáson végül úgy döntött, a kisebb királyi haszonvételek nem lehetnek örökös úrbéri szerződés tárgyai. Fontos engedményt jelentett ugyanakkor az úrbéri 6. törvénycikk vitája alkalmával,

[17] Tengelyi László: A rendszeres bizottságok úrbéri munkálatainak egybevetése. In Csorba Csilla–Gerő András (szerk.): *Nyolc tanulmány a XIX. századi magyar történet köréből.* Budapest, 1978. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 13–49. p.

[18] Bővebben lásd Völgyesi 2000. 78–82. p.

hogy a május 5-i kerületi ülés lehetővé tette, hogy a jobbágyok szerzett és ősi javaikról, ideértve a telki haszonvételt is, szabadon rendelkezzenek. Az úrbéri hetedik törvénycikk az urasági jogszolgáltatásról és az úrbéri peres eljárásról szólt. Az 1833. május 22-i kerületi ülésen felmerült az úriszék általános eltörlésének gondolata, de a többség ezt elvetette, a földesúr és a jobbágy között fennforgó vitás kérdésekben és az úrbéri panaszok esetében ugyanakkor a rendek megszüntették az úriszék illetékességét. A kerületi tervezet szerint az úrbéri szerződésekkel kapcsolatos perek elsőfokú bírósága a megyei törvényszék lett, onnan pedig a Királyi Táblához lehetett volna fellebbezni. A felsőtáblával folytatott többszöri üzenetváltás során, az 1833. október 31-i országos ülésen azonban a többség ezt megváltoztatta, s megtartotta az addigi gyakorlatot, amely szerint jogorvoslatot urbarialis perek esetében nem a rendes bírói, hanem továbbra is közigazgatási úton, a Helytartótanácsnál lehetett nyerni. Kölcsey Kende Zsigmondhoz írt, 1833. május 26-i levelében négy pontban foglalta össze az úrbéri törvénycikk addigi legfontosabb eredményeit. Ezek a következőek voltak: a telki haszonvétel szabad adásvétele, a jobbágyi szolgáltatások örökös megváltása, azaz az önkéntes örökváltság engedélyezése, a jobbágy szabad végrendelkezése és az úriszék illetékességének korlátozása. „Olly négy pont, minél fogva már most is szép reform fog történhetni; 's idővel reájok még több épülhet."[19] Az ellenzék az úrbéri munkálat tárgyalásakor általában a létező törvényekkel nem ütköző, már meglévő gyakorlatokra és szokásokra, valamint a természeti igazságra hivatkozott, amikor az országos bizottság javaslatait módosítani akarta – így volt ez az önkéntes örökváltság, az incapacitas possessorii eltörlése vagy az úriszék korlátozása esetén.

Mint arról már szó esett, az 1833. január 22-i kerületi tanácskozáson merült fel, hogy az úrbéri munkálat törvénycikkeinek részletes megvitatása előtt szükség lenne bizonyos általános alapelvek kidolgozására. A többség akkor úgy döntött, a kérdést majd az urbárium befejezése után tűzik újra napirendre. Az 1833. június 14-i ülésen zárult le az eredetileg hét törvénycikkből álló úrbéri munkálat vitája. Még május 29-én, a gróf Andrássy Györgynél tartott konferencián Bezerédj István tolnai követ azt indítványozta, hogy a jobbágyokra is terjesszék ki a személy- és vagyonbiztonság elvét, valamint az 1802. évi 20. törvénycikkből kiindulva tegyék lehetővé számukra, hogy immár valamennyi ügyben saját személyükben indíthassanak pert. Az úrbéri 8. törvénycikk első paragrafusának megalkotásával – mint ahogy az Kölcsey naplóbejegyzéséből is kiderül – a rendek a Werbőczy I:9. címben (*titulus nonus*) foglalt sarkalatos nemesi szabadságok kiterjesztésével akartak élni. A második paragrafusra azért volt szükség, mert a jobbágyok személyes perképességgel nem rendelkeztek, helyettük a földesúr vagy a tisztiügyész nyújthatott be keresetet. A Bezerédj

[19] Kölcsey Ferenc Kende Zsigmondhoz. Pozsony, 1933. május 26. KÖLCSEY 2011. 290. p.

által hivatkozott 1802. évi 20. törvénycikk egy kis lépést téve azonban már lehetővé tette, hogy a szerződésekből eredő ügyekben a földesúri hatalom alatt álló személyek saját maguk is indíthassanak pert. A Tolna megyei követ javaslatait tartalmazó úrbéri 8. törvénycikk kidolgozásával Dessewffy Antal kerületi jegyzőt bízták meg. A két paragrafusból álló törvénycikket június közepén tűzte napirendre a kerületi ülés, június 17-én azonban komoly vita bontakozott ki arról, hogy itt vagy a jogügyi munkálat tárgyalásakor vitassák-e meg. Végül a többség úgy döntött, a nagy jelentőségű törvénycikk az úrbéri munka részeként kerüljön elfogadásra. Az így elkészült latin nyelvű kerületi tervezetet a június 24-én megválasztott küldöttség fordította magyarra. Az országos üléseken az alsótábla a magyar fordítást tekintette eredetinek, s e mentén tárgyalta a törvénytervezetet. Ez azért volt nagy jelentőségű, mert a rendek hosszas vita után 1833. március 30-án küldték el feliratukat az uralkodónak a magyar nyelvű feliratok és törvények tárgyában, de választ több hónap elteltével sem kaptak rá. Ez a téma csak a közjogi munkálatban került volna napirendre (nevezetesen az országgyűlés elrendezését tárgyaló részében, az országgyűlési naplóról és nyelvről szóló VII. cikkelyben), de a magyar nyelv ügyét a rendek onnan kiemelve, rögtön az országgyűlés elején tárgyalták.[20] Az úrbéri törvényjavaslat magyar verziójának elkészítésével és megvitatásával az alsótábla gyakorlatilag meg akarta előlegezni a pozitív uralkodói választ: „Négy Országos ülést tartottunk már az urbéri tárgyban, fel olvassák ugyan a deák Szerkesztést is, de tanácskozás alá egyenessen a Magyar fordítás vétetik s a tett változtatások ebbe iktattatván, a deák is ahhoz igazittatik. Noha még Királyi választ nem nyertünk azon fel irásra: hogy a törvények magyar nyelven irassanak" – írta Deák Ferenc sógorának, Oszterhueber Józsefnek 1833. július 21-én.[21]

A rendek 1833. november 19-én terjesztették fel az uralkodónak az úrbéri tervezetet. A kilenc hónap elteltével, 1834. augusztus 28-én kelt uralkodói válasz elutasította, illetve nem az úrbéri munkálatba tartozónak minősítette a három legfontosabb, szimbolikus jelentőségű törvényjavaslatot: az önkéntes örökváltságot, az úriszék korlátozását és a jobbágyok személy- és vagyonbiztonságát garantáló cikkelyeket. Azzal pedig, hogy a rescriptum kizárólag az úrbéri törvénytervezet latin változatát vette alapul, előrevetítette a magyar nyelv ügyével kapcsolatos, 1835. október 2-i leiratot, amely e tekintetben is elutasította a rendek kérését. Az úrbéri tervezetet 1833 szeptemberében tűzte újra napirendre a kerületi ülés, s miután a legfontosabb reformjavaslatok

[20] Vö. Heil Kristóf Mihály: „Embernek születünk, polgárnak neveltetünk." Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–32). In Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 99–117. p.

[21] Deák Ferenc Oszeterhueber Józsefhez. Pozsony, 1833. július 21. In *Deák Ferenc országgyűlési levelei 1833–1834.* Kiad. Sándor Pál. Zalaegerszeg, 1997. Zala Megyei Levéltár, 118. p., az idézet: 45. p.

továbbra is megőrizték a támogatottságukat, a kormányzat elhatározta: a vármegyékben buktatja meg azokat. Gróf Reviczky Ádám kancellár ezért 1833. október 7-én tizenhat vármegye fő-, illetve alispánját, valamint Scitovszky János rozsnyói püspököt kereste meg azzal, hogy segítsenek elérni: a rájuk bízott törvényhatóságban az önkéntes örökváltság és a jobbágyok személy- és vagyonbiztonsága tekintetében az augusztus 28-i leiratban foglaltak kapjanak támogatás, s a követutasításokat is ilyen értelemben módosítsák, ahol ez szükséges.[22]

Több hónapi küzdelem után, a kormányzat beavatkozásának eredményeként végül az 1834. december 10-i kerületi ülésen az önkéntes örökváltság támogatói kisebbségbe kerültek. A december 11-i kerületi ülésen a többség visszaállította az úriszék joghatóságát az urbariális perekre nézve, a rendek azonban elhatározták, hogy az urbariális perekben ítélő úriszék koordinálása nyomban itt (és ne a jogügyi munkálatnak az ítélőszékek elrendezéséről szóló fejezetében) történjen meg. Továbbá végzés született arról, hogy az úriszéknek különböznie kell, ha úr és jobbágyok közötti perekben ítél, illetve ha a jobbágyok egymás közötti ügyeiben jár el. Miután a december 30-án a jobbágyok személy- és vagyonbiztonságát garantáló 8. törvénycikk is elveszítette a többséget, az 1835. január 2-i kerületi ülésen Deák Ferenc azt indítványozta, hogy e fontos elvet az uralkodói leiratban foglaltakra támaszkodva iktassák be a földesúri törvényhatóságról és az úrbéri perekről szóló törvénycikk 5. §-nak bevezetésébe. Nem sokkal a diéta befejezése előtt, az ún. *excerpták* között tárgyalták és fogadták el a rendek azt az uralkodó által is szentesített törvényjavaslatot, amely az 1802. évi 20. törvénycikk kiterjesztésével úgy a nem nemeseknek, mint a földesúri hatalom alatt állóknak megadta a pertehetséget. Mindezek a törekvések jelzik, hogy a liberális ellenzék e vesztes helyzetben is igyekezett minden lehetőséget kihasználva a lehető legtöbb elemet átmenteni e fontos reformjavaslatokból a végső törvényszövegekbe.

Az öt nagy egységből álló jogügyi munkálat első részét, amely a bíróságok elrendezésével (*coordinatio fororum*) foglalkozott, rögtön az úrbéri törvények felterjesztése után, az 1833. november 22-i kerületi ülésen kezdték el tárgyalni, ennek vitáját az országos ülésen május 22-én fejezték be, a felsőtábla pedig 1834. május 26. és szeptember 9. között tűzte napirendjére.[23] Az országos bizottság eredetileg tizenöt törvénycikkből álló javaslata az országgyűlési viták során 27-re bővült, mivel a rendek szerint a munkálatból több

[22] Pajkossy Gábor: Kölcsey követi lemondásának történetéhez. *Századok*, 1996. 5. sz. 1191–1209. p., különösen 1191–1192. p.

[23] Bővebben lásd Völgyesi Orsolya: Kölcsey és a reformellenzék a törvényszékek elrendezéséről szóló országgyűlési vitájában. In Völgyesi Orsolya: *Rendi nyilvánosság és rendi politika a reformkorban. Tanulmányok.* Budapest, 2016. Ráció Kiadó, 111–123. p.

olyan kérdés is kimaradt, amelyet feltétlenül ebben a munkálatban kellett volna szabályozni.[24] Már a munkálat megyei vitái során világossá vált, hogy a törvényhatóságok legfontosabb célkitűzése az igazság kiszolgáltatásának egyszerűsítése és felgyorsítása, valamint a bírói fórumok illetékességének egyértelmű meghatározása volt. Az országos bizottság tervezetét kiegészítve, új törvénycikk foglalkozott a békebíróság intézményével, a praedialis (azaz az egyházi) nemesek, valamint a túrmezei nemesek ítélőszékeivel, a protestáns egyházi bíróságok (konzisztóriumok) felállításával, a görög (nem egyesült) hitűek bíróságával, a szóbeli perek bíróságaival, az újonnan megalkotott javaslatok közé tartoztak továbbá a katonai véghelyekről és a hűtlen tanácsosokról szóló cikkelyek is.

Az országos bizottság javaslatával összhangban a rendek támogatták az 1729. évi 35. törvénycikkel felállított alispáni és szolgabírói ítélőszékek, vagy másképpen pedaneus bíróságok eltörlését és a kerületi táblák megszüntetését, döntöttek arról, hogy a pedaneus bíróságoknál, a kerületi tábláknál vagy a Királyi Táblánál kezdődő perek egységesen kerüljenek a megyei törvényszék illetékességébe. Arról is döntöttek, hogy a hűtlenségi és felségsértési perek a jövőben sedria előtt kezdődjenek. Felbukkant a vitákban az a törekvés is, amely a nemzet egységesülését elősegítendő, felszámolta volna a különböző rendi-társadalmi csoportokat elválasztó ítélkezési gyakorlatokat. Ezért merült fel, hogy az egyházi nemesek – szakítva az eddigi szokással – ezentúl a vármegye joghatósága alá tartozzanak. Deák Ferenc sógorához írt levelében abban látta az ítélőszékekkel kapcsolatos kerületi döntések jelentőségét, hogy ezek által gyorsabb lesz az igazságszolgáltatás, olcsóbb lesz a pereskedés, a nemesek ügyében választott bírák fognak ítélni, melynek következtében éppen a vármegyék hatalma, befolyása fog növekedni, majd így folytatta: „pedig ha szabadságunkat szeretjük, iparkodnunk kell a megyék belső erejének és fontosságának nevelésén, mert eddig is nem a Főrendek, nem az anyaszentegyház főpapjai, nem a királyi városok hanem a megyék valának polgári szabadságunk leg hívebb őrei".[25] Az ellenzék azonban azzal is tisztában volt, hogy a vármegyék és a vármegyei törvényszék kiszélesített hatáskörét a felsőtábla s az uralkodó is igyekezni fog elgáncsolni. A megyei törvényszék összetételéről és elrendezéséről szóló törvénycikk vitájakor szóba került a politikai adminisztráció és az igazságszolgáltatás (*politicum* és *juridicum*) elválasztása. A többség, így Deák Ferenc vagy éppen Dubraviczky Simon, Pest vármegye követe

[24] Mindebből összesen három törvény született az országgyűlés végén: az 1836. évi 18. törvénycikk *A vásári bíróságról*., az 1836. évi 19. törvénycikk, *Tengermellék-kereskedési Fiume városa kerülete és szabad révpartja ítélőszékeiről.*, valamint az 1836. évi 20. törvénycikk *A szóbeli perek bíróságairól*.

[25] Deák Ferenc Oszterhueber Józsefhez. Pozsony, 1833. december 26. SÁNDOR Pál (szerk.): *Deák Ferenc országgyűlési levelei 1833–1834.* 1997. Zala Megyei Levéltár, 76.p.

is úgy látta, a törvénykezés és igazgatás összekapcsolódása a vármegyékben a magyar alkotmányos berendezkedés sajátja. A bírói parancsolatok eltörlésével foglalkozó javaslat vitájakor került napirendre a bírói függetlenség, a hűtlen tanácsosok megbüntetése kapcsán pedig a végrehajtó hatalom felelősségének (*responsibilitás*ának) és felelősségre vonhatóságának a kérdése: mindkettő már alkotmányos kérdéseket is érintett.

A törvényszékek elrendezésével foglalkozó egység megtárgyalása után vita alakult ki arról, hogy a jogügyi munkálat melyik részével folytassák a tanácskozást. Az országos bizottság által megszabott sorrend szerint a perrendtartási operátum (*Ordo processualis*) következett volna, végül a többség a polgári törvényekkel foglalkozó munkálat (*Projecta legum civilium*) napirendre vétele mellett döntött.[26] A május 24-én Csapó Dániel, Tolna megyei követnél tartott előzetes egyeztetésen felmerült az az igény, hogy a részletes vita megkezdése előtt szükség lenne néhány általános alapelv kidolgozására. Deák Ferenc a még aznap megtartott kerületi ülésen kifejtette: az országos bizottság tervezete merő *causuistica*, hiszen nem tett mást, mint a korábbi elvi jelentőségű kúriai ítéletekből igyekezett pótolni a hiányzó törvényeket. A zalai követ már itt utalt rá, hogy egységes alapelvek nélkül komoly problémák adódhatnak, mert a királyi adományokról szóló első törvénycikk szoros összefüggésben áll a királyi kincstár örökösödését tárgyaló 16. törvénycikkel, ám ha a fiscus örökösödése tárgyában előzetes elvi döntés születne, az a donátiók tárgyában is vezérfonalul szolgálhatna (már az első cikkely vitájában előkerült például a várható magva szakadás [*eventualis defectus*] kérdése, amely kapcsolatban állt a királyi kincstár örökösödésével.) A többség azonban arra szavazott, hogy a tervezetet abban a rendszerben és sorrendben tárgyalják, ahogy azt az országos bizottság kialakította.

A jogügyi operátumnak a polgári törvények javításával foglalkozó egységét (*Projecta legum civilium*) tehát 1834. május 24-én kezdték el tárgyalni a kerületi ülésen, országos ülésbe azonban sohasem került, mert augusztus 28-án megérkezett az uralkodó válasza az úrbéri törvényekkel kapcsolatban, s az országgyűlés ismét az úrbéri kérdéssel kezdett el foglalkozni. A királyi kincstár örökösödésének korlátozása, illetve eltörlése, az incapacitas possessorii megszüntetése (amely már az úrbéri operátum vitájakor is napirendre került), a végrendelkezés szabadsága és az ősiség kérdése, a hitbizományok eltörlése nemcsak a hazai magánjog bonyolult rendszerét érintette alapjaiban, de a vita résztvevői szerint szoros kapcsolatban állt az ősi alkotmánnyal.

[26] Bővebben lásd Völgyesi Orsolya: Ősi alkotmány és törvényhozói szabadság. Versengő politikai nyelvek a polgári törvények vitájában az 1832–36-os országgyűlésen. In Völgyesi Orsolya: *Rendi nyilvánosság és rendi politika a reformkorban. Tanulmányok.* Budapest, 2016. Ráció Kiadó, 159–182. p.

A szemben álló felek politikai céljaiknak megfelelően értelmezték tehát annak mibenlétét és eredetét, ami óhatatlanul a történelmi múlt, a középkori magyar állam politikai berendezkedésének modelljét is a diszkusszió tárgyává tette. A királyi fiscus örökösödésének eltörlését indítványozó Kölcsey arról akarta meggyőzni követtársait, hogy ez az intézmény a feudalizmusban gyökerezik, a feudalizmus rendszere azonban idegen volt a honfoglaló magyaroktól, s még Szent István korában sem vert gyökeret. Mindezek fényében úgy vélte, a Nagy Lajos uralkodása alatt, 1351-ben behozott rendelkezés a fiscus örökösödéséről halálos sebet ejtett a magyar alkotmányon: innen eredeztethető, hogy a szabad nemzet feudális szolgává lett, a magyar nemes pedig csak haszonélvezője saját birtokának, bár a kincstár örökösödése még ekkor is csak az adományból nyert javakra terjedt ki, a szerzeményekre nem. Deák Ferenc a hitbizományok kapcsán gondolta úgy, hogy az 1687. évi törvényt, ezt a külföldi feudalizmusból eredő intézményt az uralkodó adta mintegy kárpótlásul az oligarcháknak az ellenállási záradék eltörléséért cserébe. Vagyis az 1687. évi 9. törvénycikket a magyar viszonyoktól (s az ősi alkotmánytól) idegennek minősítette, csakúgy, mint korábban a kincstár örökösödését és magát az ősiséget.

A vitákban időről időre felbukkant az a kérdés is, hogy a régi törvények mennyire kell, hogy megkössék a törvényhozás kezét. Kölcsey szerint az 1791. évi 12. törvénycikk világosan fogalmaz a tekintetben, hogy törvényt hozni, eltörölni és magyarázni a törvényhozás világos jussai közé tartozik: „Nem a halott betükből, hanem a jelen és jövendő életből kell tehát meritni törvényhozói munkálódásunk indító okait", vagyis a nemzet szükségleteihez és az idő vagy a kor „kívánataihoz" (más követeknél a jelen kor szelleméhez) kell a törvényhozás munkájának alkalmazkodnia. Maga Deák is többször felhívta a figyelmet a vita során, hogy míg a törvénykezésnek az a feladata, hogy szigorúan tartsa magát az érvényben lévő törvényekhez, s azokat alkalmazza, addig a törvényhozásnak az a kötelessége, hogy a meglévő törvények hasznosságát, célirányosságát és az alkotmánnyal való összhangját vizsgálva a törvényhozás józan filozófiája és a mostani idők szelleme szerint hozzon új törvényeket.

Az 1832–1836-os országgyűlés és különösen a rendszeres bizottsági munkálatok vitái során határozottan érzékelhető volt az a törekvés, hogy a rendek a rezervátákat a rendi dualizmus modellje szerint működő kétpólusú törvényhozás hatáskörébe vonják, s az uralkodó és az országgyűlési közötti *diaetalis tractatus* fogalmával jelölt kölcsönös alkufolyamatba illesszék. Az országgyűlési viták azonban egyértelművé tették azt is, hogy az egyes területek átfogó és részletes szabályozása a tárgyalások lassú menete miatt nem lehetséges, a tanácskozások során ugyanakkor kikristályosodtak azok a részben az operátumokban szereplő, részben azoktól független pontok – önkéntes örökváltság, nem nemesek birtokbírhatása, ősiség kérdése, egyházi tized eltörlése, a magyar nyelv és a vallás ügye, Erdéllyel való unió –, amelyek mentén a következő

évek politikai küzdelmei, az országgyűlésen vagy azon kívül zajlanak. A diéta ezen fontos tanulságát Deák Ferenc követi végjelentésében így fogalmazta meg: „Egyéberánt, alázatos véleményünk szerint, jövendőben is csak úgy lehet a hasznos javításoknak ösvényén biztosan haladni, ha a törvényhozás a legszükségesebb pontokat, melyek vagy halasztást nem szenvednek, vagy fontos következései miatt kitűnőleg hasznosak, és azokat, melyeknél az óhajtott süker inkább reménylhető, kiszemelve külön veszi tanácskozás alá, mert minden előrelépés nyereség a haladni akarónak."[27] Ezt a technikát választották tehát a rendek, és erre utal beszámolójában Deák is, mikor az operátumokból az országgyűlés utolsó hónapjaiban néhány olyan pontot ragadtak ki – ezek voltak az ún. excerpták –, amelyeknek elfogadására és szentesítésére reális esély volt.

[27] Molnár András (kiad.): Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek I. 1825–1849.* Budapest, 2011. Osiris Kiadó, 586. p., az idézet: 139. p.

Melkovics Tamás*

RENDI VAGY POLITIKAI ÉRDEK? A KÖZPOLITIKAI MUNKÁLAT ÉS A FELSŐTÁBLA MÁGNÁSAI A REFORMKORBAN

A reformkori polgárosodás egyik fontos jellemzőjének tekinthető, hogy a korábban áttörhetetlennek gondolt, merev és tömör rendi válaszfalak inogni kezdtek, s aztán 1848-ban javarészt le is omlottak. Érdekes politikatörténeti fejlemény azonban, hogy ezzel párhuzamosan – az élesedő országgyűlési viták, a számos esetben tettlegességig fajuló vármegyei tisztújítási és követválasztási harcok, a politikai véleménysajtó térhódítása, valamint az első modernnek tekinthető pártalakulások által táplált politikai nézetkülönbségek, az egyre feszültebb liberális-konzervatív, illetve ellenzéki – kormánypárti szembenállás hatására – újabb, más típusú barikádok emelkedtek, amelyek nem csupán az elsődleges politikai színterek esetében, hanem a társas- és magánélet különféle szféráiban is egyre markánsabban éreztették hatásukat. A rendi, társadalmi különbségekre épülő keretrendszer helyébe tehát számos esetben és területen Magyarországon is az egy politikai táborhoz való tartozás táplálta struktúra került, amely időről időre, rendszerváltások és politikai kurzusok mentén átrendeződve, de mind a mai napig meghatározó maradt. A rendi alkotmány sáncait betemették, a széles néptömegek bebocsátást nyertek, sőt új típusú alkotmányos védvonalak emelkedtek, ezen erősségek mögött azonban a különféle politikai érdekcsoportok olykor mélyebb, máskor kevésbé látható, sőt adott esetben átjárható, megint máskor pedig szinte leküzdhetetlen nagyságú árkokat ástak.

Mindezen tendenciák már az 1790-es évek első felében elkészült, majd az 1825–1827-es diéta döntése nyomán felülvizsgált és átdolgozott rendszeres bizottsági munkálatok, az úgynevezett operátumok vonatkozásában is jól megfigyelhetőek, hiszen a javaslatok a rendi világ megszilárdítása érdekében eredendően annak modernizálására tettek kísérletet, miközben az 1830-as évek eleji

* Melkovics Tamás egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézet. ORCID ID: 0000-0001-8007-0540

megyei diskurzusok hatására éppen a rendi Magyarország lebontásának lettek vitaindító anyagai. Jelen tanulmányunkban ezen politikatörténeti koncepcióváltás egy apró szeletének bemutatására teszünk kísérletet: az országgyűlés két táblájának, s így a fő- és köznemesség ellentétének viszonyrendszerében is értelmezhető, a hivatalt nem viselő hercegek, grófok, bárók, azaz mágnások felsőtáblai részvételére vonatkozó elképzelések vizsgálatával, a közpolitikai/közjogi operátumhoz (*publico-politicum*) köthető megyei vélemények, valamint az 1832–1836-os országgyűlés kapcsolódó vitáinak elemzésével.

A rendi és politikai erőviszonyok

Az 1608-ban kodifikált magyar rendi országgyűlés két kamarájának egymáshoz mért erőviszonyai az évszázadok során lényeges átalakulásokon mentek keresztül. A 18. században egyre nagyobb lett az alsótábla politikai ereje a felsőtáblával szemben, mivel a főnemesi vezetésű magyar rendiség helyét a jómódú birtokos nemesség, az úgynevezett *bene possessionati* által dominált magyar rendiség vette át.[1] Ez a folyamat a 18. század derekától egészen az 1830-as évekig, a szűkebb értelemben vett reformkorig, ha nem is töretlen módon, de tartósan erősödött. Az erőviszonyok átrendeződésének hátterében – többek között – a vármegyei köznemesség hatalomátvétele, végső soron társadalmi önállósodása állt.[2] 1687 után, amikor is az ország rendjei törvényben mondtak le a szabad királyválasztás jogáról, és ezáltal férfiágon vállalták az örökletes Habsburg királyságot, a korábban meglévő ellenállási lehetőségek alapjai megszűntek, a kormányzattal szembeni védekezés súlypontja a vármegyékbe tevődött át. Ezt az ellenszegülési gyakorlatot az biztosította, hogy a központi hatóságoknak a közigazgatás középszintjén és az alatt nem volt apparátusuk. A vármegye vezetését hagyományosan a leginkább udvarhű, Habsburg-barát, uralkodó által kinevezett főispán látta el. A tényleges vezetés a 18. század folyamán azonban a legfontosabb választott megyei tisztségviselő, az alispán kezébe került át. A „főispán mintegy a lovak közé dobta a »gyeplőt«, a megye politikai életét nem kívánta maga irányítani. Saját feladatainak egy részét az alispánra hagyta".[3] A főispán háttérbe szorulásával, vonulásával párhuzamosan pedig a vármegyei közgyűléseken a vezetést a nagybirtokosoktól a jómódú köznemesség vette át.

[1] Szijártó István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Keszthely, 2010. Balaton Akadémiai Kiadó, 402. p.
[2] Uo. 18. p.
[3] Uo. 370. p.

A középszintű, regionális irányítás kézben tartásának következtében a vármegyei követek súlya az alsótáblán is folyamatosan erősödött. Az 1825–1827-es diétára kialakuló rendszer – miszerint a vármegyei és a szabad kerületi követek egységenkénti egy-egy szavazata ellenében a városi és a káptalani küldöttek együttesen csak egy-egy szavazattal rendelkeznek, a távollévő főrendeket helyettesítő megbízottak pedig egyáltalán nem szólhatnak bele érdemben a döntésekbe, csupán tanácskozási joguk van[4] – az úgynevezett *sanior pars* szokásjogán alapult. A szavazatokat a legtöbb esetben a rendi országgyűlések folyamán nem számlálták, hanem vagy közfelkiáltással egyeztek meg, vagy pedig a levezető elnök mérlegelését követően általában a legtekintélyesebbnek, legbölcsebbnek vélt csoport véleménye döntött. A vármegyei követek a 18. század végére egyértelműen kivívták maguknak a sanior pars rangját az alsótáblán, ezzel párhuzamosan csökkent a többi alsótáblai csoport súlya, amely a századforduló során intézményesült is.[5] Az 1790 és 1825 között meggyökeresedő szavazatszámlálási rendszer pedig már ezen erőviszonyok között véglegesedett. A *bene possessionati* alsótáblai hatalomátvételének sikerességét segítette elő a kerületi ülések gyakorlatának megszilárdulása és súlyának növekedése is. Az eredetileg döntés-előkészítő tanácskozásokból kialakuló rendszer lehetőséget nyújtott arra, hogy a vármegyei követek az udvar képviselőitől függetlenül, a személynök elnöklete nélkül vitathassák, tárgyalhassák meg az ügyeket, továbbá a királyi tábla távollétében saját választott jegyzőik vihessék az írásbeliséget, így például a törvényfogalmazást is. Az 1790–1791-es diétára nagyrészt egységesedett és kiteljesedett a kerületi ülésezés szisztémája is, végeredményben pedig 1825–1827-re vált – néhány apróbb módosítástól eltekintve – véglegesen kiforrott rendszerré.[6]

A vármegyei köznemesség alsótáblai vezérré válásával párhuzamosan az alsó- és a felsőtábla erőviszonya is az előbbi felé, annak javára tolódott el. Az alsótábla vezető csoportjai a 18. század utolsó harmadára már „diétai vitákat eldöntő erővé" léptek elő.[7] A törvényhozás alapfeltétele, a teljes közakaratot szimbolizálva, a két tábla közötti megegyezés volt. Ezt a kompromisszumokon alapuló egyetértést a 18. század folyamán a legtöbb esetben üzenetváltások segítségével meg tudták oldani. Amennyiben viszont nem sikerült kimunkálni a közös álláspontot, alternatív megoldásként vegyes üléseket tartottak, és ott próbáltak megegyezésre jutni, de ennek ellenére alapvetően a külön ülésezés és az üzenetekkel való kompromisszumkeresés volt a bevett, általános gyakorlat.

[4] Az alsótáblai szavazati rendszerről bővebben lásd Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus, 1790–1848*. Budapest, 2008. Argumentum, 78–81. p.; Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest, 2019. Országház Könyvkiadó, 217–223. p.

[5] Szijártó 2010. 319. p.; Dobszay 2019. 47–48. p.

[6] A kerületi ülésekről bővebben lásd Kecskeméti 2008. 95–101. p.; Dobszay 2019. 197–202. p.

[7] Szijártó 2010. 18. p.

A hosszú szünet után, 1790-ben összeülő diétán azonban azt tapasztalhatjuk, hogy a 65-ből 47 vegyes ülésként zajlott le. Ezt az újdonságot a francia alkotmányozó nemzetgyűlés iránt érzett rokonszenv, illetve mintakövetés mellett a főrendiház „behódolásával" is magyarázhatjuk.[8] 1792-ben azonban valamilyen oknál fogva már mindkét tábla idegenkedett a közös ülésezésektől. 1825-re tehát az üzenetváltásokkal elérni kívánt kompromisszum mintája maradt és gyökeresedett meg a gyakorlatban.

A rendi érdek

A felsőtábla és ezzel összefüggésben a rendi országgyűlés szerkezetének átgondolása, revíziója a vármegyei köznemesség és ezáltal az alsótábla szerepének felértékelődésével párhuzamosan már az 1790-es évek óta foglalkoztatta a politikát.[9] A diéta résztvevőinek körét rögzítő 1608. évi koronázás utáni 1. törvénycikk a felsőtábla esetében a katolikus főpapság és a bárók vagy mágnások, azaz a főurak tagságát biztosította. Ami a főpapokat illeti: a katolikus egyházmegyék élén álló püspöki kar részvétele megkérdőjelezhetetlen volt,[10] ugyanakkor az ország területén ténylegesen fennálló egyházmegyével nem rendelkező, csupán a püspöki méltóságot viselő, úgynevezett címzetes püspökök megjelenését a törvény nem biztosította, ráadásul az 1647. évi 98. cikkely kifejezetten meg is tiltotta diétai szereplésüket. Ami pedig a világi főurak körét illeti: az országnagyok, vagy korabeli elnevezéssel élve, a zászlósurak, tehát az országos főméltóságok, valamint az udvari méltóságok, továbbá a koronaőrök s végezetül a vármegyék élén álló főispánok részvételi és szavazati jogát nem vonták/vonhatták kétségbe, hiszen az ő tagságuk az 1608-as törvényből levezethető volt, az 1687. évi 10. törvénycikk pedig helyüket megerősítve méltóságuk sorrendjében részletesen fel is sorolta őket. A hivatalt nem viselő, de az uralkodó által személyre szóló meghívólevéllel, úgynevezett regálissal hagyományosan meginvitált főnemesek, azaz regalisták (hercegi, grófi, bárói címet viselő, 21. életévüket betöltött férfiak) esetében már nem volt ilyen egyértelmű a helyzet. Az 1608-as törvényszöveg ugyanis egyszerűen mágnásokról beszélt,

[8] Szijártó 2010. 81. p.

[9] A főrendiházról folytatott vita 1790 és 1848 közötti történetének rövid összefoglalását lásd Tóth-Barbalics Veronika: Reformtervek a felső tábla átalakítására a 19. század első felében. In Csaplár-Degovics Krisztián – Tornyai Anna (szerk.): *Fejezetek a tegnap világából: Tanulmányok a 19–20. század történelméből*. Budapest, 2009. ELTE BTK, 76–86. p.; Szalay Miklós: Főrendiházi reform Magyarországon 1885-ben. *Századok*, 2012. 6. sz. 1293–1306. p.

[10] A főpapok közé hagyományosan meghívót kapott továbbá a pannonhalmi bencés főapát, aki tényleges egyházmegyei kormányzattal rendelkezett, valamint a premontreiek jászóvári prépostja, akinek felsőtáblai helyét külön erősítették meg. A 18. század végén az egyházfők köre a görögkatolikus és az ortodox főpapság meghívásával még tovább bővült.

de azok körének pontos meghatározása nélkül. Mindennek köszönhető, hogy a 18. század végétől egyre erősödő kritikák a címzetes püspökök megjelenésének kétségbevonásán túl elsősorban a papíron legnagyobb számosságot felmutatni képes hivatalt nem viselő mágnásokra, azaz a regalistákra koncentráltak, akik a gyenge politikai aktivitás ellenére is egy szabályozatlan és kiszámíthatatlan tömeget jelentettek, ráadásul a köznemességgel szemben a főnemesség rendi pozícióit erősítették.[11]

Az 1790–1791-es diétán felállított közpolitikai bizottság feladatkörébe az országgyűlés, a Helytartótanács, valamint a vármegyék jogkörének felülvizsgálata, a szabad királyi városok és a külön portákkal bíró törvényhatóságok helyzetének rendezése tartozott. A felsőtábla reformjáról a felvilágosodás eszméit is magáévá tevő ócsai Balogh Péter, az 1790-es évek nemesi mozgalmainak egyik fő teoretikusa referált. Balogh – korábbi véleményéhez képest mérsékeltebb formában – amellett foglalt állást, hogy az uralkodó csak meghatározott számú mágnást hívhasson meg a felsőtábla üléseire, ami a főnemesség gyengítése mellett természetszerűleg az uralkodó szerepének erősítését is magában foglalta volna. A deputáció végleges javaslatában azonban erőteljesebben érvényesült a politikai ranglétrán felfelé törekvő jómódú köznemesség érdeke, miszerint a felsőtáblán megjelenő egyházi vagy világi főhivatalt nem viselők csoportjába nem a főnemesi cím, hanem egy vagyoni cenzus – méghozzá legalább 300 jobbágyteleknyi földbirtok – alapján lehetett volna bekerülni. A vagyonos mágnások képviselete a gazdag köznemesekével is kibővült volna, tehát ily módon a főnemesség nem jogi, származási csoport, hanem vagyonilag elkülönülő alakulat lett volna – ez a változás azonban óhatatlanul az alsótábla súlyának csökkenését is előirányozta. A bizottsághoz eljuttatott különböző beadványok nagy része egyébként szintén a regalista mágnások csoportjára fókuszált, több helyen teljes kizárásuk is megfogalmazódott. Az operátum 1828 és 1830 közötti átdolgozása után az országos javaslat némileg átalakult, a köznemesség érdekei immár nem érvényesültek oly markánsan: a résztvevők számát 120 főben maximálták volna olyan formán, hogy az 1825–1827-es diétára meghívott mágnásfamíliák közül a továbbiakban csupán a legidősebb családtagok kaptak volna személyes királyi meghívót, amennyiben rendelkeznek legalább 50 jobbágyteleknyi földbirtokkal és legalább az év felét az országban töltik el.[12]

[11] A felsőtáblát alkotó csoportokról részletesen lásd Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848*. I. kötet. Budapest, 2011. Argumentum, 14–23. p.; Szijártó 2010. 46–49. p.; Dobszay 2019. 49–53. p.

[12] A közpolitikai bizottságról részletesebben lásd Pajkossy Gábor: *Az 1791/3-as közpolitikai bizottság javaslatai: Az országgyűlés, a közigazgatás és a cenzúra rendezése*. Doktori disszertáció, 1978, kézirat

Az országos bizottság állásfoglalásait 1830–1832 között észrevételező vármegyei anyagok között találunk olyat is, amely meghagyta volna a jelenlegi szisztémát, példának okáért Esztergom a következőképpen nyilatkozott: „ha egyedül a birtok kiterjedése, s pénznek bősége lészen a törvény által elfogadandó azon mód, mely a törvényszerzésben részvételt tulajdoníthat, nem pedig a hazát, szabadságát s alkotmányunkat vérrel szerzett, és a szörnyeteg viharok között fennmaradott hős nemzetségbül származó személy alkalmatos tulajdonsága, és annyi századok által csak a hazát emelő törvényes gyakorlatbéli juss, ez esteben nyolcszázados számtalan küzdések közt sarkaibul ki nem rendéthetett alkotmányunk könnyebb hanyatlásának látatna az örvény". A megyei kiküldöttség szerint amennyiben a problémát a főnemesek egyre gyarapodó száma szolgáltatja, akkor hasznos lehetne, ha „a főrendek számába való emeltetések jövendőre ritkábban történnének".[13] Nógrád véleménye ugyancsak arra irányult, hogy azon mágnások, akik nem rendelkeznek legalább 50 jobbágyteleknyi földbirtokkal, de a megyei közgyűlés előtt részvételi szándékukat bizonyítják, továbbra is részt vehessenek a főrendi tanácskozásokban.[14]

Egyes megyék változtatás nélkül elfogadták az országos bizottság javaslatát, így tett például Fejér[15] vagy Krassó vármegye,[16] a többség azonban komoly módosításokat igyekezett kieszközölni: politikai hovatartozástól szinte függetlenül (nem csupán az ellenzéki és/vagy haladáspárti megyék osztották ezen véleményeket) a köznemesség súlyát kívánták tovább erősíteni a főnemességgel szemben, s ily módon ellensúlyozni a kormányzat irányába le-, illetve elkötelezett legfőbb világi és egyházi hivatalviselőket – elsősorban a 18. század végi, eredeti tervezet mintájára.

A megyei okfejtések között Bács vármegye dolgozta ki az egyik leghosszabb, legrészletesebb és egyben legérdekesebb érvrendszert. A világi főrendek kapcsán a történeti megnevezés, illetve a méltóságsor szerint haladva elsőként a zászlósurakról értekeztek: „Az ország zászlósai régenten is ez országnak főtisztjei levén, amint azelőtt első helyet az 1687. esztendei 10. törvénycikkely által kiszabott rend és mód szerént az országos gyülekezeteken foglalták volt el, úgy ezentúl is azon maradjának, nem csak igazságos és törvényes, hanem ezt az egész nemzet egy szívvel, egy lélekkel kívánnya." Majd a hercegi rangot

[13] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. A 96. Magyar Kancelláriai Levéltár. Acta diaetalia II. [a továbbiakban: MNL OL A 96] 10. cs.; A forrásokból vett idézetek esetében tanulmányunkban a korhű közlés elveit követtük: a szövegeket a mai helyesírás szabályainak megfelelően korrigáltuk, az idegen kifejezéseket magyarosítottuk, a rövidítéseket feloldottuk, de a szavak maitól eltérő hangalakján nem változtattunk.

[14] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. N 22. Regnicolaris Levéltár. Archivum palatinale secretum archiducis Josephi. Praeparatoria ad diaetam Posoniensem. Praeparatoria ad diaetam Posoniensem. [a továbbiakban: MNL OL N 22] 17. cs.

[15] MNL OL A 96 10. cs.

[16] Uo.

viselőkkel folytatták: megállapították, hogy a *principies* elnevezés már Szent István törvénykönyveiben is fellelhető, de a múlt században hercegi rangot szerzők esetében csupán grammatikai névazonosság mutatható ki, így a mai hercegek az országgyűlésen csupán ugyanazon jogokkal bírhatnak, mint bármely más közönséges nemes. Leghosszabban a grófi megnevezésekkel foglalkoztak, véleményük szerint a történelem során a törvénykönyvek tanúsága szerint három esetben használták a *comites* megnevezést. Elsőként azokra, akik a vármegyéket kormányozták, a mai főispánokra: ezek azonban személyre szóló tisztségek voltak, hiszen már az Aranybullában is kinyilvánították, hogy egész vármegyéket senkinek se adományozhassanak örök időkre. Másodsorban azokra, akik „elmebéli tehetségeikkel és érdemeikkel másokat felül haladtak", s ezért olyan kisebb kerületeket, erősségeket kaptak királyi adományképpen, amik nem tartoztak a főispánok törvényhatósága alá, de ők sem bírtak egyéb kiváltságokkal, mint a többi nemes. Harmadsorban végül azokra, akik a mostani és a múlt században „minden más jussok és tisztségek nélkül" csak grófi címet nyertek. Ők azonban teljes mértékben a vármegyék törvényhatósága alatt állnak, ráadásul „ezek a múlt század előtt hazánkban nem is voltak, és azért nem csuda, hogy rólok sarkalatos törvényeink is mélyen hallgatnak". Utolsóként a *barones* kifejezéssel foglalkoztak, s leszögezték: nem tudni pontosan, hogy a mostani bárók mikor jelentek meg történelmünkben, a *Hármaskönyv*ben szereplő *baronesek* ugyanis az ország zászlósurait, tehát főbb tisztségviselőit jelölik. Az „mindazonáltal bizonyos, hogy a mohácsi szerencsétlen ütközet előtt a hivatalban nem levő bárót az ország nem ösmerte". A bárói címek tehát nem voltak örökíthetőek: „ezen tisztelet élő törvényeink értelmében örökös nem volt". A bácsi kiküldöttség ezen a ponton fogalmazta meg, hogy a jelenlegi, immár örökíthető címekkel rendelkező főnemesi rendet a Habsburg uralkodók hozták létre: „Ezt a rendet legelőször is az országunkban a most szerencsésen országló ausztriai házból való fejedelmek hozták be, – akik magyar királyok levén egyszersmind a római német császárok koronáját fejükön viselték – nem volt semmi oly nagyon természetes, minthogy az érdeklett birodalomban divatban lévő rendeket az országba általszármaztassák és az ő hív magyarjaikat azokkal ékesítsék."[17]

A részletek ismertetése után összegzésképpen megállapították: az 1608. évi 1. és az 1687. évi 10. törvény alapján is „világosan kitűnik", hogy az ország főhivatalait viselő zászlósuraknak és a főispánoknak a felsőtáblán mindig „ülésük és voksuk" volt, s „talán senki sincs, aki nekiek ezen jusst megtagadni akarná". Ellenben a „semmi hivatallal összve nem kapcsolt fejedelmi kiváltságok által nyert" címek birtokosai az alkotmány szelleme, a fennálló törvények értelme, s a „régi idők történetei" alapján nem rendelkeznek levezethető főrendi

[17] MNL OL N 22 16. cs.

tagsággal, ráadásul a vármegyei követválasztásban ők is részt vesznek, a követek őket is képviselik, miközben ezen felül még személyesen is megjelennek. Mostani „alkotmányunk rendszere és szelleme szerént az országgyűlésen való részvétel vagy valami főtisztségben, vagy személyes kiváltságban, vagy pedig birtokban gyökereztetik". Ezen mágnások azonban nem hivatkozhatnak sem tisztségükre, mivel országos hivatalt nem viselnek, sem kiváltságaikra, hiszen „minden nemesek akármely nevezett alatt legyenek egyenlő szabadsággal bírnak". (Erről tanúskodik a *Hármaskönyv*, Nagy Lajos első dekrétuma, sőt „minden magyar törvény" ezt tartja.) Végezetül pedig: „igen súlyos állapotja volna a hazának akkor, ha a birtok egyedül határozná meg azt, kinek minő befolyása legyen a törvényhozásban", s különben is, sok köznemes rendelkezik jelentősebb birtokokkal, mint néhány mágnás személy. Summa summarum: „A nemes vármegyék az országnak, azoknak pedig közgyűlekezetei kicsinybe az országgyűlések képe." A helyi közgyűlésekben a fő- és köznemesek együtt üléseznek, s egyenlő szavazati joggal is bírnak, így volt ez régen az országgyűlésen is, amikor még minden nemes személyesen megjelenhetett.[18]

Bács vármegye küldöttsége tehát hosszú fejtegetése során arra a következtetésre jutott, hogy a hivatalt nem viselő mágnások felsőtáblai részvételi jogát meg kell szüntetni, hiszen jelenlétüknek semmilyen jogalapja nincs. Konkrét javaslatukban ugyanakkor mégsem ezt fogalmazták meg, hiszen a főnemesség általános részvétele már gyakorlattá vált, ráadásul hasznos, ha a felsőtáblán vannak olyanok is, akik nem viselnek hivatalt, hiszen „oly annyira a kormánytul nem függnek". Ennélfogva azt indítványozták, hogy minden vármegye válaszszon egy erre alkalmasnak tartott mágnás személyt, aki részt vehet a főrendi tanácskozásokban. Hozzátették, ha ez a forma nem keresztülvihető a következő diétán, akkor a bácsi követek azt is elfogadhatják, hogy az uralkodó nevezzen ki minden megyéből egy „nagyobb tapasztalással és fényesebb érdemekkel" bíró mágnást. „Remélytetik ez által, hogy e kisebb hazájuk eránt viseltető szeretetbül is az olyan vármegyék dolgait és kívánságait jobban fogják előmozdítani."[19]

A néhol csapongó, hosszasan kifejtett véleményben szinte minden fontos – részben már a 18. század vége óta több alkalommal is felemlegetett – érv előkerült: a törvények nem mondják ki konkrétan a hivatalt nem viselő mágnások felsőtáblai tagságát; minden nemes egyazon kiváltságokkal és jogokkal rendelkezik; a régi idők országgyűlésein minden nemes személyesen megjelenhetett; ha valakit betöltött pozíciója nem emel be a felsőtábla tagjai közé, akkor ugyanolyan jogosítványokkal bír, mint a köznemesek; a vármegyei

[18] Uo.

[19] Uo.; jelen tanulmánynak nem lehet célja a számos igazságmorzsát, de nyilvánvaló ferdítéseket/félreértelmezéseket is tartalmazó vélemény történeti helyességének vizsgálata. Szakirodalmi összevetésképpen lásd Dobszay 2019. 50–53. p.

követválasztásban a mágnások is részt vesznek, ennélfogva dupla képviseletük van; maga az örökölhető főnemesi cím új keletű gyakorlat, csak Mohács után gyökeresedett meg, a Habsburg uralkodók külföldi mintára honosították meg. A többi megyei véleményben lényegét tekintve ugyanezen érvkészletből válogattak, a megoldási javaslatok azonban már eltérőek voltak, egyaránt születtek puhább, viszont sokkal keményebb indítványok is.

Az engedékenyebb megyék közül Zala például elvetette azt a javaslatot, hogy a felsőtáblán meghatározott létszámban vehessenek részt a mágnások, valamint azt sem látta megalapozottnak, hogy a legidősebbek képviseljék az adott famíliát: „a hazát, és annak boldogságát érdeklő legvelősebb tárgyoknak elintézése helyén megjelenő tagoknak a legérettebb megfontolással, és elégséges tudománybéli ismeretekkel felruházottaknak kell lenni, ezen tökéletesség pedig nincs a természet által az elsőszülöttséghez kapcsolva, és nemegyszer a születési sorban következő magzatok több, országgyűlésre szükséges tulajdonokkal bírnak, mint az őket a születésben megelőző öregebb testvérek." Ennélfogva kijelentették: mindenki, aki megfelel a cenzusnak, továbbá „tehetsége és akarata van ezen közmunkálódásban részt venni, ezen szándékától meg ne fosztódjék".[20] Borsod ugyancsak azt tartotta a legfontosabbnak, hogy minden résztvevő mágnás „a felsőtábla belső tulajdonságaival, a törvényhozói nagy és kész kötelességeknek voltaképpen megfelelhető, a nemzet anyai nyelvén nem csak értő, hanem rendesen is beszélő egyén" legyen. Nemzetségenként viszont csupán egy mágnás megjelenését engedélyezték volna: „minden egy-egy hercegi, grófi és bárói ugyanazon egy nevet viselő, s egy törzsökről szakadott és elágazott famíliák összefoglalva" a legmegfelelőbb, országos hivatalt nem viselő személyt válasszák ki.[21] Hasonló véleményen volt Csanád, Nyitra, valamint Bereg vármegye is, utóbbi például úgy vélekedett, hogy a nemzetség által választott képviselőt a többi családtag a megyei követek mintájára utasítással lássa el.[22]

A legtöbb megyei javaslat ugyanakkor arra irányult, hogy a részvételt kiterjesszék a cenzusnak megfelelő össznemességre, ezzel párhuzamosan viszont legtöbben az 50 jobbágyteleknyi birtokhatár mértékét is felemelték volna. Zemplén és Győr vármegye meglehetősen magas, 500 jobbágyteleknyi küszöböt szabott

[20] Molnár András (szerk.): *„Javítva változtatni". Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*. Zalaegerszeg, 2000. Zala Megyei Levéltár, 215–216. p.; A zalai közjogi értekezés legnagyobb részt Deák Ferenc munkája. Részleteket lásd Molnár András: Deák Ferenc és a rendszeres munkálatokra tett zalai észrevételek. *Századok*, 1995. 2. sz. 381–406. p.

[21] MNL OL N 22 16. cs.; Ezen okfejtés alapján a szerteágazó leszármazással rendelkező Eszterházyak, vagy éppen Zichyek is egy-egy tagot delegáltak volna a felsőtáblára, mint ahogy a fiatal és/vagy néhány családtaggal rendelkező főnemesi nemzetségek, így az Eötvös, a Viczay és így tovább.

[22] Völgyesi Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832*. Gyula, 2002. Békés Megyei Levéltár, 157–158. p.

volna ki, előbbi ráadásul további feltételként hozzátette, hogy csak azon családokra vonatkozzon a lehetőség, akik 1715-ig szükség esetén bandériumot állítottak ki.[23] Bihar vármegye 300 jobbágyteleknél húzta meg a vonalat: „Javallatba tett 50 telekkel bíró egyszerű országnagyjainak egyrészt az országgyűlési költségek hordozása felette terhes lenne, másrészről pedig ilyen birtokú országnagyjai feles számmal lévén, ha mindazok az ország gyűlésére meghívódnának, valóban azoknak ottan való megjelenése a két táblák elegyes üléseikben reményelhető vótumok [értsd: szavazatok] mérsékletének célzásával éppen ellenkező következést szülne." A főrendek létszáma kapcsán tehát arra kell törekedni, hogy a szavazati arány a felsőtáblán belül, illetve a két tábla viszonylatában is egységes legyen.[24] Pest vármegye választmánya szintén hasonló értékhatárt állapított meg: 20 000 holdnyi földterület, illetve 300 jobbágyteleknyi birtok. Ezenfelül a legalább 100 éves nemesség és birtokosság igazoló kimutatását is előirányozták.[25] Sopron rendjei ugyancsak elutasították az átdolgozott javaslatot, mivel szerintük „a kívánatos kimenetelre vezető egyforma arány egészlen felzavartatna, és a hivataljaik szerint jelenlévő püspököknek, országbáróinak, és főispányoknak befolyása nevezetesen nagyobbodna, a közjó elérése, mely a hatalmak józan és egymást mérséklő elosztását megkívánnya felette károsnak és rossz következésűnek tartja a kiküldöttség". Véleményükben a 18. század végi javaslatot látták elfogadhatónak, ahol a cenzust a helyi törvényhatóság felé igazolt 200 jobbágyteleknek megfelelő allodiális vagy úrbéres földbirtokban határozták meg: „a jó birtokos országlakosai a törvényeknek szoros megtartását már boldogabb helyheztetések miatt is jobban kívánnyák, egyszersmind azon késértésről, hogy meggyőződésekkel és lelki ismeretjekkel meg nem egyező voxokat [értsd: szavazatokat] adjanak, a szűkölködőktől jobban mentesek."[26] Békés vármegye egyetértett azzal a javaslattal, hogy 120 főben maximálják a létszámot, viszont a cenzust 10 000 holdnyi majorsági földbirtokra emelték volna fel.[27] Tolna vármegye pedig 100 jobbágytelekben, vagy hasonló nagyságú allodiális tulajdonban gondolkodott, a kinevezés jogát ugyanakkor meghagyták volna az uralkodó kezében, a maximális létszám pedig a hivatalt viselő főrendekével lett volna egyenrangú.[28] Baranya[29] és Temes vármegye alapvetően elfogadta az országos javaslatot, de a tagságot ők is kiterjesztették volna a köznemességre: „Hogy az első táblának

[23] Völgyesi 2002. 156–157. p.

[24] MNL OL N 22 16. cs.

[25] A megyei közgyűlés a javaslatot 10 000 holdra, illetve 150 jobbágytelekre csökkentette. Völgyesi, 2002. 156. p.

[26] MNL OL A 96 11. cs.

[27] Völgyesi 2002. 157. p.

[28] Csapó Mária: *Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben*. Budapest, 1989. MTA TTI, 43. p.

[29] MNL OL A 96 10. cs., MNL OL N 22 16. cs.

hivatalbéli tagjai ellen a szükséges ellensúly megszereztessen, s egyszersmind hogy az érdeklett táblának egyeteme az ország minden részeinek lakosaiból némely arányossággal egybeszerkeztessen, […] hogy hercegi, grófi, és bárói nemzetségbeli címzet alatt ezentúl az első tábla üléseiből kimaradandó nemesek helyett, azon táblának tagjaivá olyatén nagyobb fekvő jószágokat bíró nemesek rendeltessenek, kik egy bizonyos a törvényhozó test által meghatározandó telek, avagy hold nemesi jószágtulajdonnal bírnak; légyenek azok hercegi, grófi, bárói címmel felruházva avagy nem."[30] Hasonló véleménnyel bírt Szatmár vármegye is: a fejedelmi érdeket képviselő, hivatalból jelen levő főrendekkel szemben a nemesi birtokot képviselő össznemességet is beengedték volna a felsőtáblára, lényegében létszámkorlát nélkül, az 50 jobbágyteleknyi cenzus mellett azzal a megkötéssel, hogy „a hazában lakniok, magyar nyelvet érteniek és szóllaniok, s törvényes kort elértnek lenniek elengedhetetlenül megkívántatik.[31]

Összességében tehát a vármegyei bizottságok – amellett, hogy a törvényhozás színterén a politikai önrendelkezés kiszélesítését kívánták elérni, leginkább az országgyűlés jogkörének uralkodóval szembeni növelésével[32] – szinte kivétel nélkül egyetértettek a regalista mágnások számának korlátozásával. Többségük a földbirtokhoz kötött vagyoni korlát bevezetését is támogatta, de az előirányzott küszöböt általában túl alacsonynak tartották, azt 100 és 500 közötti jobbágytelekben határozták volna meg, s ezzel párhuzamosan a cenzust az egész nemességre kiterjesztették volna.[33] A közgyűlési viták hatására természetesen bizonyos észrevételek mérséklődtek, bizonyos esetben viszont radikálisabbak lettek, s a vita során számos érv és további javaslat is felmerült, egészen a felsőtábla teljes eltörlésének megpendítéséig.[34]

[30] MNL OL A 96 11. cs.

[31] MNL OL N 22 18. cs. Vesd össze Barta István: Kölcsey politikai pályakezdete. *Századok*, 1959. 2–4. sz. 294. p.; A megyei vélemények esetében nem mindig teljesen egyértelmű, hogy adott vármegye mennyire képvisel radikális álláspontot, példának okáért: sok esteben nem nyilatkoznak a 120 fős létszám-maximalizálásról, holott korántsem mindegy, hogy a cenzus alapján mindenki részt vehet a diétán, aki megfelel annak, vagy pedig csak bizonyos számú fő- és köznemes kerülhet be valamilyen kiválasztási folyamat révén a felsőtábla tagjainak sorába.

[32] Részleteket lásd Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó, 157–158. p.

[33] Barta István a vélemények kapcsán politikailag is rangsorolta a vármegyéket. Felosztása szerint a leghaladóbbaknak Pest, Bars, Nógrád, Temes, Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Bihar, Csanád, Békés, Csongrád, Zólyom, Ung, Trencsén, Szabolcs, Szatmár, Vas és Zemplén vármegyék számítottak. A centrumhoz Komárom, Győr, Sopron, Veszprém, Pozsony, Heves, Borsod, Szepes, Gömör, Bács, Torontál, Krassó, Arad, Máramaros, Torna tartozott. Míg a konzervatívak között Esztergom, Fejér, Moson, Nyitra, Hont, Liptó, Turóc, Árva, Abaúj, Sáros, Bereg, valamint Ugocsa foglalt helyet. Barta 1966. 173. p. Vö. Heil Kristóf Mihály: Adalékok a reformkori Nógrád „haladópártiságához" Sréter János portréján keresztül. In Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2023. ORAC Kiadó Kft. 125–130. p.

[34] Barta 1966. 133. p.

A precedens

Az első reformországgyűlés megnyitásáig tehát azok a vélemények voltak többségben, amelyek a felsőtábla átalakítását elsősorban a személyi jogon megjelenő mágnások számának csökkentésével, valamint a jómódú, vagyonos köznemesség képviseletének beemelésével kívánták elérni. Csakhogy többek között éppen a megyei viták tapasztalatai[35] ébresztették rá a bécsi kormányzatot, hogy az új elvekben gondolkodó liberális reformnemzedék térnyerésével a köznemesség megyei hatalomátvétele egyre inkább komoly politikai tehertételt jelent számukra. A közelgő országgyűlés kapcsán ugyanis félő volt, hogy a diéta alsótábláján tovább folytatódik a politikai generációváltás. Az udvar részéről innentől kezdve két fő védekezési módszer kínálkozott. Egyrészt, hogy a megyékben visszaszerezzék a hatékony főispáni ellenőrzést, sőt helyettük vagy mellettük, akár teljhatalmú adminisztrátorok kinevezésével elérjék az ellenzéki hangok háttérbe szorítását, valamint a követutasítások konzervatív színezetét, mint ahogyan ezt az 1845-ben megindított offenzíva meg is kísérelte. Másrészt, s egyelőre ez volt az egyszerűbb és kézenfekvőbb megoldás, hogy a nádor, továbbá a világi és egyházi főméltóságok segítségével biztosítsák a felsőtábla merev ellenállását az alsótáblai sérelmekkel és kívánalmakkal szemben, meggátolva, hogy bárminemű érdemi változást előmozdító törvényjavaslat az uralkodó elé kerülhessen.

Kossuth Lajos 1833 legelején, a *Tudósítások* 12. számában még lelkesen szólt a felsőtáblán helyet foglaló személyekről: „A zöld táblánál a nádor és az országbírája [...] nem csak hasonlítólag legliberálisabbak, de valósággal liberálisok is. A figyelmes szemlélő nem egyszer láthatá, mély bölcsességű roppant parlamentáris tapasztalású nádorunk homlokán a bosszankodó elégedetlenség ráncát, némely ultraszervilis kifejezésekért, s ezen szép bosszankodás néha nem is volt néma gerjedelem. Az országbírája eddig úgy viselé magát hazája iránt, mint ahogy országbírájának kell, nem mondom (bár talán egyes eseteket érdekelve azt is méltán lehetne), hogy a szélsőbaloldalra tartozik, de annyi igaz, hogy bár azon hódoló tisztelettel, mely a nádor balján ülőt igen is megilleti, de bátor méltósággal védi az országnak jussait, minden szervilitás nélkül." – s mivel ekkor még két üzenetváltás elég volt ahhoz, hogy a főrendek és az alsótábla követei megegyezzenek a királyi előterjesztésekre küldendő felirat szövegében, Kossuth pozitívan zárta sorait – „biztosan mondhatni, a főrendek táblája oly méltóságos úton indult, mely az operátumokra nézve gazdag

[35] A vitákban, csak hogy néhány nevet említsünk, olyan személyiségek vettek már részt tevékenyen, mint Deák Ferenc (Zala), Kölcsey Ferenc (Szatmár), Kossuth Lajos (Zemplén) stb.

reményekkel bíztat, mérsékletten, de nem szerviliter, most az ülésekre".[36] Az áprilisban megérkező királyi válasz azonban elutasította a feliratot és az úgynevezett *junctimot*, miszerint a jobbágyság és az ország sorsát legszorosabban érintő három operátumot összevontan tárgyalják, és törvényjavaslat formájában együttesen terjesszék az uralkodó elé jóváhagyásra. A leirat élesen feddő hangvétele Kecskeméti Károly szerint figyelmeztetés volt a felsőtáblának, hogy többé ne térjen le a hűség útjáról.[37] S kétségtelen, innentől kezdve a főrendek többségének magatartása a merev ellenállás irányába fordult, bár jegyezzük meg, hogy a nádor természetesen más csatornákon keresztül is értesülhetett a felsőbb elvárásokról.

Kossuth Lajos pár hónappal később, 1833 márciusában, a *Tudósítások* 22. számában már bosszankodása közepette így fogalmazott: „A főrendekről tehát eddig csak azt lehet mondani, nekik nem kell se magyar nyelv, se vallásos szabadság, se nyilvánosság, se sérelmek orvoslása, se kereskedési biztosság, se junctim, se Partium, sem Erdély. Kérdés mi kell hát?"[38] Kölcsey Ferenc pedig a magyar nyelv vitája során a március 4-i kerületi ülésen éles bírálattal egybekötve vonta kétségbe a felsőtábla eljárásának jogosságát. „Sohasem fogom elhinni, hogy a főrendek által felhozott okok meggyőződésből, szívből eredtek. Nem kívánnak ők egyebet, mint a latin nyelvből oly szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözze, vagy talán demokráciától félnek, ha anyai nyelvünk felemeltetik? [...] Nem csudálnám, ha nemesség és adózó nép közt forogna a kérdés, ha ott az egész nemesség, itt pedig az adózó nép képviselői fognának helyet, akkor ezen viseletet születéshöz kötött előítéletből, régi privilégiumokhoz ragaszkodásból menteni nem, de magyarázni lehetne, de most nemes és nemes, mégpedig egyrészről 500, másrészről 700 000 nemes közt van kérdés. Magok a főrendek kinyilatkoztaták, hogy e kétfele ülő nemesség csak egy országgyűlési test – egy testnél, csak egy többség gondolható, a 700 000 kétszer jelentette ki magát, s kérdem mi jussa van az ötszáznak oly kemény ellentállást csinálni? Én polgári alkotványunkban csak egy vétót ösmerek, s ez a koronához van kötve, [...]."[39] A Szatmár vármegyei követ tehát megkérdőjelezte a felsőtábla eljárását: okfejtését arra alapozta, hogy míg az alsótábla a teljes, 700 000 fős nemességet, a felsőtábla csupán a megközelítőleg 500

[36] Kossuth Lajos: *Országgyűlési Tudósítások*. I–V. kötet. Sajtó alá rend. I–III. kötet: A Történettudományi Intézet munkaközössége Barta István vezetésével, IV–V. kötet: Barta István. Budapest, 1948–1961. Akadémiai Kiadó, I. kötet. 12. sz. 112. p. (Magyarország újabbkori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái. I–V. kötet) [a továbbiakban OGYT]

[37] Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918*. Budapest, 2008. Napvilág, 232. p.

[38] OGYT I. kötet. 22. sz. 203. p.

[39] Uo. I. kötet. 24. sz. 214–216. p.

egyházi és világi főrendet képviseli.[40] Ezen a ponton szükséges megjegyezni, hogy valójában a magyar nemesség létszáma kevesebb, mint 600 000 fő lehetett, s mivel Kölcsey az 500 főrend alatt a felsőtáblán megjelenésre jogosultak körét értette, ellentétpárként a 120 000–150 000-es létszám használata helytállóbb lett volna, hiszen nagyságrendileg ennyi lehetett a politikai jogokkal rendelkező (felnőttkorú, férfi) nemesség száma.[41] Mindenesetre az alsótábla tiltakozása ellenére a főrendi szokás, a rendi üzenetek vétózása, immár meggyökeresedni látszott.

1833. március 18-án azonban, ebben az alapvetően újnak tekinthető politikai légkörben, érdekes fejlemény történt. A magyar országgyűlés ezen a diétán vette tárgyalás alá a protestánsok sérelmeit tömörítő egyházügyi kérdéskört. Az alsótáblai viták után a rendi üzenetbe bekerült a reverzálisok [értsd: gyermekek katolikus keresztelésére vonatkozó kötelezvények] eltörlése; az az elképzelés, hogy a vegyes házasságokból születő gyermekek minden esetben apjuk vallását kövessék; a katolikusok protestáns hitre való áttérésekor az 1792-ben rendeletileg kikötött hatheti hitoktatás eltörlése; a protestáns diákok külföldi tanulmányi tilalmának megszüntetése. A főrendek elé március 9-én került a rendi állásfoglalás. A katolikus egyház részéről első felszólalóként a pécsi püspök, Szepessy Ignác báró számos indokot sorolt fel, hogy miért ne tárgyalja meg a felsőtábla az üzenetet: ellenkezik a törvényekkel és az országgyűlési gyakorlattal, mivel a királyi előterjesztéseket kell elsőként tárgyalás alá venni; ellentétben áll jelen diéta céljával, hiszen az egyházügyi operátum tárgyalása még nincs napirenden; stb. Az egyháziak egymás után csatlakoztak a pécsi püspök álláspontjához, a világiak részéről Pálffy Fidél gróf tárnokmester és Cziráky Antal gróf országbíró szintén az elutasítás támogatására szólította fel a kormánypártot, s a témában egy országgyűlési vegyes bizottság felállítását javasolta. Az ellenzék Wesselényi Miklós báró és Széchenyi István gróf vezérletével meglepően erélyesen lépett fel, bár rendeket támogató véleményük így is kisebbségben maradt.[42]

Az alsótábla azonban nem akart engedni, s második üzenetükben újra megkérték a főrendeket, vegyék tárgyalás alá a vallási tárgykört. A „független főrendűek most mindenfelől visszahívák barátaikat, kik Pozsonyból szétoszlottak, hogy számbeli többséggel győzzenek. És ezek nemcsak nagy számban jelentek meg; de, mi ezelőtt szokatlan vala, sűrűen kezdének beszélni is, s magyarul beszélni még azok is, kik [...] a nyelvet még nem bírták eléggé."[43] A felsőtábla

[40] Vö. Dobszay 2019. 56–58. p.

[41] Az 1784–1787-es népszámlálás óta a nemesség nem került összeírásra, tehát nem támaszkodhatunk hiteles egykorú adatokra.

[42] Az ülés menetét lásd OGYT I. kötet. 25., 27. sz.

[43] Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből, 1823–1848*. I–III. kötet. 3. kiadás. Budapest, 1886. II. kötet. 330. p.

március 18-i ülésén az egyháziak kitartottak korábbi véleményük mellett: Szepessy püspök majdnem másfél órás beszédében a vegyes bizottság kiküldése mellett kardoskodott; számos ellenzéki és kormánypárti felszólaló azonban hajlott a pontonkénti vitatás megkezdésére, s miután feltételesen az országbíró is rábólintott, a nádor eszerint mondta ki a döntést, majd előzetes véleményezésre egy főrendi választmány felállítását javasolta. A küldöttség március 24-én végzett feladatával, s így a március 26-a és 30-a között megtartott négy ülésnapon részletekbe menően megvitatták a rendi üzenetet.[44]

A vallási sérelem tehát mozgósította a regalista mágnásokat, s a második nekifutásra kialakult ellenzéki-kormánypárti összefogás az egyháziak elutasító véleményével szemben elérte a pontonkénti vita megkezdését. Ez az eset precedenst teremtett: bizonyos esetekben a regalisták sikerre tudják juttatni véleményüket. A konkrét eredmények azonban szerények voltak, a főrendek többsége ugyanis a reverzálisok eltörlését csak a jövőre nézve fogadta el; elvetette továbbá azt a lehetőséget, hogy a gyermekek apjuk vallását kövessék; s a hatheti oktatás megszüntetését is elutasította; a külföldi tanulás lehetőségét viszont jóváhagyta. Ezt követően még öt alkalommal[45] került a felsőtábla elé a lényegét tekintve megismételt rendi üzenet, a főrendi többség azonban kitartott korábbi véleménye mellett, az ellenzéki erő pedig elpárolgott, a kisebbségi álláspont képviselete szinte teljesen eljelentéktelenedett: „Az oppozíció igen kevés számú volt, s mindössze öt főből állott."[46] „A regalisták még mindég igen kevesen valának jelen, s a főispányok is csekély számmal."[47] Végeredményben egyik tábla sem akart engedni, így hétszeri üzenetváltást követően a vallási kérdéskör további tárgyalását felfüggesztették.

Horváth Mihály a következőképpen kommentálta a precedenst teremtő fejleményt, némiképpen túlozva, s az 1839–1840-es fejleményeket markánsan visszavetítve: a főrendeknél eddig mindig a főpapok, a zászlósurak és a főispánok véleménye döntötte el a vitákat. Részt vettek ugyan az üléseken a „többi független főrendek" is, de álláspontjuk, ha „néha talán többségben voltak volna is, nem igen vétetett tekintetbe". A döntések nem a szavazatok száma, hanem súlya szerint alakultak, „s nagy idő óta nem volt arra példa", hogy a szavazatokat valamely kérdésben összeszámolták volna. „Szólt egy pár püspök, zászlósúr és főispán, s az általok kifejezett, jobbára egyező véleményt a nádor, vagy elfogadva, vagy néha némileg módosítva, határozatképpen mondotta ki. Attól lehetett tehát tartani, hogy ha most is e modor követtetik, úgy

[44] OGYT I. kötet. 28–31. sz.

[45] Vitanapok: 1833. május 15. (Uo. I. kötet. 43. sz.); 1833. május 29. (Uo. I. kötet. 47. sz.); 1833. június 12. (Uo. I. kötet. 50–51. sz.); 1833. július 6., 8. (Uo. I. kötet. 58. sz.); 1833. július 15–16. (Uo. I. kötet. 61. sz.)

[46] Uo. I. kötet. 43. sz. 386. p.

[47] Uo. I. kötet. 50. sz. 457. p.

a törvényjavaslat, rövid megvitatás után, egyszerűen vissza fog utasíttatni." A nádor azonban, mivel maga is hajlandóságot mutatott a törvényjavaslat elfogadására, „magántanácskozmányokban ügyekezett elkészíteni annak útját s reábírni a főrendeket, hogy annak legalább néhány pontját fogadják el", s a nyilvános ülésen is pontonként akarta megtárgyalni az üzenetet. „A püspökök, számos világi uraktól támogatva, ezt ugyan hévvel ellenzék; de mivel az indítványt több főhivatalnok s még számosabb független főrendű pártolá: a nádor, a közönség nagy örömére, most ezek szavait is számba vette, s a többség kívánata szerint a tárgyalást mondá ki végzésül. A nádor ezen jóakarata felszámlálhatatlan nyeremény volt az összes reformügyre nézve. Mit használt volna a legszabadabb elvű alsóház is, ha a felsőházban néhány püspök s főhivatalnok vétót gyakorolhat s minden reformot mindjárt első stádiumában megakaszt? Mit használt volna magában a főrendek házában is egy szabadelvű ellenzék, bírt légyen bármily nagy többséggel, ha annak szavazatai nem számíttatnak, s a határozat mindig csak a kormánytól függő egyházi s világi főhivatalnokok véleményének visszhangja? Ezen első példa után azonban biztos kilátás volt arra, hogy a reformot óhajtó, hazát s nemzetet hévvel szerető, érette áldozatra is kész független főrendűek, kiknek száma nőttön növekedék, szinte nagy befolyást gyakorolhatnak a ház határozataira."[48]

Hangsúlyozzuk ki tehát újra, a csekély eredménnyel záruló tárgyalássorozat kulcsfontosságú a mágnásoppozíció történetében, innentől kezdve az alsótábla ellenzéke a regalista mágnások csoportjában látta meg a potenciális reményt arra vonatkozóan, hogy bizonyos kérdések keresztülvihetőek legyenek a felsőtáblán. Ekkor azonban még sem a kellő létszám, sem a kellő akarat, sem a kellő szervezettség s feltehetően az a vezéregyéniség sem állt rendelkezésre, aki képes lett volna eredményesen összefogni és huzamosabb ott-tartózkodásra rábírni az ország mágnásait. Ráadásul, ahogyan arra Horváth Mihály is utalt, a hivatalt nem viselő mágnások érdekérvényesítő képességét, a fejenkénti szavazatszámlálás gyakorlatát is meg kellett szilárdítani.

A politikai érdek

1833 márciusában tehát a korábbi rendi érdekek mentén megfogalmazott észrevételek, miszerint a hivatalt nem viselő mágnásokat a többség legszívesebben teljesen eltávolította volna a felsőtábláról, zsákutcába jutottak. Némi politikai megfontolással élve azt már az eddigi vélemények sem tagadták, hogy a felsőtáblán is szükség lenne némi ellensúlyra a főpapság és a zászlósurak ellenében, ezt azonban mindeddig a köznemesség beemelésével látták

[48] Horváth 1886. 328–329. p.

kivitelezhetőnek. Az első reformországgyűlésen ugyanakkor világossá vált, hogy a közjogi operátum tárgyalásai beláthatatlan időre háttérbe szorulnak, s ezáltal az országgyűlés rendezése a közeljövőben nem fog megtörténni: az egyházi kérdéskör precedenst teremtő vitáját követően pedig felerősödtek azok a hangok, amelyek a kialakult helyzet megoldását éppen a regalista mágnások számának növelésében látták.

Pest vármegye követe, Dubraviczky Simon Kossuth elbeszélése szerint már az 1833. október 17-i kerületi ülésen szomorúságának adott hangot: „az országnak nagy részét bíró, s az utasítások adásába is befolyással lévő főrendeknek minden tárgyra nézve folytatott ellenzésök miatt, úgyszólván minden igyekezet sikeretlen marad. Aggódva kérdi, mi lesz a hazából, s a közjóból, ha ez tovább is így marad? Elejét kell a dolognak venni, s miután tapasztaltuk a vallásos tárgyban, hogy a főrendek közül több lelkes hazafiak, kik felsőbb befolyás alatt nincsenek, magokat a haza érdekeihez csatolták, kívánná kijelentetni, hogy akiknek itt kellene lenniök, s törvényes ok nélkül eltávoznak, törvényes fenyíték alá essenek, ha ez sikeretlen lenne, a diéta koordinációját [értsd: rendezését] kívánná előlegesen felvétetni".[49]

Ezen vélemények 1835-ben tovább erősödtek, felsőbüki Nagy Pál, Sopron vármegye követe, a főnemesség régi ostorozója, feldúltan állapította meg a január 21-i kerületi ülésen: „Sok országgyűlésen voltam jelen, de ily pertraktációját [értsd: agyonbeszélését] a dolgoknak lehetőnek sem álmodtam. Egy-két hét alatt annyit teszünk, amennyit egy nap alatt kellene tennünk, unalom nélkül ezt látni, s hallgatni alig lehet. S ezen szomorú helyzetnek egyedüli oka a főrendek táblája. […]. Most hogy áll a főtábla? Ott van egy-két zászlósúr, öt-hat püspök, tíz-tizenkét főispány, s ezzel punktum. De az ellensúlyt képezhető regalistákból alig láthatunk egyet is. Bécsben a Burg Theátromnak [értsd: a császári és királyi udvari színház] majd minden loge-jából kikandikál egy-kettő, vagy otthon a jószágain panaszkodik ellenünk, de itt egy is alig van. Miért nem jönnek védeni jussaikat? S ha nem jönnek, mire törvény szerint kötelesek lennének, miért nem büntettetnek? Valjon ha minálunk a királyi városok, vagy a káptalanok jelen nem lennének, nem mondhatnák-e nekünk a főrendek: »Nem vagytok törvényes konzisztenciában, nem tanácskozunk, nem traktálunk veletek, mielőtt magatokat törvényesen konstituálnátok [értsd: törvényes állapotba hoznátok].« No már! Önálok egy egész klasszis, a regalisták klasszisa nincs jelen, a főispányoknak egyhatod része alig van jelen, azért én is megvallom, hogy őket törvényes konzisztenciában lenni el nem ösmerem, s azt hiszem, hogy majd már kérdést is kell tennünk iránta, mert így, amint állnak, velök semmire sem mehetünk!"[50] A soproni követ szavai ezúttal nem

[49] OGYT II. kötet. 86. sz. 308. p.
[50] Uo. IV. kötet. 214. sz. 136–137. p.

voltak hatástalanok, Beöthy Ödön bihari követ, az ellenzék egyik legnagyobb tekintélye, saját megyéjének követutasítására hivatkozva felsőbüki Nagy Pál szavait indítványként értelmezte:[51] „Hogy a puszta nyilatkozás nem szül következést, példánk van reá, mert Dubraviczkynek egy év előtt tett hasonló indítványa s minderre következett nyilatkozásink nem csak foganat nélkül maradtak, de sőt a főrendek száma azóta is naponként kevesedett. Ha tehát nem csak puszta szót, hanem hatást is akarunk, ki kell az izenetben tenni, hogy a főrendek táblája nincsen törvényes konzisztenciában. Nem avatkozunk ez által semmi juris kérdésekbe, nem menünk a szavazatok fontolgatásába, nem vizsgálgatjuk két táblának egymás eránti viszonyait, csupán azon törvénynek sürgetjük teljesítését, mely jelenlétet parancsol azoknak, kik a kormány nevezettjei ellen eránysúlyt képezhetnek. Nem is vetheti senki ellenünk, hogy a diétán a jelenleges koordinálatlan állapotjában a regalisták jelenléte haszontalan. A vallás tárgyában ellenkezőt tapasztalánk. A püspökök és dignitáriusok [értsd: főméltóságok] még csak pertraktációba [értsd: tárgyalás alá] sem akarták venni a rendek izenetét. A vallás Isten dolga úgymond, mi nem avatkozunk belé, nyögjenek a protestánsok, amint eddig nyögtenek. De bejöttek a regalisták s kivitték, hogy izenetünk pontonként felvétetett."[52] Beöthy véleményében tehát egyértelműen hivatkozási alapnak tekintette a vallási kérdést, ami a protestáns regalistákat mozgósítva némi reménnyel kecsegtetett, s azt is leszögezte, hogy az uralkodó által kinevezett egyházi és világi főméltóságokkal szemben a hivatalt nem viselő mágnásoknak kell politikai ellensúlyt képezniük.

Felsőbüki Nagy Pál és Beöthy Ödön kezdeményezése nyomán számosan csatlakoztak az indítványhoz. A pesti Dubraviczky 1833-as felszólalására emlékeztetett,[53] a szatmári Kölcsey Ferenc pedig felidézte, hogy megyéje már a korábbi évben felszólította a többi törvényhatóságot: „szorítanák kebelekbeni regalistáikat az országgyűlésen jelen lenni". Beszédében a főrendekre hárította az úrbéri törvényjavaslat megbuktatását is, hiszen minden bizonnyal a főispánok szerepére utalt a vármegyei kormányzati nyomásgyakorlás, a követutasítások megváltoztatása kapcsán: „És kitalálták az utat, kitalálták a kulcsot, miként kell a képviselő táblának állhatatos jó szándékát minden sikertől megfosztani, ők, igenis ők tették, hogy a nemzetnek képviselőit a nemzet elhagyá, a törvényhatóságok elhagyák, tőlünk, kik két évekig küzdöttünk, hogy megfeleljünk a bizodalomnak, melyet bennünk helyheztettenek, a bizodalom, midőn reá leginkább támaszkodánk, elvonatott!"[54] A barsi Balogh János ugyan-

[51] Uo. IV. kötet. 215. sz. 139. p.
[52] Uo. IV. kötet. 215. sz. 140. p.
[53] Uo. IV. kötet. 215. sz. 140. p.
[54] Uo. IV. kötet. 215. sz. 140–141. p.

csak az indítvány támogatásra szólított fel: „a mi főrendeink semmi javításban, semmi igazításban meg nem egyeznek, sőt előre haladás helyett, ha lehetne, hátra lépni szeretnének, illő tehát és szükséges, hogy azokat, kiktől független állásuknál fogva némi ellensúlyt várhatunk, törvényes kötelességek szerinti jelenlétre szorítsuk".[55]

Az ellenvetések között a szepesi Zsedényi Eduárd a távollévő főrendek követeire terelte a szót: „valjon mit mondanánk a főrendeknek, ha azt találnák válaszolni, hogy a törvény engedelmet ad nekiek magok helyett absentium követeket [értsd: távollévő főrendek alsótáblai képviselőit] küldeni, ezek jelen is vannak a rendek között, adjanak tehát voxot [értsd: alsótáblai szavazatot] nekiek."[56] Jelen tanulmány szempontjából a legérdekesebb ellenvetést a nyitrai Bencsik János tette, aki éppen az operátumokhoz fűzött megyei észrevételekre hivatkozott: „ha most a regalistáknak jelenlétte sürgettetnék, némely követek ellenkezésbe jöhetnének küldőinek azon utasításával, hogy koordináció [értsd: az országgyűlés rendezése] alkalmakor a regalistáknak voxok [értsd: felsőtáblai szavazatok] ne adassanak."[57]

A vita következtében végül 21 pártoló és 18 ellenszavazat mellett elfogadták, hogy üzenetben szólítják fel a főrendeket a törvényes rend és ezáltal a megjelenés kötelességének betartására. A pártoló megyék között volt Bács, Bereg, Bihar, Borsod, Csanád, Sopron, Pest Temes, Tolna és Zala vármegye is.[58] A kerületi döntést azonban a január 26-i országos ülésen négy vármegye álláspontjának átértékelése miatt 22 ellenszavazattal elvetették: Békés vármegye csatlakozott a pártolókhoz, ugyanakkor Bereg, Komárom, Pozsony és Torontál megváltoztatta korábbi álláspontját.[59] Ennek minden bizonnyal fő oka az volt, hogy a nádor reagálva a kerületi ülés eseményeire, elébe ment a dolognak: „elnöki törvényes hatóságomnál fogva nyilván ki is jelentem, hogy kivévén a legsúlyosabb okokat, eltávozásra engedelmet senkinek nem adok. A törvényhozásbani személyes részvét jussának természetes következése az, hogy eme magas hatóság irigységet is gerjeszthet, illő tehát, hogy azok, kik jussainknak osztályosai, foglalatosságunkban is részt vegyenek, s a reánk háramló dicséretben és pirongásban is osztozzanak."[60] A nógrádi Prónay János mindezt a következőképpen kommentálta: „a főherceg nádor azon móddal,

[55] Uo. IV. kötet. 215. sz. 142. p.

[56] Uo. IV. kötet. 215. sz. 143. p.

[57] Uo. IV. kötet. 215. sz. 143. p.

[58] „Voxoláskor [értsd: szavazáskor] Abaúj, Békés, Liptó, Győr, Hont, Zólyom, Árva és a kerületek jelen nem voltak, Máramaros, Csongrád, Arad voxaikat felfüggesztették, Ung, Szatmár, Szabolcs, Borsod, Bereg, Tolna, Ugocsa, Bihar, Csanád, Temes, Torontál, Pozsony, Sopron, Trencsin, Zala, Komárom, Somogy, Bars, Tolna, Pest, Bács, összesen 21 megye az indítvány elfogadására, a többi 19 [valójában 18] pedig ellene szavazott. Uo. IV. kötet. 215. sz. 144. p.

[59] Vö. Kecskeméti 2008. 334–335. p.

[60] OGYT IV. kötet. 215. sz. 145–146. p.

mely törvényes hatalmában van, az izenetnek célját már megelőzőleg teljesítette. A rendek tehát céljokat érvén, nincs ok, melyért az izenethez ragaszkodjanak."[61]

Zárszó

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy az 1832–1836-os diétán a felsőtáblával és főként a regalista csoporttal szembeni gondolkodásmód alapjaiban változott meg, s ilyenformán a főrendi ellenzék 1839–1840-es hivatalos megalakulását országos szintű politikai nyomás is szorgalmazta. Prónay idézett szavaira reflektálva: az alsótábla ellenzéke politikai célkitűzését ebben a vonatkozásban a következő országgyűlésen valóban elérte, az viszont nem a nádor okfejtése szerint valósult meg: „Sajnálkozva kell azonban megvallanom, hogy ezen eredeti típustól a legújabb idők eltávoztanak, s a törvényhatóságokban gyakran most már nem fontolgató bölcsesség, nem érett tapasztalás, hanem pártok, és pártos szakadások vezérlik a közdolgokat. S ilyesmit a méltóságos főrendektől fel nem tehetek."[62] Batthyány Lajosék ugyanis 1839–1840-ben a magyar történelem első, bár még egy konkrét diétához kötött, de már modern értelemben véve is pártszerű keretek között működő politikai formációját hozták létre, amit 1843–1844-ben sikerült újra életre kelteni és tovább erősíteni, majd 1847–1848-ban immár a megalakult Ellenzéki Párt felsőtáblai részlegeként működtetni, s mindeközben egy olyan hatnapos, nagyságrendileg 150 felszólalót megmozgató főrendi vitára kényszeríteni a kormánypártot, ami mindaddig elképzelhetetlen volt a felsőtábla hosszú történetében.[63]

Az 1830-as évek elején számos vármegye által megfogalmazott, alapvetően rendi megfontolások mentén építkező, a köznemesség politikai hatalomátvételét tovább erősítő elképzelések, amelyek döntően a hivatalt nem viselő, regalista mágnások ellen irányultak, 1832–1836-ot követően lényegében kikerültek a közbeszédből. Az új típusú kormányzati stratégiának, valamint a fennálló helyzet megváltoztathatatlanságának köszönhetően a politikai érdekek felülírták, de legalábbis egy időre zárójelbe tették mindezen törekvéseket.

[61] Uo. IV. kötet. 216. sz. 155. p.
[62] Uo. IV. kötet. 215. sz. 145. p.
[63] A főrendi ellenzékről és annak megalakulásáról részletesen lásd Melkovics Tamás: *A reformkori főrendi ellenzék és 1839–40-es zászlóbontása*. Budapest, 2020. Országház Könyvkiadó; Az 1847-es válaszfelirati vitáról bővebben lásd uo. 114–115. p.

Képes György*

A CODEX CAMBIO-MERCANTILIS 1795. ÉVI TERVEZETE

Korai kísérlet a magyar kereskedelmi jog kodifikálására

A kereskedelmi jog jogági szintű kodifikációjára Magyarországon közismerten csak a 19. század utolsó harmadában, a néhány szakasz erejéig (kereskedelmi utalványok) mind a mai napig hatályban lévő kereskedelmi törvénnyel került sor (1875. évi 37. törvénycikk).[1] Az is viszonylag ismert ugyanakkor, hogy a kereskedelmi és váltójog bizonyos fontos részterületei már a reformkorban, az 1839–1840. évi országgyűlésen írott szabályozást nyertek.[2] Az azonban már kevésbé ismeretes, hogy az 1790–1791. évi 67. törvénycikkel felállított jogügyi bizottság által kidolgozott 1795. évi törvényjavaslatok között – többek között a híres, *Codex de delictis eorumque poenis* című büntető törvénykönyv tervezete[3] mellett – a váltó- és kereskedelmi törvénykönyv tervezetét is megtalálhatjuk, melynek későbbi sorsa is hasonló volt a büntetőjogi plánuméhoz: évtizedekre félretették, aztán 1827–1830 között átdolgozták, végül azonban azt sem fogadták el.[4]

* Képes György habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-3941-0686

[1] A hatályos szövegrészeket lásd a *Nemzeti Jogszabálytár*ban, https://njt.hu/jogszabaly/1875-37-00-00 (letöltés: 2022.04.25.)

[2] Az 1839-40. évi diétáról részletesen lásd Erdmann Gyula: *Szabadság és tulajdon. Az 1839–40. évi országgyűlés története*. Budapest, 2014. Országgyűlés Hivatala (a gazdasággal kapcsolatos törvényalkotási munkáról: 367–382. p.)

[3] Lásd Balogh Elemér: A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica* 64., 2004. 29–30. p.; részletesen: Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. A cím Beccaria *Dei delitti e delle pene* című híres műve parafrázisának tekinthető – a szerző megj.

[4] Vö. Heil Kristóf Mihály: Strafrechtliche Kommissionstätigkeiten im Lande und im Komitat (1791–1832). *Journal on European History of Law*, 2023. 1. sz. 134–140. p.; Heil Kristóf Mihály: Országos és vármegyei büntetőjogi rendszeres bizottsági munkálatok (1791–1832). *Jogi Tanulmányok*, 2021. 1. sz. 286–297. p.

Előzmény: a Kúria 1781. és 1787. évi tervezetei

A történettudományi szakirodalomban Mályusz Elemér,[5] a jogtörténet-tudományban először Illés József[6] hívta fel a figyelmet arra a (máig ritkán hivatkozott) tényre, hogy az 1790–1791. évi diéta által kiküldött bizottságok nemcsak a büntetőjog, hanem – Illést idézve – a kereskedelmi jog területén is „igazi törvénykönyvet" dolgoztak ki. Az 1790-es évek első felének kereskedelmi és váltójogi kodifikációs munkálatai nem voltak előzmény nélküliek. Mária Terézia már 1779-ben arra utasította a Kúriát, hogy a tengermelléki kormányzóság jóváhagyásával készítsen egy olyan átfogó törvényjavaslatot, amely a kereskedők számára „zsinórmértékként" (*cynosura*) lesz elfogadható.[7] II. József 1786. évi utasítása pedig az volt, hogy az 1787-ben a tervek szerint Fiume mellett Budán is működését megkezdő váltótörvényszék[8] az osztrák joggal lehetőség szerint azonos váltójogot alkalmazzon.[9] A *Deputatio Juridica* levéltári fondjában (N 105) szerencsére mindkettő, azaz az 1781. és 1787. évi tervezet is megtalálható, aminek az az oka, hogy – bár II. József halálával a munkálatok megszakadtak[10] – a projektumokat II. Lipót, 1791. január 9-én kelt királyi leiratához mellékelve, megvizsgálásra megküldte az 1790–91. évi országgyűlés részére.[11]

A munkához valamennyi, az ausztriai tartományokban ekkor hatályban lévő releváns jogszabályt a Kúria rendelkezésére bocsátották, hiszen a cél a minél teljesebb jogharmonizáció volt. Ennek megfelelően a váltójogi rendelkezések megírásához felhasználták VI. Károly császár 1717. évi alsó-ausztriai *Wechselordnung*jának a többi osztrák tartományra kiterjesztett változatát, az 1722. május 20-án kiadott *Wechselpatent*et[12] és ennek Mária Terézia által 1763. október

[5] Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. *Századok*, 1923. 1. sz. 20. p.

[6] Illés József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története*. Budapest, 1910. Rényi Károly Könyvkiadó Vállalata, 209. p.

[7] *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1827. exmissae, circa Objecta ad Deputationem Juridicam relata.* Editio Secunda. Pozsony, 1831. Landerer Lajos, V. iromány (*Codex Cambio Mercantilis*), 3. p.

[8] Fiumében VI. Károly 1725. évi kiváltságlevele rendelkezett először váltótörvényszék felállításáról – a szerző megj. A kiváltságlevél szövegét lásd Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Fiume és a magyar–horvát tengerpart*. Budapest, 1900. Apolló Irodalmi és Nyomdai Rt., 68–69. p. A budai váltótörvényszék felállítására végül nem került sor. Bozóky Géza: *Magyar váltójog. 1. kötet*. Pécs, 1926. Danubia, 69. p.

[9] Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon, 1780–1815*. Budapest, 1958. Akadémiai Kiadó, 167. p.

[10] Eckhart 1958, 167. p.

[11] Sándorfy Kamil: *Törvényalkotásunk hőskora. Az 1825–1848. évi reformkorszak törvényeinek története*. Budapest, 1935. A szerző kiadása, 107. p.; Lásd MNL OL N 105 Fasc. VI. 37. C.

[12] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 108. Schennach, Martin P.: *Rechtsgeschichte der österreichischen Wirtschaft*. Wien, 2022. Facultas, 33. p. Történetéről lásd Képes György: A magyar

1-jén kiadott megújított változatát (*Erneuertes Wechselpatent*),[13] a Fiumében alkalmazott olasz nyelvű változatával együtt.[14] A kereskedelmi és csődjogi artikulusok elkészítéséhez rendelkezésre állt az 1758. január 19-ei kereskedelmi és csődrendtartás (*Neuverfasste Handlungs- und Fallitenordnung*) német-olasz kéthasábos verzióban,[15] amely VI. Károly császár 1734. augusztus 18-ai *Fallitenordnung*jának részletesebb, átdolgozott változata.[16] Végezetül az eljárásjogi szabályok megalkotásához Mária Terézia szintén 1758-ban, Belső Ausztria kereskedelmi bíróságai és a trieszti tengeri konzulátus számára kiadott rendelete is német-olasz kéthasábos változatban állt a kodifikátorok rendelkezésére.[17]

Ezek, valamint néhány további rendelet és utasítás[18] alapján készült el 1781. március 21-én a fiumei bizottság elaborátuma[19] és a magyar tengermelléki kormányzóság *Almásy Pál* (1749–1821) alkormányzó által aláírt, jegyzőkönyvbe foglalt észrevétele,[20] majd a Kúria első, *Codex Cambio-Mercantilis* címet viselő kódextervezete is.[21] Az 1787. évi, átdolgozott projektum egyes szakaszaihoz fűzött megjegyzésekből tudható, hogy ezt a korábbi javaslatot is a királyi tábla készítette.[22] A kódextervezet előszóból és tizenhét artikulusból áll. Nem tagozódik részekre, és kissé ötletszerűen követik benne egymást az alaki és anyagi jogi rendelkezések. Első nyolc cikkelye a váltó- és kereskedelmi bíróságokról szól, azok eljárásrendjét is beleértve. Az 1. cikkely 3. §-ából megtudhatjuk, hogy az eredeti terv szerint a fiumei váltótörvényszék mellé további nyolc elsőfokú kereskedelmi bírói fórum felállítását tervezték, a javaslat sorrendjét követve Pozsony, Sopron, Buda, Kassa, Debrecen, Újvidék, Károlyváros és Temesvár székhellyel.[23]

---

kereskedelmi jogi kodifikáció előtörténete 1792-ig. In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 160. p.

[13] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 111.

[14] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 118. Történetéről lásd Képes 2021. 162. p.

[15] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 110. Társasági jogi rendelkezéseiről lásd Képes György: Az 1758. évi Neuverfasste Handlungs- und Fallitenordnung társasági joga. In Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2023. ORAC Kiadó, 185–190. p.

[16] Schennach 2022, 33–34. p.; *Tagungsbericht Zur Geschichte des Gesellschaftsrechts in Europa*. 08.11.2002, Wien. http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/index.asp?id=132 (letöltés: 2022.05.17.)

[17] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 109.

[18] Lásd MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 112–117.

[19] *Elaboratum Deputationis Fluminensis*, MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 105.

[20] *Reflexiones Gubernii in Elaboratum Deputationis Fluminensis*, MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 106.

[21] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 104.

[22] Lásd már az 1787. évi javaslat 1. §-ánál: „*Operis Curiae Regiae § 2 modificat*", MNL OL N 105 Fasc XVII No 123., 3. p.

[23] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 104., 6. p.

A 9. cikkely kifejezetten kereskedelmi jogi tárgyakat szabályoz, a 10–13. cikkely érdekes módon ismét a bíróságokra és azok eljárásrendjére vonatkozik, majd a váltójog (14. cikkely), aztán az illetékek és bírságok (15. cikkely), a csődjog (16. cikkely), végül pedig – nehezen érthető logikával – a könyvvitelre vonatkozó szabályok (17. cikkely) következnek. A társaságokra vonatkozó szabályokat a 9. cikkely 80–92. §-ában találhatjuk meg. Ezek jól azonosíthatóan az 1758. évi kereskedelmi és csődrendtartásra épülnek. A társaságokat több kereskedő szerződésen alapuló társulásaként értelmezték. Hasonlóan az 1758. évi osztrák szabályozáshoz,[24] a 86. § lehetőséget biztosított volna arra, hogy bizonyos tagok neve csak a bíróság számára legyen ismert, de ne jelenjenek meg a cégnévben. Őket nevezték „csendes" tagoknak (*socii taciti*), akik a társaság tartozásaiért a tőkerészük befizetésén túl felelősséggel nem tartoztak volna, míg a cégnévben is megjelenő tagok (*socii aperti*) egyetemlegesen feleltek volna azokért. A tervezet a társaságokra egyébként a *societas* mellett az itáliai jogból ismert *compagnia* szót[25] is használja szinonimaként, tehát terminológiai szempontból nem tett különbséget betéti (csendes?) és közkereseti társaságok között.

A fentieknél fejlettebb és jobban strukturált a királyi tábla által 1787-ben átdolgozott projektum,[26] amelyet – igen hosszú alcíméből és az egyes szakaszok elejére írt megjegyzésekből is kikövetkeztethetően – a csak „*Constitutio germanicarum*"-ként említett osztrák rendelet és az 1781. évi javaslat alapulvételével és kiegészítésével készítettek el. Minden egyes szakasz elején olvasható ugyanis, hogy az valamelyik dokumentumból átemelt (például „*ex operis Curiae Regiae*"), vagy teljesen új rendelkezést tartalmaz. Szembetűnő, hogy kimaradtak belőle a kifejezetten eljárásjogi szabályok, aminek az oka nem más, minthogy II. József célja az volt, hogy azokat az általa 1785-ben kiadott egységes perrendtartás, a *Novus Ordo Judiciarius* rendezze. Erre egyébként több helyütt utal is a tervezet, illetőleg a jogügyi deputáció iratanyagában megtaláljuk a királyi tábla 1787. március 20-ai javaslatát és 1787. május 26-ai jelentését a *Novus Ordo* kereskedelmi bíróságokra történő alkalmazásával kapcsolatban.[27]

[24] Schennach 2022. 34. p.

[25] A compagnia szó valószínűleg a cum panis („kenyérrel") kifejezésből ered, és arra utal, hogy a család (egyben társaság) tagjai együtt törték meg a kenyeret. Lásd például: Stagno d'Alcontres, Alberto–de Luca, Nicola: *Le società, Tomo I: Le società in generale, le società di persone*. Torino, 2015. G. Giappichelli, 5. p., illetve az *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti* szócikkét: https://www.treccani.it/enciclopedia/compagnia_res-6b35e7ad-8bad-11dc-8e9d-0016357eee51_%28Enciclopedia-Italiana%29/ (letöltés: 2022.04.25.) Az első ilyen társaságok ugyanis úgy jöttek létre, hogy apjuk halála után a fiúk örökölték az üzletet, és közösen vitték azt tovább. Lásd Márkus Eszter: Kereskedelmi társaságok. In Földi András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 579–605., 589. p.

[26] MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 123.

[27] Lásd MNL OL N 105 Fasc. XV. No. 98–99. számú iratok

Az 1787. évi – előszó nélküli – projektumot három részre tagolták. Az első rész a kereskedelmi bíróságokkal és azoknak az ausztriai törvényszékekhez való viszonyával foglalkozik, a második a kereskedelmi jogi és csődjogi szabályokat tartalmazza, míg a harmadik a váltórendtartást foglalta magába. Az első rész nyolc cikkelyből és 81 §-ból áll. Jelentős különbség a korábbi tervezethez képest, hogy a meglévő fiumei mellett csupán két első folyamodású váltó- és kereskedelmi törvényszék felállítását tervezték, Pesten és Károlyvárosban. A második rész igen kiforrott, különösen az 1758. évi *Neuverfasste Handlungs- und Fallitenordnung*ra épülő társasági és csődjogi rendelkezései (11–18. cikkely) sokkal részletesebbek és tagoltabbak.[28] A javaslat harmadik része pedig egy valódi váltótörvénykönyv, melynek alapját az 1763. évi *Erneuertes Wechselpatent* képezte. Az 1781. évi tervezettel egybevetve megállapíthatjuk, hogy az 1787. évi *Codex* sokkal alaposabb és szakszerűbb, sőt korszerűbb munka is, mint amilyen az elődje volt.

Az 1791–1795. közötti váltó- és kereskedelmi jogi munkálatok

A regnikoláris bizottságok felállítása és feladatköreik meghatározása

II. József halála után öccse, Lipót által 1790. június 6-ára Buda városába összehívott, majd munkáját 1790. november 3-ától Pozsonyban folytató és 1791. március 13-án ott befejező 1790–1791. évi országgyűlés – *Gróf Széchényi Ferenc* (1754–1820) javaslatára[29] – kilenc bizottságot hozott létre azon ügyek „rendszeres kidolgozására" és a következő diéta elé terjesztésére, amelyek ezen az országgyűlésen „nem voltak bevégezhetők".[30] A döntéshozatal elhalasztása, az előkészítő feladatok bizottságokra delegálása nemcsak a király, hanem a különböző rendi érdekcsoportok számára is jó megoldásnak tűnt: a felvilágosult reformereknek így nyugodtabb és elmélyültebb szakmai munkára nyílt lehetőségük, a jogi reformoktól ódzkodó konzervatívabb tábor pedig időt nyerhetett (mint utóbb kiderült, hosszú évtizedekre).[31]

[28] Vö. Képes 2023. 188–190. p.

[29] Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest, 2019. Országház Könyvkiadó, 240. p.

[30] Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon. 1608-1918*. Budapest, 2008. Napvilág Kiadó, 191. p.; Heil Kristóf: A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 75. p.; Mályusz 1923. 19. p.

[31] Dobszay 2019. 240. p.

A rendek az alsótábla 1790. december 10-ei ülésén szövegezték meg felirati javaslatukat a deputációk feladatköreinek meghatározására.[32] Szó szerint úgy fogalmaztak, hogy a király „kegyelmes propozíciói" és a vármegyék által előterjesztett sérelmek és kívánalmak „részben olyan döntési tárgyköröket is tartalmaztak, amelyek szisztematikus és csak hosszabb idő alatt teljesíthető munkálatokat igényelnek" (*in parte talia deliberationis objecta contineant, quæ systematicam, et nonnisi longiori tempore perficiendam elaborationem requirunt*).[33] A témával foglalkozó jogtörténészek a *systematica* kifejezést egyöntetűen úgy értelmezik, hogy ez ekkor már egyértelműen a modern értelemben vett jogszabály-előkészítő, kodifikációs munkálatok elvégzésére vonatkozó utasítást jelentett az újonnan felállítandó deputációk részére.[34]

Az 1790. december 10-ei felirati javaslat a kereskedelemügyi bizottság feladatait hat pontban foglalta össze. Ezek kivétel nélkül vámügyi, kereskedelem-, ipar- és infrastruktúra-fejlesztési kérdések voltak.[35] A kodifikációs feladatokat a jogügyi bizottságra kívánták bízni. Utóbbiakat öt pontban határozták meg: a bírói fórumoknak a királyi propozíciók 12. pontja szerinti összehangolása, a törvénykezés rendjének az igazságszolgáltatás hatékonyabbá tételét célzó módosítása (*Ordo Processualis*), a birtokosok számára nagyobb jogbiztonságot garantáló magánjogi törvények előkészítése, büntetőtörvénykönyv kidolgozása (*elaboratio Codicis Criminalis*) és az árvaügy egyes kérdéseinek a közpolitikai bizottsággal együttműködve előkészítendő szabályozása.[36] A fentiekből látható, hogy sem a kereskedelemügyi, sem a jogügyi bizottság feladatai között nem találjuk meg – legalábbis a rendek eredeti elképzelése alapján – a váltó- és kereskedelmi kódex megalkotását.

1791. január 9-én II. Lipót leiratot intézett a diétához „a királyi fiskus kívánságai iránt", amelyet Somogyi János nádori ítélőmester az alsótábla január 22-ei ülésén olvasott fel.[37] A *rescriptum* b) pontjában tájékoztatta a rendeket arról, hogy a Kúria Mária Terézia „kegyelmes utasítására, a fiumei kormányzóság előzetesen meghallgatásával kidolgozott egy váltó- és kereskedelmi kódexet",

[32] *Naponként való jegyzései az 1790-dik esztendőben [rendelt] magyar Ország Gyűlésének.* Bécs, 1791. Nemes Baumeister József, 503. p.

[33] *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország Gyűlésének alkalmatosságával írásba bényújtott, s köz tanátskozás alá vett dolgok és munkák, mellyek azon Ország Gyűlésének naponként való jegyzéseihez tartoznak.* Bécs, 1791. Hummel János Dávid, 591. p.

[34] Hajdu 1971. 91. p.; Heil Kristóf: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. A kereskedelmi és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 91. p.; Homoki-Nagy Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. Szeged, 2004. JATEPress, 12–13., 17. p.

[35] Lásd *Az 1790-dik esztendőben...*, 594. p.

[36] *Az 1790-dik esztendőben...*, 594–595. p.; Hajdu Lajos: Adalékok a magyar büntetőjogi kodifikációs kísérletek történetéhez. In Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok I.* Budapest, 1966. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 118. p.; Hajdu 1971. 91. p.

[37] *Naponként való jegyzései az 1790-dik esztendőben...*, 504. p.

majd amikor II. József bevezette Magyarországon a *Novus Ordo Judiciarius*t, elkészítette ennek újabb változatát is.[38] A leiratban szereplő iratjegyzék tanúsága szerint ekkor küldte meg az országgyűlésnek (a Kúria 1781. és 1787. évi kódextervezeteivel együtt) mindazokat az uralkodói rendeleteket és utasításokat is, amelyeket a kereskedelmi és váltójogi kodifikáció során alapul vettek, és amelyeket ő is figyelembe venni javasolt.[39] Ezek a részben kézzel írt, részben nyomtatott dokumentumok ma is szinte hiánytalanul[40] rendelkezésre állnak a regnikoláris levéltár iratanyagában.

Igen érdekes – és e sorok írója egyelőre nem is tudja ennek konkrét politikai okát –, hogy a későbbi, 1790–1791. évi 67. törvénycikk 1791. február 8-ai ülésen,[41] azaz már a királyi leirat ismeretében elfogadott tervezete sem tartalmazza a *Codex Cambio-Mercantilis*ra való utalást, sem a kereskedelemügyi, sem a jogügyi bizottság feladatleírásában (csak ugyanazokat a kérdéseket, amelyeket a felirati javaslat is).[42] Mindazonáltal azt is tudjuk, hogy a hagyományok szerint „II. Lipót első dekrétumának" 67. artikulusaként a magyar *Corpus Juris*ba becikkelyezett törvényszövegben a *Deputatio Juridica* által elvégzendő munkák felsorolását a „Leges item in negotio cambiali, et navigationis" kifejezéssel toldották meg.[43] Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a rendek eredeti elképzelései között nem szerepelt a váltó és kereskedelmi kódex kidolgozása, hanem azt az uralkodó kérte (figyelemmel arra, hogy ez a munkálat már folyamatban volt, de a kódex Magyarországon nem került bevezetésre), és csak az 1790–1791. évi 67. törvénycikk végleges szövegébe emelték be az erre vonatkozó, de a *codex* szót nem tartalmazó, fent idézett rövid utalást. Hajdu Lajos kutatásai szerint a kancelláriával való egyeztetés során bővült ezekkel a feladatok köre.[44]

Az említett törvénycikk kihirdetésével létrejött bizottságok sorában a negyedik volt a „kereskedelmi, harmincadügyi és közgazdasági tárgyú bizottság",[45] amely tíz tagból állt. Elnöke *gróf Forgách Miklós* (1731–1795), Nyitra vármegye főispánja lett,[46] tagjai sorában pedig ott találjuk a korszak vezető horvát közgazdász politikusát, *Skerlecz Miklós* (1729–1799) Zágráb megyei

[38] *Az 1790-dik esztendőben...*, 626. p.

[39] Lásd *Az 1790-dik esztendőben...*, 672–676. p.

[40] Az MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 107. számú irat (Majláth József magyar tengermelléki kormányzó 1781. július 30-ai jelentése) hiányzik – a szerző megj.

[41] *Naponként való jegyzései az 1790-dik esztendőben...*, 504. p.

[42] *Az 1790-dik esztendőben...*, 824–827. p.

[43] *Decretum generale inclyti Regni Hungariae partiumque eidem annexarum, Tomus II.* Buda, 1844. M. Kir. Egyetemi Nyomda, 216. p. Magyar nyelven lásd pl.: https://net.jogtar.hu/ezer-evtorveny?docid=79000067.TV, letöltés: 2022.05.18.)

[44] Lásd Hajdu 1966. 118. p., illetve Hajdu 1971. 91–92. p.

[45] *Decretum generale inclyti Regni Hungariae...*, 215. p.

[46] Életrajzát lásd Pálmány Béla: *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja, 1790-1812*. I-II. kötet. Budapest, 2019. Országház Könyvkiadó, 130–131. p.

főispánt, korábbi helytartótanácsi tanácsost,[47] aki az 1790–1791. évi diétán a horvát szábor felsőtáblai követeként vett részt,[48] valamint *gróf Szapáry Jánost* (1757–1815) fiumei kormányzót is.[49] A hatodik bizottság lett a jogügyi deputáció, melynek elnökévé *gróf Zichy Károly* (1753–1826) országbírót választották a rendek, aki 1788-tól, nádor hiányában a Helytartótanács elnöke is volt.[50] A jogügyi bizottságba nem kevesebb mint 21 tagot delegált a diéta, az alsótáblai követek és a főrendek közül egyaránt, így az országbíró után következő két bírói főméltóság viselőjét, *Végh Péter* (1725–1807) tárnokmestert és *Ürményi József* (1741–1825) személynököt is.[51] A deputációk az eredeti tervhez (a diéta befejezését követő 90. nap) képest némi csúszással, 1791. augusztus elején kezdték el a munkát, amint arról az újonnan megválasztott nádor, Sándor Lipót főherceg is beszámolt apjának, II. Lipótnak 1791. augusztus 11-én írt francia nyelvű levelében.[52]

A Deputatio Commercialis szerepe a javaslatok előkészítésében

Mint láthattuk, az 1790–1791. évi 67. törvénycikk értelmében a „váltókereskedelmi és hajózási törvények" előterjesztése kifejezetten a jogügyi deputáció feladata lett,[53] miközben a kereskedelmi bizottság a gazdaság egyes ágazataira

[47] Benda Kálmán: Az országgyűlési rendszeres bizottságok munkálatai. In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története 1790–1848*. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, 168. p.; Heil Kristóf: Adalékok a magyar borkereskedelem történetéhez. Törvényjavaslatok és tervezetek a 18–19. század fordulóján és a reformkor elején. In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 120–129., 124. p.; Kosáry Domokos: Pest-Buda és a Kereskedelmi Bizottság 1791-ben. In *Tanulmányok Budapest múltjából* 11., 1956. 127–152., 129. p. Skerlecz Miklós rövid életrajzát lásd Pálmány 2019. 164–165. p.

[48] Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Budapest, 2005. Osiris Kiadó, 431. p.

[49] Életrajzát lásd Pálmány 2019. 359. p. Szapáry nem Fiume és a Tengermellék kormányzójaként, hanem Szeverin vármegye főispánjaként vett részt az országgyűlésen. A fiumei kormányzó és a város követei csak az 1807. évi 4. törvénycikk értelmében kaptak helyet és szavazatot az országgyűléseken. Lásd uo. 20. p.

[50] Életrajzát lásd Pálmány 2019. 110–111. p.

[51] Balogh Elemér: Rendszeres bizottságok a magyar büntetőjogi kodifikáció korai történetében. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica* 73., 2010. 76–78. p.; Mályusz, 1923. 20. p. A két bizottság tagjainak névsorát lásd *Decretum generale inclyti Regni Hungariae…*, 217–218. p., illetve 1790–91. évi 67. törvénycikk; rövid életrajzzal: Balogh 2010. 76–80. p.; Pálmány 2019. 1572–1574. p. Ürményi részletesebb életrajzát lásd Pálmány 2019. 106–107. p., Végh Péterét uo. 108. p.

[52] Mályusz Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Budapest, 1926. Magyar Történelmi Társulat 447. p.

[53] Gábriš, Tomáš: Právne dejiny a obchodné právo: subjektívny alebo objektívny systém práva? *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae* 29., 2011. 98. p.; Homoki-Nagy 2004. 13. p.

vonatkozó törvények kidolgozására kapott felhatalmazást.[54] A szakirodalom ugyanakkor úgy tartja, hogy a kereskedelmi bizottságnak is szerepe volt a *Codex Cambio-Mercantilis* kimunkálásában. Először Vargha Gyula magyar hitelügy- és hitelintézet-történeti könyvében olvashatjuk azt a – nem helyes – állítást, hogy „az 1790-iki országgyűlés által kiküldött kereskedelmi választmány már javaslatba hozta a váltótörvény életbeléptetését, sőt ki is dolgozott egy munkálatot".[55] A későbbiekben ez a tévedés számos jogtörténeti munkában is visszaköszön.

Többen azt is tudni vélik, hogy a kódex 1795. évi tervezete a kereskedelmi törvényjavaslatok – konkrétan Skerlecz Miklós híres projektumai – részeként, azaz kifejezetten a kereskedelemügyi bizottság tevékenységének eredményeképpen jött létre.[56] A deputáció utolsó, 1793. január 29-ei ülésén fogadta el jelentését, amelyben összefoglalta a – döntően Skerlecz, kisebb részt báró Podmaniczky József által[57] – elvégzett munka eredményét. A tizenöt oldalas dokumentum egyetlenegyszer sem tesz említést a váltó- és kereskedelmi törvényekről, azonban amikor 1826-ban a rendszeres bizottsági munkálatok teljes iratanyagát kinyomtatják (az 1825–1827. évi országgyűlés részére), mégis a kereskedelmi deputáció elaborátumai között fogják elhelyezni azokat,[58] közvetlenül Skerlecz Magyarország gazdasági állapotát feltáró és azt „gyarmati helyzetként" értékelő[59] híres leírása, a *Descriptio physico-politicae situationis regni Hungariae relate ad commercium elaborata* elé.[60]

[54] Lásd 1790–1791. évi 67. törvénycikk 4. pontja, illetve a kereskedelemügyi bizottság jelentése: MNL OL N 104 Fasc. I. No. 1. (*Relatio Deputationis Regnicolaris Commercialis, quoad Objecta Articulo 67. Anni 1791. Regnicolariter sibi delata*), nyomtatásban: *Elaborata Excelsae Regnicolaris Deputationis in Commercialibus Articulo 67. Anni 1791. ordinatae*, Pozsony, 1826. Weber Simon Lajos, I. sz. iromány, 1. p.

[55] Vargha Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története.* Budapest, 1896. Pesti Könyvnyomda Rt., 41. p.

[56] Lásd például: Papp, 2000. 410. p., amit aztán számos későbbi jogtörténeti munka is átvesz – a szerző megj.

[57] Berényi Pál: *Skerlecz Miklós báró művei*. Budapest, 1914. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 34. p.; Heil, 2020. 79. p.; Mályusz, 1923. 30. p.; Völgyesi Orsolya: Alkotmányos függetlenség és gazdasági szabadság. A szuverenitás kérdése Kölcsey és a magyarországi reformellenzék politikai diskurzusában, 1832–1833. *Magyar Tudomány*, 2013. 4. sz. 434. p.

[58] Kosáry Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. II. kötet: 1711–1825*. Budapest, 1954. Művelt Nép Könyvkiadó, 385. p. Lásd *Elaborata Excelsae Regnicolaris Deputationis…*, III–VI. sz. irományok.

[59] Benda 1980. 168. p.; Horváth Attila: *A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon*. Budapest, 2005. Rejtjel Kiadó, 151. p.; Pajkossy Gábor: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések. In Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 136. p.; Völgyesi 2013. 434. p.

[60] *Elaborata Excelsae Regnicolaris Deputationis…*, VII. számú iromány. Latin eredetiben és horvát fordításban lásd Pusić, Eugen et al. (szerk.): *Nikola Škrlec Lomnički, 1729–1799.* I. kötet. Zagreb, 1999. Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti – Pravni fakultet u Zagrebu, 90–417. p.;

Ennek okát egyelőre nem sikerült feltárnunk, ugyanakkor minden bizonnyal ez is hozzájárult ahhoz, hogy sokan máig a kereskedelemügyi bizottság (és személyesen Skerlecz Miklós) munkájának tudják be, hogy elkészült az 1795. évi váltó- és kereskedelmi kódextervezet. Skerlecz külkereskedelmi és vámügyi előterjesztéseken dolgozott,[61] és sem a *Descriptió*ban, sem a kereskedelmi bizottság (túlnyomórészt általa készített) törvényjavaslataihoz írt indokolásában[62] nem utalt arra, hogy ő személy szerint közreműködött volna a *Codex Cambio-Mercantilis* tervezetének elkészítésében, vagy ilyen feladat még hátra lenne. Maga a váltókódex szó is csak utalás szintjén jelenik meg a kereskedelem szabadságának megőrzéséről szóló cikkben,[63] míg a kereskedelmi törvényszékekről a fuvarozásról szóló artikulus egyik szakaszához fűzött indokolásban tesz említést („ha ugyanis a kereskedelmi bíróságokat életbe léptetik").[64]

Érdekes módon a kortársak számára sem volt egyértelmű, hogy egy váltókódex kidolgozása elsődlegesen jogi (azaz kodifikációs) vagy kereskedelmi (közgazdasági) feladat-e. Pest-Pilis-Solt vármegye követutasításának 93. pontja szerint például „Mária Terézia 1780. [helyesen: 1779.] évi intézkedése, hogy az országban váltótörvényszéket állítsanak fel, a diétán a kereskedelmi és jogügyi bizottság által tárgyalható".[65] E sorok írója jogászként is indokoltnak tartja, hogy a kifejezetten szakmai jellegű (műszaki, közgazdasági stb.) közigazgatási és jogszabály-előkészítő feladatokat az adott területek nem jogász szakemberei végezzék, a váltón és kereskedelmi ügyleteken alapuló jogviszonyok, társasági jog és csődjog szabályainak, valamint a jogérvényesítés rendjének meghatározását azonban nem sorolná ebbe a körbe. Ezek szigorúan vett jogi szakfeladatok, hiszen itt egy komplett jogág anyagi és alaki jogi alapjait kell megteremteni, természetesen figyelembe véve a szakmai szempontokat is.

Ezen a nyomvonalon haladva örömmel állapíthatjuk meg, hogy – bár magát a kodifikációs munkát a törvény rendelkezéseivel összhangban a jogügyi bizottság végezte – élénk együttműködés volt a kereskedelemügyi és a jogügyi deputáció, különösen azok elnökei, Forgách Miklós és Zichy Károly között.

magyar nyelven: A magyar királyság földrajzi és politikai helyzetének leírása a kereskedelem szempontjából. In Berényi 1914. 62–115. p.

[61] Heil 2021. 124. p.; Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006. Gondolat Kiadó, 376. p.; Kosáry 1956. 129., 47. p.

[62] *Projectum legum motivatum in objecto Oeconomiae publicae et Commercii perferendarum per Nicolaum Skerlecz de Lomnicza elaboratum* Pozsony, 1826. Weber Simon Lajos; magyar nyelven: Skerlecz Miklós: A kereskedelmi bizottság által az állam gazdaságának fejlesztése érdekében ajánlott törvények és azok megokolása. In Berényi 1914, 117–527. p. A levéltári anyagban: MNL OL N 104 Fasc. II. No. 3.; a projektumokat lásd MNL OL N 104 Fasc. III. No. 1. (Nincs köztük a *Codex Cambio-Mercantilis* – a szerző megj.)

[63] *Projectum legum motivatum…*, 81. p.; magyar nyelven: Berényi 1914. 306., 453. p.

[64] *Projectum legum motivatum…*, 59. p.; magyar nyelven: Berényi 1914. 414. p.

[65] Kiss Anita (szerk.): *Pest-Pilis-Solt vármegye országgyűlési követutasításai a 18. században*. Budapest, 2015. MNL Pest Megyei Levéltára, 109. p.

A kereskedelmi deputáció két ülésszakban tartotta tanácskozásait: 1791. augusztus 10-étől ugyanezen év október 24-ig, majd pedig 1792. november 1-jétől 1793. január 29-éig ülésezett,[66] és a levéltári anyagban már 1791. augusztus 28-án megtaláljuk az első nyomát a jogügyi bizottsággal való kooperációnak. Ezen a napon ismertette ugyanis a kereskedelmi bizottsággal *Tihanyi Tamás* (1752–1834) alországbíró, a királyi tábla (később a hétszemélyes tábla) bírája, jogügyi bizottsági tag[67] a Kúria által készített *Codex Cambio-Mercantilis*-tervezetekkel kapcsolatos referátumát,[68] amely minden bizonnyal a jogügyi bizottság 1791. augusztus 21-ei ülésén tartott előadásával[69] azonos.

Tihanyi, miután bemutatta azokat az osztrák jogszabályokat és korábbi elaborátumokat, amelyeket az 1791. január 9-ei királyi leirathoz csatolva a kancellária a bizottságoknak megküldött, hét pontban foglalta össze felvetéseit, melyek közül az I–V. pont a felállítandó váltótörvényszékek székhelyére és illetékességi területük kijelölésére; a nemesek és a nemesi vagyon váltókövetelések végrehajtásával kapcsolatos viszonyára; valamint egyéb, döntően eljárási jellegű részletszabályokra vonatkoztak.[70] A VI. pontban azt javasolta, hogy a váltó- és kereskedelmi kódex három fejezetből álljon, melyek közül az első a kereskedelmi bíróságok felállításáról, működéséről és egymáshoz való viszonyáról szól, a második a csőd- és kereskedelmi jogot, a harmadik a váltójogot szabályozza. Ennek kapcsán a királyi tábla (1787. évi) tervezetét és (utólag a szöveg margójára beillesztett kiegészítésként) a hétszemélyes tábla azzal kapcsolatos reflexióit ajánlotta alapul venni.[71] A VII. pontban a tengeri és folyami hajózásra vonatkozó törvényi szabályozás kérdését érintette, amihez a rendelkezésre álló (tengeri hajózásról szóló) osztrák rendeletek adaptálását javasolta.[72]

A kereskedelmi bizottság az 1791. augusztus 31-én Tihanyihoz intézett válaszlevél tanúsága szerint a véleménnyel – különösen, ami annak kereskedelemügyi vonatkozásait illeti – egyetértett, egyúttal azt javasolva, hogy amennyiben ez a feladat a jogügyi bizottság munkarendjébe illeszthető, az az alországbíró által a referátumban kifejtett alapelvek és ténymegállapítások szerint kezdje meg a munkát.[73] E feladatmegosztásnak megfelelően Forgách

[66] *Relatio Deputationis Regnicolaris Commercialis*..., 1. p.

[67] Életrajzát lásd Hajdu 1971. 93. p. (191. lábjegyzet); Pálmány 2019. 554–555. p.

[68] MNL OL N 104 Fasc. I. No. 11.

[69] Lásd az ülés jegyzőkönyvét, MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 123.; *Protocollus Regnicolaris Deputationis*..., 8–9. p.

[70] MNL OL N 104 Fasc. I. No. 11., 7–17. p.

[71] MNL OL N 104 Fasc. I. No. 11., 14–15. p.

[72] MNL OL N 104 Fasc. I. No. 11., 15–17. p.

[73] A kereskedelmi bizottság Tihanyi Tamáshoz intézett levelét lásd MNL OL N 104 Fasc. I. No. 11., 19–20. p. (A szerző köszönetet mond Nagy Gábor történésznek, a Miskolci Egyetem docensének a nehezen olvasható, rövidítéseket és belejavításokat is tartalmazó, feltehetően nem

Miklós ugyanezen a napon továbbította Zichy Károly jogügyi bizottsági elnök részére a pesti kereskedőktől „kereskedelmi bíróságok felállítása tárgyában" érkezett javaslatot (itt alighanem az egyéb forrásokban név szerint is említett *Ofenheimer Izrael* pesti kereskedő projektumáról van szó),[74] és minden bizonnyal ekkor küldte meg Forgách a jogügyi bizottságnak *Tahy György* 1791. márciusi, váltóügyletekkel és hajózással kapcsolatos tervezetét is, melyet – az Ofenheimer-féle anyag mellett – szintén a *Deputatio Juridica* levéltári dokumentumai között találhatunk meg.[75]

1791. szeptember 25-én Sándor Lipót főherceg nádor intézett levelet Forgách Miklóshoz, melyben megküldte a trieszti kormányzóság hajózási kódexének egy példányát a fiumei kormányzóság, a helytartótanács tanácsosai és a királyi tábla véleményével, azzal, hogy amennyiben annak a váltó- és kereskedelmi kódexre vonatkozó része a jogügyi bizottsághoz tartozik, küldje tovább.[76] Hajdu Lajos szerint a nádor nemtörődömségből küldte az anyagokat a kereskedelmi bizottságnak, hiszen tudnia kellett volna, hogy a téma a *Deputatio Juridicá*hoz tartozik.[77] Hajdu azt is hozzáteszi, hogy nem talált adatot arra, hogy Forgách együttműködött volna a jogügyi bizottsággal.[78] Csakhogy a kereskedelmi deputáció elnöke három nappal később már továbbította is a tengermelléki javaslatot Zichy országbírónak, egyben figyelmébe ajánlva *Paravits Mátyás József* (1753–1823) fiumei ügyvédet mint hajózási és kereskedelmi ügyekben kiemelkedő szakértelemmel rendelkező személyt a jogügyi bizottsággal való együttműködésre.[79]

1791. október 14-ei dátummal újabb feljegyzést találunk Forgách Miklóstól Zichy Károly részére, ez esetben is a magyar tengermelléki kormányzóság által küldött anyagokkal kapcsolatban.[80] Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy mivel a fiumei kereskedők a kereskedelemfejlesztési javaslatokon is dolgoztak, az egyszerűség kedvéért minden iratot Forgách bizottságához küldtek fel további intézésre akkor is, ha az jogi tárgyú volt, és a nádor is hasonlóképpen cselekedett, Forgách Miklósra bízva a további ügyintézést, szükség szerinti továbbítást. Ezt a vélekedésünket támasztja alá, hogy bár a kereskedelemügyi deputáció – a vámügyi és gazdaságfejlesztési javaslatok és Skerlecz indokolása 1791. október 22-ei elkészültével – 1791. október 24-én

írnok, hanem valamelyik bizottsági tag, talán épp gróf Forgách Miklós által kézzel írt latin nyelvű levél értelmezésében nyújtott segítségéért.)

[74] MNL OL N 105 Fasc. XV. No. 92. d)

[75] Gábriš 2011. 98. p.; Kosáry 1956. 130. p. A magánjavaslatokat lásd N 105 Fasc. XV. No. 92. e) (Ofenheimer) és l) (Tahy) jelzet.

[76] MNL OL N 104 Fasc. I. No. 14.

[77] Hajdu 1971. 112. p.

[78] Uo.

[79] MNL OL N 105 Fasc. XV. No. 92. h)

[80] MNL OL N 104 Fasc. I. No. 16. és MNL OL N 105 Fasc. XV. No. 92. n)

felfüggesztette a munkát, ezt követően is érkeztek hozzá váltó- és kereskedelmi jogi tárgyú iratok. 1791. november 18-án például Forgách a *Pompeo Brigido* (1729–1811) gróf, trieszti (osztrák tengermelléki) kormányzó kísérólevelével gróf Szapáry János fiumei kormányzónak átadott anyagokat küldte tovább Tihanyi Tamás részére.[81]

Kétségtelen tehát, hogy a *Deputatio Commercialis* nemcsak szűkebben vett kereskedelemügyi, hanem kereskedelmi és váltójogi előterjesztésekkel, véleményekkel is találkozott. Ress Imre megállapítása szerint „tizenkilenc magyarországi és hat horvátországi város kereskedőitől kértek javaslatot a kereskedelem fellendítésének lehetőségéről, és tájékoztatást a kereskedelem fejlődésének jogi és technikai akadályairól".[82] Bár ezek kereskedelemügyi kérdések voltak, mint már láthattuk, a beérkezett anyagok között bizony a jogügyi bizottságra tartozó javaslatok is szép számmal előfordultak. Ennek a magyarázata – amint arra több fiumei beadvány szerzője utalt is –, hogy Magyarországon a kereskedelem fejlődésének akadályát képezte a váltótörvényszékek hiánya. A kereskedők épp ezért ezek mielőbbi felállítását sürgették – lásd például *Marco Susanni* latin,[83] *Vukovich Száva* német,[84] valamint *Giuseppe Orlando* és *Andrea Lodovico Adamich* olasz nyelvű feljegyzéseit.[85]

A *Vinzenz von Benzoni báró* által nyomtatásban is kiadott *Vorschlag zur Einführung eines Kommerz-Systems im Königreiche Hungarn* című javaslatban az alábbiakat olvashatjuk ezzel kapcsolatban: „Egy olyan országnak, ahol a kereskedelmet be akarják vezetni, annál is inkább szüksége van egy kereskedelmi bíróság felállítására, mivel anélkül kereskedés nem tartható fenn és kereskedő sem létezhet. Ezért minden kereskedőhelyen saját bíróságot vezettek be, amely a kereskedők kereseteit befogadja és dönt azokról. Ezt váltótörvényszéknek nevezik, és többségében tapasztalt kereskedőkből áll, akik számára a kereskedelmi törvények és azon esetek, amelyek a kereskedés során felmerülhetnek, jól ismertek."[86] Benzoni emellett kiemelte a váltó

[81] MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 121.

[82] Ress Imre: *Kapcsolatok és keresztutak - Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában*. Budapest, 2004. L'Harmattan Kiadó, 30. p.

[83] *Reflexiones per quasita et responsa, informatoriae pro iis, qui nunquam fuerunt in Littorali Hungarico, concernentes propositum Districtum Commercialem assignandum Gubernio Hungarico tanquam absolute necessarium pro commercio Hungarico rite regulando* (Fiume, 1791. május 27.), MNL OL N 104 Fasc. IX. No. 74/C. Lásd Kosáry, 1954. 392. p.; Ress 2004, 30–31. p.

[84] *Unterthänigste Bemerkungen zur Verbesserung des Commerzii* MNL OL N 104 Fasc. XI. No. 89. Lásd Kosáry 1954. 393. p.; Ress 2004. 31–32. p.

[85] *Prospetto di un Banco di Commercio & Sconti da ergersi nella Città di Fiume per animare maggiormente il Commercio nel Littore Ungarico Marittimo* (Fiume, 1791. július 2.), MNL OL N 104 Fasc. IX. No. 79. Lásd Kosáry 1954. 392. p.; Ress 2004. 32. p.

[86] A szerző saját fordítása. Az eredeti szöveget lásd Benzoni, Vinzenz Freiherr von: *Vorschlag zur Einführung eines Kommerz-Systems im Königreiche Hungarn* Fiume, 1791. Karletzky, 11. p. A levéltárban lásd MNL OL N 104 Fasc. XI. No. 89.

jelentőségét a kereskedelmi forgalomban, és a váltójog mielőbbi magyarországi szabályozásának szükségességére is felhívta a figyelmet: „A Magyar Királyságban feltétlenül szükséges váltórendtartás bevezetése annak érdekében, hogy a külföldiekkel valós kereskedést folytathassunk és a váltóügyleteknek megfelelő folyást engedjünk."[87]

A Deputatio Juridica által végzett kereskedelmi jogi kodifikációs munka

Forráskutatásaink alapján arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy a kereskedelmi jogi (azaz nem a kereskedelemügy, hanem kifejezetten a váltó- és kereskedelmi jog szakterületéhez tartozó) javaslatok az 1790–1791. évi 67. törvénycikknek megfelelően nem a kereskedelmi, hanem a jogügyi bizottság munkájának eredményeképpen készültek el. Erre egyébként Kosáry Domokos is rávilágít, amikor e tervezeteket „lényegében véve a jogügyi bizottság által, bár a kereskedelminek segítségével kidolgozott" dokumentumként említi,[88] míg Hajdu Lajos egy helyütt a kereskedelmi és a jogi bizottság „közös feladatának" nevezi a kereskedelmi és váltókódex összeállítását,[89] ugyanakkor – helytállóan, a büntetőjogi kutatásai során feltárt levéltári forrásokra alapozva – kifejezetten a *Deputatio Juridica* tevékenységének ismertetése kapcsán tér ki (a jogtörténeti szakirodalomban mindmáig legrészletesebben) a kereskedelmi és váltójogi munkálatokra.[90]

A projektumok végső formába öntésében a jogügyi bizottság mellett külső szakértők – különösen a Forgách Miklós által Zichy Károly figyelmébe ajánlott[91] Paravits Mátyás fiumei ügyvéd – is kiemelkedő tevékenységet végeztek. Akár azt az állítást is megkockáztathatjuk, hogy az 1795. évi *Codex Cambio-Mercantilis*-tervezet atyjainak – a sokak által feltételezett Skerlecz Miklós helyett – Tihanyi Tamás alországbíró és Paravits Mátyás tekinthető. A *Deputatio Juridica* 1791. augusztus 13-án tartotta első tanácskozását,[92] amelyen az elvégzendő feladatok között első helyen jelölték meg a Kúria által korábban készített váltó- és kereskedelmikódex-tervezetek kereskedelemügyi

[87] Benzoni 1791. 15. p. (a szerző saját fordítása); a váltóról lásd uo. 12–15. p.
[88] Kosáry 1954. 385. (és 393.) p.
[89] Hajdu 1971. 110. p.
[90] Lásd Hajdu 1971. 98., 110–112. p.
[91] Lásd a már említett forrást MNL OL N 105 Fasc. XV. No. 92. h)
[92] MNL OL N 105 9. rak. (*Elenchus Actorum et Elaboratorum Excelsae Regnicolaris Deputationis in Juridicis Art. 67. 1790/1 ordinatae, in Archivo Regnicolari existentium*), nyomtatásban: *Projecta et Elaborata Excelsae Regnicolaris Deputationis in Juridicis Articulo 67. Anni 1790. ordinatae*. Pozsony, 1826. Weber Simon Lajos, 1. p.

bizottsággal egyeztetett felülvizsgálatát és az újabb törvényekhez igazítását.[93] Ekkor jelölték ki Tihanyi Tamást a téma előadójának.[94] Hajdu Lajos értékelése szerint „a *Deputatio Juridica* tagjai közül ő kapta a legnehezebb feladatot".[95] Ez mindenképp helytálló, ha abból indulunk ki, hogy a kereskedelmi és váltójog ismerete speciális szakértelmet feltételez, ugyanakkor – nem elvitatva a feladat súlyát – nem győzzük hangsúlyozni, hogy a királyi tábla által készített korábbi tervezetek nagyon jó kiindulási alapot jelentettek a munkálatokhoz, ami a többi jogág kapcsán kevésbé mondható el.

Az alországbíró a második, augusztus 21-ei ülésen már be is mutatta a *Codex Cambio-Mercantilis* 1781. és 1787. évi, királyi tábla által kidolgozott tervezeteit, valamint a – bizottsági tagoknak előzőleg szintén körbeadott – osztrák kereskedelmi jogi tárgyú jogszabályokat.[96] Egyúttal a kódex összeállításával kapcsolatos legfontosabb eldöntendő kérdéseket is összefoglalta, amelyeket a kereskedelmi deputáció augusztus 28-ai ülése kapcsán korábban már említettünk (Tihanyi írásbeli referátuma a mai napig a kereskedelmi bizottság iratanyagában található).[97] Mint szintén láttuk, 1791. augusztus 31-én küldte meg Forgách Miklós Zichy Károlynak a pesti polgárok kereskedelmi bíróságok felállítására vonatkozó javaslatát a kereskedelmi kódex kimunkálásához való felhasználásra,[98] majd 1791. szeptember 28-án érkezett az az újabb levél Forgáchtól, amelyben Paravits szakértőkénti foglalkoztatását ajánlja.

A jogügyi bizottság 1791. augusztus 21-ét követően több mint egy évig, 1792. november 7-éig nem ülésezett,[99] ugyanakkor javaslatok, folyamodványok, szakvélemények egész sora érkezett be hozzá, melyek nagy részét – mint láthattuk – szintén Forgách Miklós továbbította. Ennek megfelelően számos olyan dokumentumot találhatunk a *Deputatio Juridica* levéltári anyagában, amelyek vármegyéktől, városoktól vagy épp magánszemélyektől érkeztek be. Ilyenek Bács, Szepes, Turóc és Veszprém vármegyék észrevételei és tervezetei, Buccari kapitányságának átirata, Tahy György 1791 márciusában (azaz jóval a bizottsági munka megkezdése előtt) készített tervezete a váltók és a hajózás tárgyában, valamint egyéb, a váltók kereskedelmével kapcsolatos, név nélküli projektumok.[100] Emellett Tihanyi Tamáshoz, a váltó- és kereskedelmi kódex bizottsági előadójához is érkeztek „különféle vélemények".[101]

[93] Lásd *Protocollum Regnicolaris Deputationis Juridicae Articulo 67. Anno 1791. ordinatae*. Buda, 1826. M. Kir. Egyetemi Nyomda, 5. p.

[94] Hajdu 1971. 98. p.

[95] Uo. 93. p. (191. lábjegyzet)

[96] MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 123.; *Protocollum Regnicolaris Deputationis*..., 8–9. p.

[97] Kosáry 1954. 394. p. Lásd MNL OL N 104 Fasc. I. No. 11.

[98] MNL OL N 105 Fasc. XV. No. 92. d) jelzetű irat

[99] *Protocollum Regnicolaris Deputationis*..., 10. p.

[100] Lásd MNL OL N 105 Fasc. XV. No. 92. a–c), f), i), k–m) jelzetű iratok

[101] Lásd MNL OL N 105 Fasc. XV. No. 93. (*Opiniones diversae*)

Minden kétséget kizáróan mind közül a legfontosabb Paravits Mátyás 1792. június 13-án kelt igen részletes, nem kevesebb mint 138 számozott lapból (azaz 276 oldalból) álló szakvéleménye a királyi tábla 1787. évi *Codex Cambio-Mercantilis* tervezetével kapcsolatban,[102] amelyet a kereskedelemügyi bizottsághoz terjesztett elő, és mint „ügyvéd, jogi doktor és ugyanezen magas kereskedelmi bizottság tagja" írt alá.[103] Mindez arra enged következtetni, hogy 1792 május–júniusában, amikor a II. Lipót halála miatt összehívott országgyűlés miatt egyik bizottság sem ülésezett, Paravits számára annak ellenére sem volt egyértelmű a két deputáció közötti munkamegosztás, hogy a kereskedelmi bizottság elnöke őt kifejezetten a jogügyi bizottság alkalmazásába ajánlotta. (Lehetséges, hogy nem kapott ezzel összefüggésben visszajelzést, így továbbra is Forgách Miklóssal maradt munkakapcsolatban.)

Paravits észrevételeinek sajnos nincs bevezetése (így nem tudhatjuk meg, kitől kapott megbízást a szakvélemény elkészítésére), rögtön az egyes paragrafusok kommentálásába kezd. Az I. rész 3. articulus 16. §-ával indít az első oldalon, majd a kódextervezet egyes szakaszainak sorrendje szerint halad, helyenként jelentős ugrásokkal. Az 5. lapon tér át a II. részre, ahol az 59. §-sal indít, és a 9. lapon jut el a 105. §-ig. Igen részletesen kommentálja a 116. (helyesen 115.) §-t, a bal oldali lapszélre egy francia nyelvű szöveget bemásolva. Ez – a hivatkozott oldalszámok alapján beazonosíthatóan – nem más, mint *Samuel Ricard* (1637–1717) francia származású amszterdami kereskedelmi jogász *Traité général du commerce* című műve 1732-ben megjelent kiadásának *Des Compagnies superieurs, ou en Commandite* című fejezete.[104] Latin nyelvű kommentjeiben három pontban foglalja össze az általa az itáliai jog[105] alapján *accomanditá*nak nevezett társaság lényegét, külön kitérve a kültagok helyzetére, akik *„ultra vires collati Capitalis non teneantur"*.[106] A *Société en commendite* nevű, a mai betéti társaságokra emlékeztető cégforma Ricard

[102] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 119.

[103] Lásd u.o., a 138. lap jobboldalán. Hajdu Lajos is a kereskedelmi bizottság tagjaként hivatkozik rá, lásd Hajdu 1971. 111. p.

[104] Ricard, Samuel: *Traité général du commerce*. 5. kiadás. Amsterdam, 1732. [Kiadó nélk.], 538–539. p.

[105] A korlátolt tagi felelősség az itáliai városállamok jogában a *commenda* nevű, megbízási szerződéshez hasonló kontraktuson alapuló üzleti társulással jelent meg a 11–12. század fordulóján. Lásd például: Hillman, Robert W.: Limited Liability in Historical Perspective. *Washington and Lee Law Review* 54., 1997. 2. sz., 615–627., 621–624. p.; Legnani Annichini, Alessia: L'emersione della responsabilità limitata. In Irrera, Maurizio (szerk.): *Capitale sociale, responsabilità limitata e tutela dei terzi*. Novara, 2021. Regolazione Etica e Società – Centro Studi d'Impresa, 1–24., 7. p. Magyar nyelven: Horváth 2006. 404–405. p.; Márkus 2018. 583. p.

[106] MNL OL N 105 Fasc. XVI. No. 119., 10. lap

szülőhazájában régóta ismert volt: a XIV. Lajos által 1673 márciusában kiadott *Ordonnance du Commerce* vezette be.[107]

A 11. lapon a 147. §-ra tér át, amely az 1787. évi tervezetnek már nem a társaságokról, hanem a csődről szóló 14. cikkelyéhez tartozik. A következő lap jobb oldalán immár a váltókra vonatkozó III. résznél tart, ahol a 171. (helyesen 170.) §-sal kezdi az elemzést. Innentől a reflexiói mindvégig a kódex III. részére vonatkoznak, igen nagy részletességgel. Míg az I. résszel kilenc, a II. résszel tizennégy oldalon keresztül foglalkozott, a III. résznek nem kevesebb mint 241 oldalt szentelt, azaz a váltójogi szabályozást tartotta a megalkotandó kódex leglényegesebb részének (vagy ahhoz értett legjobban). Komplett jogszabályhelyeket idéz külföldi váltórendtartásokból, mégpedig olyanokat, amelyek a magyar levéltári anyagban nem lelhetőek fel, így minden bizonnyal a fiumei kormányzóság (vagy a saját) könyvtárából származhattak. Az elemzést a 138. lap baloldalán a 297. §-sal fejezi be, ami a többi hivatkozott paragrafusszámot is figyelembe véve (melyek sorszáma rendszerint eggyel magasabb az általunk ismertnél) felveti, hogy nem ugyanazt a projektumot kapta meg átnézésre, mint amelyet II. Lipót a jogügyi bizottságnak átküldött (az ugyanis csak 296 §-ból áll).

A váltó- és kereskedelmi kódexszel, valamint a perrendtartással kapcsolatban beérkezett anyagokat – köztük Paravits reflexióit – Tihanyi Tamás a jogügyi deputáció 1792. november 14-én megtartott ülésén ismertette, rámutatva arra, hogy ezeknek a jogszabályoknak a kidolgozása során olyan személyek közreműködése szükséges, akik nemcsak a hazai jogot ismerik, hanem az adott tárgykörben gyakorlati tapasztalattal is rendelkeznek.[108] Ezt követően a bizottság egyéb kérdésekkel foglalkozott, majd az 1793. január 8-ai ülésen felolvasták Sándor Lipót főherceg Zichy Károly részére írt, a deputáció tagjainak már 1793. január 2-án átadott válaszlevelét arról, hogy „Paravits Mátyás József és mások" váltó- és kereskedelmi tervezetét 1792. december 31-én ismertették a fiumei kormányzósággal.[109] Március 10-én (amely egyébként már a 33. ülés volt)[110] a deputációnak a nádor ő királyi fensége részére küldendő jelentését vitatták meg egyes fiumei magánszemélyek bizottság elé idézésének szükségességéről.[111]

[107] Hillman 1997, 626. p.; Legnani Annichini 2016. 7. p. A jogszabályhelyet lásd *Ordonnance du Commerce* IV. cím 1. cikkely. In *Ordonnances de Louis XIV, roy de France et de Navarre*. Paris, 1673. [Kiadó nélk.], 8. p. (Hillman tévedésből 1671-et adja meg évszámnak – a szerző megj.)

[108] *Protocollus Regnicolaris Deputationis…*, 12. p.; *Extractualis Series Actorum in Protocollo Deputationis Juridicae Articulo LXVII. Anno MDCCXCI ordinatae provocatorum*. Buda, 1826. M. Kir. Egyetemi Nyomda (Q. pont)

[109] *Extractualis Series Actorum…* (S. pont)

[110] *Protocollus Regnicolaris Deputationis…*, 72. p.

[111] *Extractualis Series Actorum…* (EE. pont)

Ekkorra, mint láttuk, a kereskedelmi bizottság már elkészült jelentésével, sőt a többi bizottság is végzett a feladatával 1793-ra. A jogügyi deputáció viszont egészen 1795. február 28-áig ülésezett,[112] azaz csak 1795-re készült el a nagy terjedelmű kodifikációs munka végleges formába öntött javaslataival. Eközben számos alkalommal foglalkoztak a *Codex Cambio-Mercantilis* és az ahhoz kapcsolódó törvények előkészítésével. Hajdu Lajos szerint ekkoriban döbbentek csak rá arra, hogy „valakit meg kellett volna hívni az ülésre a már régen szétoszlott kereskedelmi bizottság tagjai közül".[113] Az 1794. augusztus 23-ai ülésen döntöttek Németh Sándor fiumei kormányzósági titkár és Paravits Mátyás meghívásáról és részükre költségtérítés fizetéséről,[114] az 1794. szeptember 8-ai ülésen pedig megkezdték a kódextervezet részletes tárgyalását. Ekkor csak az I. rész (a kereskedelmi és váltótörvényszékek felállításáról) 1–4. cikkelyével tudtak foglalkozni, de már ezekkel kapcsolatban is számos szövegszerű változtatásról döntöttek.[115] A munkát szeptember 10-én folytatták,[116] majd másnap felfüggesztették,[117] és csak 1794. december 3-án kezdték újra, ismét az elejétől. Ezen az ülésen (és a következőkön) már Paravits és Németh is részt vett.[118]

Az 1794. december 11-ei ülés jegyzőkönyvéből tudjuk meg, hogy a társasági jogi kérdésekben döntően „a fiumei albizottság" – azon belül is, mint hamarosan látni fogjuk, Paravits – véleményét követték, az abban javasoltak szerint egészítették ki az 1787. évi szöveget.[119] Hasonlóképpen történt ugyanez a váltótörvénykönyvet tartalmazó III. rész kapcsán az 1794. december 13–23. között megtartott üléseken.[120] (A jogügyi bizottsági levéltári iratok között szerencsére fellelhető a kódextervezet egy olyan kéziratos munkapéldánya, amelyen széljegyzetként jelölték, hogy mit vettek át az 1787. évi projektumból, és mennyiben támaszkodtak például Paravits észrevételeire.)[121] December 23-án befejezték a *Codex Cambio-Mercantilis* tárgyalását, és döntöttek a hajóbalesetekre vonatkozó külön törvényjavaslatról is.[122] Ezt követően az eljárásjogi elaborátumot tárgyalták, majd az 1795. január 8-án tartott ülésen tértek vissza a kereskedelmi és váltójogra, ezen belül szintén az eljárásjogi javaslat

[112] *Elenchus Actorum et Elaboratorum...*, 1. p.
[113] Hajdu 1971. 110. p.
[114] *Protocollus Regnicolaris Deputationis...*, 165–166. p.
[115] Uo. 179–181. p.
[116] Uo. 181–184. p.
[117] Uo. 184. p.
[118] Uo. 198. p.
[119] Uo. 202–204. p.
[120] Uo. 204–210. p.
[121] Lásd MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 126.
[122] *Protocollus Regnicolaris Deputationis...*, 210. p.

tárgyalására.[123] Ezt a munkát másnap, az illetékekre vonatkozó táblázat elfogadásával le is zárták: a tanácskozás január 10-én a magánjogi projektumokkal folytatódott.[124]

A váltó- és kereskedelmi kodifikációs munka 1795. január 24-e és február 11-e között a tervezetek végleges szövegének jóváhagyásával – és az ehhez szükséges utolsó simításokkal, apróbb módosításokkal – zárult. Az utolsó, 138. ülésen, melyet 1795. február 28-án tartottak, a deputáció elfogadta a Sándor Lipót főherceg nádorhoz címzett jogügyi bizottsági jelentést, melyhez az összes jogügyi elaborátumot (így a váltó- és kereskedelmi kódexet és az ahhoz kapcsolódó törvényjavaslatokat is) mellékelték. Amint arra a kereskedelmi jogi szakirodalomban Nagy Ferenc hívja fel a figyelmet, a jelentésben külön kitértek arra, hogy Paravits Mátyás fiumei ügyvéd és Németh Sándor fiumei kormányzósági titkár segítségével vizsgálták felül a *Codex Cambio-Mercantilis* tervezetét,[125] emellett arra is javaslatot tettek, hogy Paravits kapjon megbízást egy kommentár megírására annak érdekében, hogy a kódex elfogadása esetén „az új jog az iskolákban tanítható legyen".[126]

A Codex Cambio-Mercantilis 1795. évi tervezetének vázlatos bemutatása

A tágabb értelemben vett kereskedelmi anyagi és eljárásjogi tárgykörökben végül négy tervezet született. Az első és egyben legterjedelmesebb a váltó- és kereskedelmi törvénykönyv (teljes címe: *Codex Cambio-Mercantilis pro Regno Hungariae Partibusque eidem adnexis in tres partes divisus*);[127] a második az újonnan létrehozandó kereskedelmi törvényszékeknek szánt, tizennégy cikkelyből álló törvénykezési rendtartás (*Ordo Judiciarius pro Tribunalibus Mercantilibus Regni Hungariae, et partium eidem adnexarum*);[128] a harmadik egy külön hatályba léptető jogszabály (*Codex cambio-mercantilis, cum Ordine Judiciario in legem refertur*);[129] a negyedik pedig egy másik rövid, szintén

[123] Uo. 215. p.
[124] Uo. 217–218. p.
[125] *Projecta et Elaborata…*, I. számú iromány, 6. p.
[126] Nagy Ferenc: *A magyar váltójog kézikönyve*. Negyedik (javított és bővített) kiadás. Budapest, 1904. Athenaeum, 93. p. Lásd *Projecta et Elaborata…*, I. számú iromány, 7. p.
[127] Kézzel írt eredeti változatát lásd MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 129.
[128] MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 130.
[129] MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 132.

egyoldalnyi terjedelmű artikulus a hajóbalesetek kivizsgálásáról (*De qualiter instituenda Naufragii Proba*).[130]

Maga a *Codex Cambio-Mercantilis* három részre tagozódik, hasonlóan az alapjául szolgáló 1787. évi tervezethez. Az utóbbi első részénél eggyel több, nyolc cikkelyből álló I. rész a kereskedelmi törvényszékek felállításáról, működésükről és az osztrák váltótörvényszékekhez való viszonyukról szól.[131] Az 1787. évi projektum első részének ugyanez volt a címe, annyi szóhasználatbeli eltéréssel, hogy latin nyelven *De Institutione…* helyett a *De Constitutione…* szavakkal kezdődött. Helytelen lenne azonban ebből azt a következtetést levonni, hogy csak valamiféle nyelvtani revízió történt. Az egyik legfontosabb érdemi különbség, hogy míg 1787-ben, II. József terve szerint a meglévő fiumei mellett csupán két új váltóbíróságot hoztak volna létre (Pesten és Károlyvárosban), a jogügyi rendszeres bizottság e tekintetben inkább az 1781. évi első javaslat decentralizáltabb struktúrájához nyúlt vissza, és Pozsonyban, Kassában, Debrecenben és Újvidéken is felállított volna egy-egy elsőfolyamodású váltótörvényszéket.[132]

Az 1787. évi változathoz hasonlóan hét artikulusból álló második rész a szűkebben vett kereskedelmi jog területeit szabályozza, a csődjogot is beleértve.[133] Ennek tíz §-ból álló I. cikkelye a kereskedőkre és cégeikre vonatkozó szabályokat tartalmazza,[134] míg nyolc §-ból álló II. cikkelye a kereskedők házastársainak jogairól rendelkezik.[135] Ezt követi a számunkra legérdekesebb, szintén nyolc §-ból álló III. cikkely a társaságokról és azok belső és külső jogviszonyairól.[136] Ezután a hat számozott paragrafusból álló IV. cikkely következik a társaságok feloszlásáról,[137] majd az üzleti könyvekről szóló, ötszakaszos V. cikkely.[138] Végül a kódexet két csődjogi rész zárja: a húszszakasznyi VI. cikkely magáról a csődről[139] és a tizennégy paragrafusból álló VII. cikkely a csődhelyzet gyanúja esetén megteendő, hitelezők védelmét célzó egyes intézkedésekről.[140] A szakaszok sorszáma cikkelyenként újra kezdődik, ami megnehezíti a nyomtatott

[130] MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 133.
[131] MNL OL N 105 Fasc. I. No. 7. (1802. évi nyomtatott kiadás), 3–11. p.
[132] Uo. 4. p.
[133] Uo. 12–30. p.
[134] Uo. 13–16. p.
[135] Uo. 16–18. p.
[136] Uo. 18–20. p.
[137] Uo. 20–21. p.
[138] Uo. 22–23. p.
[139] Uo. 23–27. p.
[140] Uo. 27–30. p.

változat összehasonlítását az 1787. évi projektummal,[141] ugyanakkor szerkezeti és érdemi különbségek is vannak.

Ha a társasági jogról szóló artikulust nézzük meg közelebbről, szembetűnő, hogy már a címe is korszerűbb és részletesebb (*De Contractu Societatis* helyett: *De diversis Societatum Speciebus, ac de earum tum inter se cum ex erga Creditores Obligatione*), és az is, hogy egy fogalmi tisztázásnak szánt új 1. §-sal kezdődik.[142] Ez háromféle társasági formát sorol fel: a „nyílt" vagy nyilvános (*aperta*), a „csendes" vagy titkos (*tacita*), valamint a „felsőbb" vagy magasabb szintű (*superior*) társaságokat. Zlinszky János ezeket 1983-ban magyar nyelven is megírt kandidátusi téziseiben még „teljes, korlátolt felelősségű és részvénytársaságoknak" fordította,[143] a Helmut Coing által szerkesztett nagy magánjogtörténeti kézikönyv 1986-ban megjelent, magánjogi különjogokkal foglalkozó III/3. kötetébe általa írt egyik fejezetben viszont már a német *offene Handelsgesellschaft*hoz (a közkereseti társasággal azonos egyszerű társasági forma, melynek tagjai a nyilvánosság számára ismertek, ezért „*offen*"), a betéti társasághoz (*Kommanditgesellschaft*) és „többé-kevésbé" (*ungefähr*) a részvénytársasághoz (*Aktiengesellschaft*) hasonlítja őket.[144]

Ennyire azért nem volt fejlett a klasszifikáció. Mindössze arról van szó, hogy az 1758. évi *Neuverfasste Handlungs- und Fallitenordnung*ból már ismert[145] (és a két korábbi javaslatba is átvett) két legegyszerűbb társasági forma mellé beemeltek egy harmadikat, amelyet alapvetően két tény különböztet meg az előző kettőtől. Egyrészt a tagok nem saját nevük alatt viszik az üzletet, másrészt felelősségük korlátozott. E szabályok valóban emlékeztetnek a részvénytársaságra, amelyben – a *societé anonyme* kifejezés eredeti jelentése szerint – a cégnévben a tagok egyikének neve nem jelenik meg,[146] részvényekre vonatkozó rendelkezéseket azonban nyomokban sem találunk a szabályok között. A részvénytársaságot a korabeli osztrák jog sem ismerte.[147] Megjegyzendő továbbá, hogy a *superior* társaságokra az 1795. évi tervezet szinonimaként használja az itáliai kereskedelmi

[141] A tételes összehasonlításban a levéltárban fellelhető kéziratos munkapéldányban olvasható széljegyzetek nyújthatnak segítséget, lásd MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 126.

[142] MNL OL N 105 Fasc. I. No. 7., 18. p.

[143] Zlinszky János: A XIX. századi magyarországi magánjog forrásai és irodalma. Magyar nyelvű tézisek a Quellen und Literatur der Privatrechtsgeschichte Ungarns im 19. Jahrhundert címmel tervezett kandidátusi értekezéshez. In Koltay András (szerk.): *A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2013. Szent István Társulat, 95. p.

[144] Zlinszky János: Ungarn. In Coing, Helmut (szerk.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte* Band 3.3.: *Das 19. Jahrhundert. Gesetzgebung zu den privatrechtlichen Sondergebieten*. München, 1986. C. H. Beck, 3519. p. Lásd még Gábriš 2011. 100. p.

[145] Képes 2023. 189. p.; Schennach 2022. 34. p.

[146] Nagyné Szegvári Katalin: *Jog és gazdaság. A gazdasági szervezetek jogának története* Budapest, 1999. HVG-Orac Kiadó 57. p.; Stagno d'Alcontres–de Luca 2015. 8. p.

[147] Schennach 2022. 34. p.

jogokban betéti társaságot jelentő *„in accomandita"* kifejezést,[148] és a felelősségi szabályokról szóló 6. §-ban mint *„accomandantes"* emlegeti a tagokat.[149] Ismerve Paravits Mátyás 1792. júniusi szakvéleményét, könnyen beazonosítható, hogy a Samuel Ricard-féle „magasabb" (*superieur*) társaságok átvételéről van itt szó, az *accomandatarius*okra, azaz beltagokra vonatkozó utalás nélkül.

Talán akkor járunk legközelebb a valósághoz, ha az 1795. évi kódextervezet hármas társasági jogi rendszerét közkereseti (*offene*), csendes (*stille*) és betéti társaságként határozzuk meg – hozzátéve, hogy a *societas superior* egy olyan sajátos betéti társaság lett volna, amelynek talán nem, vagy nem feltétlenül lettek volna *accomandatarius*ai (beltagjai). Nyilván történelmietlen lenne ebbe belelátni a német jogban is csak 1892 óta létező, más államok által pedig csak ezt követően átvett korlátolt felelősségű társaságot, a gyakorlatban inkább talán egy részvénytársasághoz hasonló forma megvalósulásához vezethetett volna a kódex hatálybalépése (ahogyan azt Zlinszky János is feltételezte). A társasági jogi fogalmak tehát még meglehetősen pontatlanok, de egy ilyen korai tervezettől még nem is lett volna elvárható e jogintézmények precíz megnevezése és definiálása. A jogtörténet-tudomány az egyes társasági formák első valódi elhatárolását, egyúttal a részvénytársaságra vonatkozó első szakszerű jogi meghatározást az 1807. évi napóleoni *Code de Commerce*-hez köti.[150]

A *Codex Cambio-Mercantilis* tizenöt §-ból álló III. része, amely önmagában mintegy felét teszi ki a kódexnek,[151] az 1787. évi, királyi tábla által készített projektum III. részéhez hasonlóan a váltókról szól. Bár a két tervezet III. részének felépítése nem teljesen azonos, az első két részben tapasztaltnál több átfedést találhatunk közöttük. Ennek az oka nem más, minthogy az 1795-ös javaslat elkészítése során is az 1763. évi *Erneuertes Wechselpatent*et követték,[152] hiszen a váltókra vonatkozó követelményeket, a váltójogviszonyt és az abból eredő követelések érvényesíthetőségét sem lett volna célszerű attól eltérően szabályozni. Jó példa erre az elévülésről szóló 15. artikulus, melynek 1. §-a szerint a váltóból eredő követelések a lejáratot követő egy éven és egy napon belül érvényesíthetőek. Ez szinte bizonyosan az osztrák váltórendtartás 30. cikkelyében szereplő *„Jahr und Tag"* szabály átvétele.[153]

[148] MNL OL N 105 Fasc. I. No. 7., 18. p.

[149] Uo. 19. p.

[150] Sándor István: *Tanulmányok a társasági jog területéről*. Budapest, 2015. Patrocinium Kiadó, 70. p.; Schmoeckel, Mathias: *Rechtsgeschichte der Wirtschaft*. Tübingen, 2008. Mohr Siebeck, 166. p.; Stagno d'Alcontres – de Luca, 2015. 24. p.

[151] MNL OL N 105 Fasc. I. No. 7., 31–58. p.

[152] Nagy 1904. 94. p.

[153] Lásd *Erneuertes Wechsel-Patent. Die Wechsel-Ordnung für die Königlich Boheimische, Nieder- und Inner-Österreichische Erbländer*. Wien, 1763. Johann Th. Trattner, 28. p.

Az 1795. évi kereskedelmi jogi tervezetek sorsa

Az eredeti elképzelések szerint a regnikoláris rendszeres bizottságok elaborátumait a soron következő országgyűlés elé kellett volna terjeszteni. Bár ennek tervezett dátuma 1792 lett volna, arra senki sem számított, hogy II. Lipót hirtelen elhunyta miatt már május 20-ára össze kell azt hívni. A nádor 1792. március 20-án írt levelében arról tájékoztatta bátyját, I. Ferencet, hogy sikerült a bizottságokkal megállapodnia azok munkájának félbeszakításáról.[154] Bár az 1792. évi diéta összehívásának fő oka (egyben célja) Ferenc megkoronázása volt, a váltóból és más kereskedelmi jogviszonyokból eredő jogviták kérdése olyan égető volt, hogy a rendek – uralkodói javaslatra – úgy határoztak, hogy azok átmenetileg az osztrák váltótörvényszékek joghatósága alá tartozzanak, és a Kancellária gondoskodjék az ítéletek magyarországi végrehajtásáról (1792. évi 17. törvénycikk).[155] Mire aztán elkészültek a tervezetek és a jogügyi deputáció jelentése is, alapvetően megváltoztak a politikai viszonyok. A Franciaország elleni háború, majd a jakobinus összeesküvés 1794–95. évi leleplezése és felszámolása miatt a rendek még csak meg sem tárgyalták a javaslatokat.[156] Az elaborátumok így a kancelláriai irattárba kerültek.[157] Az iratok átadására minden bizonnyal 1796. március 21-én került sor.[158]

Az 1802–1812 közötti diéták a háborúval kapcsolatos és más aktuális politikai kérdéseket tárgyalták, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne kerültek volna szóba az operátumok. I. Ferenc kifejezetten megüzente az 1802. évi országgyűlésnek, hogy „ha a hátra lévő rövid idő alatt még a *publicus fundus*[159] iránt és a kereskedésbéli törvények, azaz az úgynevezett *mercantilis codex* és ítélőszék iránt […] végezni akarnának az ország rendei, azt hátráltatni nem fogja”.[160] A rendek azonban nem kívánták e kérdéseket a többi elaborátumtól külön tárgyalni. Többen jelezték, hogy vannak aktuálisabb ügyek, mint a váltókódex elfogadása, mások viszont arra hívták fel a figyelmet, hogy azok hosszabb tárgyalást igényelnének, így érdemes lenne mégis a kódexszel kezdeni.[161] Erre tekintettel 1802-ben a pozsonyi Patzko nyomdánál kinyomtatták a

[154] Mályusz 1926. 519. p.

[155] Képes 2021. 165–166. p. Lásd még Sárközi Zoltán: A kereskedelmi jogalkotás kezdetei és a részvénytársasági törvény kialakulása Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1988. 9. sz. 524–525. p.

[156] Bérenger – Kecskeméti 2008. 193–194. p.; Dobszay 2019. 241. p.; Kosáry 1956. 148. p.

[157] Benda 1980. 169. p.; Pajkossy 2003. 136. p.

[158] MNL OL N 105 Fasc. XV. No. 95. („*NB: originalem Codicem Cambio-Mercantilem, Excelsae Cancellariae Hungarico Aulicae transmissum esse, die 21. Martii 1796*”)

[159] A kereskedelmügyi bizottság egyik javaslata szerint létrehozandó állami gazdaságfejlesztési alap – a szerző megj.

[160] *Naponként való jegyzései az 1802-dik esztendőben [rendelt] magyar Ország Gyűlésének.* Pozsony, 1802. Füskúti Landerer Mihály, 325. p.

[161] *Naponként való jegyzései az 1802-dik esztendőben...*, 326. p.

Codex Cambio-Mercantilis és a kapcsolódó törvények tervezeteit, ami az első nyomtatott kiadása az 1791-ben létrehozott regnikoláris bizottságok projektumainak.[162] A javaslatokat azonban a diéta ekkor sem tárgyalta meg.

I. Ferenc 1804-ben újabb országgyűlést hívott össze, melyben *Habsburg-Lotaringiai József főherceg* (1776–1847) nádor előterjesztése szerint ismét javasolta a kódex és a kereskedelmi törvényszékek eljárására vonatkozó rendtartás elfogadását. Ahogy József nádor fogalmazott: ezek nélkül az országban „szabályszerű kereskedelem nem létezhet" (*„kein wohlgeordneter Commerz bestehen kann"*).[163] Ezen az országgyűlésen sem történt azonban előrelépés, ahogy az 1807. évin sem, pedig I. Ferenc propozícióinak 5. pontja ekkor is kifejezetten javasolta az említett tervezetek napirendre vételét.[164] Az 1811. évi diéta a pénz leértékelésével kapcsolatos helyzetet tárgyalta. Degré Alajos kutatásai szerint e gyűlés előkészületei során Zala vármegye javasolta a bizottsági elaborátumok diéta elé vitelét: „Ezeket ki is kerestetik a megyei levéltárból, és tájékozódás végett átadják a követeknek. Persze a javaslatok érdeméhez nem szólnak hozzá. Ezeket tehát nem vitatták meg a megyegyűlésen".[165]

A törvényelőkészítő munka így az 1790–1812 közötti időszakban (az említett 1792. évi 17. törvénycikk elfogadását mint váltójogi kényszermegoldást nem számítva) eredménytelen maradt. Az ezt követő, több mint egy évtizedes „üzemszünet" alatt nincs tudomásunk arról, hogy bármilyen fórumon érintették volna a kérdést, az I. Ferenc által 1825. július 3-án összehívott, 1825–27 között ülésező diéta azonban ismét foglalkozott velük.[166] Degré kiemeli, hogy Zala vármegye 1825. augusztusi követutasításában is szerepelt a „kereskedelmi és váltótörvény alkotásának javaslata", amit haladásként értékel.[167] Völgyesi Orsolya kutatásaiból tudjuk, hogy az alsótáblán komoly elvi vita alakult ki

[162] Bérenger–Kecskeméti 2008, 194. p. A nyomtatott kiadásokat lásd MNL OL N 105 Fasc. I. No. 7–10. sz. iratok. (A szerző ezek közül a *Codex Cambio-Mercantilis* első, 1802. évi kiadását csodával határos módon egy olasz eladótól az Ebay online piactéren saját célra is be tudta szerezni.)

[163] Domanovszky Sándor (szerk.): *József nádor iratai. I kötet 1792–1804.* Budapest, 1925. Magyar Történelmi Társulat, 688. p.

[164] Balogh Elemér: Császár Ferenc szerepe a magyar váltójog kifejlődésében. *Jogtörténeti Szemle*, 2011. 2. sz. 1–9., 1. p.

[165] Degré Alajos: Zala megye reformkori követutasításai. *Levéltári Közlemények*, 1973–1974. 155. p.

[166] Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok" szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 1974. 6. sz. 37. p. Lásd még: Benda 1980. 169. p.; Heil 2020. 75. p.; Heil 2021. 127. p.; Mályusz 1923. 30. p.; Pajkossy 2003. 136., 152. p.

[167] Degré 1973–1974, 155. p. Ahogy fogalmaznak: „hogy [...] a kalmári törvénykönyv (*Codex cambio mercantilis et fora cambio mercantilia*) most ismét tanácskozásban vétessen és megállapíttasson, és az 1802., 1807. és 1808. országgyűlés munkálódásainak értelméhez képest törvény is hozattasson, szorgolják". Lásd Molnár András (szerk.): *Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései, 1825–1848. Válogatott dokumentumok.* Zalaegerszeg, 2003. Zala Megyei Levéltár, 17–18. p.

arról, hogy a kereskedelmi vagy a jogügyi deputáció javaslataival kezdjék-e a tárgyalást. A királyi propozíciók szerint az úrbéri és a jogügyi operátumokkal kellett volna indítani, Szatmár vármegye a jogügyi tervezetekkel javasolta volna a tanácskozást elkezdeni, a többség azonban – az 1826. január 20-ai feliratban foglaltak szerint – a kereskedelemügyi kérdéseket tette első helyre.[168]

Mindenesetre 1826-ban Pozsonyban, Weber Simon Lajos műhelyében az összes bizottsági jelentést és az azokhoz mellékelt valamennyi elaborátumot kinyomtatták.[169] A diéta azonban végül (1791-hez hasonlóan) ez esetben is azt a döntést hozta, hogy a tervezetek megtárgyalása – az eltelt hosszú időre is figyelemmel – komolyabb szakmai előkészületet igényel (ahogy Pajkossy Gábor írja: „mind az udvar, mind a rendek hamar belátták, hogy a feladat meghaladja a diéta lehetőségeit").[170] Mindezen körülmények miatt újabb országgyűlési bizottságot állítottak fel a kodifikációs munkálatok továbbvitelére (1827. évi 8. törvénycikk: „a bizottsági rendszeres munkálatok további tárgyalása a legközelebbi országgyűlésre halasztatik").[171] E bizottság pedig – a többi 1795. évi elaborátumhoz hasonlóan, de közel nem olyan lényegi eltérésekkel, mint amilyeneket például a legismertebb tervezet, a büntető törvénykönyv esetében láthatunk – új tervezeteket készített.

[168] Völgyesi 2013. 435–436. p.

[169] Bérenger–Kecskeméti 2008. 194. p.; Homoki-Nagy 2004. 16. p. Lásd *Elaborata Excelsae Regnicolaris Deputationis...* (kereskedelem) és *Projecta et Elaborata...* (jogügy).

[170] Pajkossy 2003. 152. p.

[171] Béli Gábor: Zala vármegye Deák Ferenc által megfogalmazott észrevételei a jogügyi munkálatról. In. Molnár András (szerk.): *„Javítva változtatni". Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*. Zalaegerszeg, 2000. Zala Megyei Levéltár, 285. p.; Kun Tibor: A reformkor kereskedelmi jogalkotása mint a modernizáció feltétele. Vázlatos áttekintés, 1790–1840. In Horváth Attila (főszerk.): *Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848/49-es szabadságharc állam- és jogfejlődéséről*. Budapest, 1999. Szent István Társulat, 238. p. A törvény szövegét lásd https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=82700008.TV (letöltés: 2022.05.31.)

Barna Attila*

A FELSÉG ÉS A SZUVERÉN

A reformkori rendszeres büntetőjogi munkálatok és a szuverenitás elméletei

Az ország szabadságával és a magyar nemzeti önállóság megőrzésével szorosan összefüggő fogalmunk a *szuverenitás*, amely nemcsak a történelmi múltunkban jutott meghatározó szerephez, de a jelenkori nemzetpolitikai küzdelmekben és közjogi vitákban egyaránt folyamatosan jelen van hivatkozásként, centrális elemként.[1] A leegyszerűsítő és közéleti közhellyé koptatott jelentéstartalmon felülemelkedve, az általános szuverenitás részalkotói közül, napjainkra kiemelt kérdéssé vált a modern demokratikus állam szavazópolgárának joga és befolyása a hazai és a nemzetközi „lopakodó" jogalkotó (esetenként alkotmányozó) szervekre, nemzetek feletti szervezetekre,[2] az állami jogalkotási monopóliumra és annak legfontosabb témaköreire. Ezek között az állami büntetőjogi szabályozás és köznyugalom fenntartása az egyik legfontosabb büntetőjogi- és eljárásjogiszabály-együttesen keresztül megvalósuló demokratikus önmeghatározás, ami szűken értelmezett állami nemzeti feladatként, felségjogként és szuverenitáselemként jelenik meg. A normaalkotás, kiemelten a jogalkalmazás – különösen a büntetőjog – terrénumában,[3] hatalmi kérdésként definiálódott a hatalomgyakorlás különböző

* Barna Attila tanszékvezető egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék; docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0001-6209-7037

[1] Karácsony András: Szuverenitás – jogállam – joguralom. In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 155. p.

[2] Denninger, Erhard: Staatliche Souverenität und Grundrechtsschutz im Spannungsfeld von nationaler Selbstbestimmung und globaler Verflechtung. *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, 2016. 2. sz. 165. p.

[3] A Német Szövetségi Alkotmánybíróság ítélete a Lisszaboni szerződés kapcsán, 2009. június 30., (BVerfG – Urteil des Zweiten Senats vom 30. Juni 2009 – www.bverfg.de/e/es20090630), 358., 361. p.

szuperpozíciói között, mindenhol, ahol egymással rivalizáló szintek és erőimpulzusok tartottak igényt az eljárások lefolytatására (vagy mondtak le arról önként), a bűnök szabályozására és megbüntetésére.[4]

„Senyvedj csak gonosz király alatt, törvényes király jár eszedben"[5]

Azok a kérdéskörök, hogy kit illet meg a főhatalom szupremáciája, mi a hatalom és a jog forrása és milyen az ideális szabad állam, már az ókori gondolkodókat is foglalkoztatták. Ulpianushoz köthető az két alapelv, amely szerint az uralkodó a törvény felett állt (*princeps legibus solutus est*), akarata pedig a rendes törvények erejével bírt (*quod principi placuit, legis habet vigorem*).[6] A szakirodalom is vitatja, hogy a római jogtudós meghatározása minden törvényre[7] és azokon felülállóságra vonatkozott, mint ahogy már a késő középkori nyugati világ uralkodói sem tekinthetőek az ulpianusi értelemben minden törvények felett álló fejedelemnek. Különböző eredetű és természetű kötöttségeik sorából kiemelkedik a két legalapvetőbb: az uralkodó nem rendelkezhetett korlátlanul alattvalói életével és azok vagyonával.[8] Hatalmának teljessége a királyi előjogok (prerogatívák) terén igen, más téren azonban csak megosztva és jogi kötöttségek mellett érvényesülhetett.

Rögzíthető, hogy az állam függetlenségének ókori ideája megelőlegezte a hatalmi szuverenitás fogalmának későbbi meghatározását, hiszen a függetlenség lett a külső szuverenitás egyik legfőbb jellemzője.[9] A középkori politikai

[4] Gmeiner, Xavier: *Anleitung zum allgemeinen Kirchenrechte*. Augsburg, 1789. 221., 229. p.

[5] Pandita, Sza-szkja: *A bölcsesség kincsestára*. Budapest, 1984. Európa Könyvkiadó, 19. p.

[6] Hinley, Francis Harry: *Sovereignty*. Cambridge 1986. Cambridge University Press, 42–43. p.

[7] Pontosításul a szakirodalom jelzi, hogy a konkrét törvények eredetileg csak az úgynevezett Leges caducariae (Lex Iulia de maritandis ordinibus és a Lex Papia Poppaea) körét jelentették. Ergänzungsblätter zur Jenaischen allgemeinen Literatur-Zeitung I., Jena–Leipzig, 1820. 197–198. p., lásd bővebben Berger, Adolf: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Clark, New Jersey, 2004. The Lawbook Exchange Ltd., 377–378., 545. p.

[8] Winkler, Heinrich August: *Geschichte des Westens. Von den Anfängen in der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. München, 2009. C.H. Beck, 64. p.

[9] Georg Jellinek szerint: „történeti eredetét tekintve a szuverenitás politikai elképzelés, mely később jogi fogalommá sűrűsödött". Takács Péter: A szuverenitás, mint az állam fogalmi megragadásának kategóriája. In Cserny Ákos (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Rácz Attila 75. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2013. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, 552. p., bővebben: Barna Attila: „Büszkék vagyunk az országunk megmaradásáért, szabadságáért és függetlenségéért küzdő őseinkre". In Patyi András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról. Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás.* Budapest, 2019. Dialóg Campus Kiadó, 68–71. p.

gondolkodás szerint a hatalom isteni eredetű (*plenitudo potestatis*)[10], és „aki ellene támad a hatalmasságoknak, az Isten rendelése ellen támad".[11] A késő középkor politikai gondolkodóinál változik meg jelentősen a főhatalom eredete, mivel azt már egyre inkább nem istentől, hanem az alattvalóktól, a néptől származtatják.[12] A rendiség egymásra utalt szereplői működési kereteinek rögzülésével előtérbe kerülnek a római jogi és keresztény hagyományokon alapuló elvek, így az *universis et singulis*, amely hazánkban az 1222-es Aranybulla ellenállási záradékában is megjelent, „együttesen és egyenként" is megengedve a főhatalommal szembeni ellentmondást. A szabadságok, mentességek és privilégiumok széles körét megadó privilégiumok és dokumentumaik a hatalom jogi korlátaiként működtek, azokat rendszerint minden új uralkodóval elismertették, amikor lehetett, megerősítették.[13]

A klasszikusnak nevezett szuverenitáseszme a 16. században, az újfajta központosított hatalomgyakorlás európai térhódításával egy időben jelent meg. Az abszolutista uralkodó hatalmának igazolására szolgált a fejedelmi-monarchai szuverenitáselmélet, amely szerint az államhatalom egységes és oszthatatlan, korlátlan és korlátozhatatlan. Csak az isteni és a természeti törvények korlátozhatják a jó uralkodó hatalmát, aki ezeket betartva Isten képében „királykodik", míg a zsarnok[14] gőgjében elutasítja ezeket.[15] Ez a törvényhozói monopóliummal rendelkező, az állami feladatokat megtestesítő, béketeremtő hatalom felette áll a pártharcokon és vallási csoportokon.[16] A szuverén létrehozza a törvényeket, normaalkotói szabadságát csak a természeti törvények korlátozzák,

[10] Rizzi, Marco: Plenitudo potestatis': dalla teologia politica alla teoria dello stato assoluto. *Annali di storia moderna e contemporanea*, 2010. 16. sz. 153–154. p.

[11] Rácz Lajos: Werbőczy – A szerződéses elmélet kezdetei. In Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán.* Budapest, 2014. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 319. p.

[12] Máthé Gábor: A jogfejlődés jellemzői jogtörténeti áttekintésben? In Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán.* Budapest, 2014. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 372. p.

[13] Rácz Lajos megállapításával, az aranybullák és a koronázási eskü együttesen, a szerződéses keretbe kényszerített hatalomgyakorlási formának, a rendi dualizmusnak tekinthető. Rácz, 2014., 341. p.

[14] Lásd ehhez: Erdős Csaba: A népuralom újszerű megközelítése a Nemzeti hitvallásban. In Patyi András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról. Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás.* Budapest, 2019. Dialóg Campus Kiadó, 350. p.

[15] Lásd Bodin, Jean *Az államról*. Budapest, 1987. Gondolat Kiadó, 79–80. p.

[16] „A király az egyik legfontosabb középkori monarchiában, Franciaországban 1150–1300 között előbb legfőbb hűbérúr, suzerain lett – azaz nem tett hűbéresküt sem saját vazallusának, sem külhoni hatalomnak hűbéresküt – azaz a hűbéri lánc tetejére lépett, majd fokozatosan azon kívülre került, fölébe kerekedett szuverénné vált." Kisteleki Károly: A szuverenitás fogalmának kora újkori kezdetei és az Erdélyi Fejedelemség példája. In Takács Péter (szerk.): *Az állam szuverenitása.* Budapest–Győr, 2015. Gondolat Kiadó, 454. p.

aki megszegi a törvényt, vagy nem veti alá magát, az büntethető.[17] „Az a megalázás, mely az uralkodót olyan helyzetbe hozza, hogy alattvalóitól törvényeket kénytelen elfogadni, a legnagyobb balszerencse, mely magunkfajta embert érhet [...] Légy tehát meggyőződve róla, hogy a királyok – korlátlan urak [...]" – írta emlékirataiban XIV. Lajos.[18]

A szuverenitás fogalmával összefüggésben[19] szükséges a hazai Szent Korona-tanról szólnunk, melyben a koronázási ékszerek és koronák sorából kiemelt nagy hatalmú mitikus tárgy lett a felségjogok hordozója és az országszuverenitás alanya. A Werbőczy *Hármaskönyv*ében leírt állameredet-mítoszban, az egymástól elszakíthatatlan szereplők önkéntesen és kölcsönösen megkötött hatalomátadási kompromisszuma az a genezis, amelynek sorsdöntő eleme, hogy az ország valóságos nemessége a hatalmat, vele az uralkodás és országlás jogait a Szent Koronának ajánlotta, annak joghatósága alá helyezte.[20] Az átruházási aktusnak a normaszintű megjelenítésével rögzült a király személyéhez addig csak közvetve kapcsolódó koronázó, hatalomgyakorló és területbirtokos nemzet képe, eredete és legitimitása. Werbőczynél a Szent Korona önálló közjogi fogalommá és egyben a nemzeti szuverenitás teljességének kifejezőjévé vált, a Szent István-i koronaékszer testében, a mohácsi bukást követően személyt és új életet nyert a független királyság.[21] A *Tripartitum* a Szent Korona tekintélyére és a szent királyok hagyományára alapozott, ugyanakkor valóságosan értelmezhető modellt és cselekvő szereplőket mutatott fel, ezzel a magyar királyság önállóságának eszméjét, a nemzeti öntudatban pedig a szabadság, függetlenség és alkotmányosság érzetét erősítette.[22] A nemzeti királyság ideája szerint a megkoronázott uralkodó hatalma – a Szent Korona közvetítésével – a nemességtől származott, egészen a polgári alkotmányosság

[17] Hobbes Leviatán (1651.) című művében – az abszolút monarchia híveként – az uralkodói szuverenitás mellett foglalt állást. Az alattvalók – az önvédelem jogának kivételével – az uralkodóra (szuverénre) ruházzák át jogaikat, aki cserébe ezért szavatolja védelmüket, biztonságukat. Hobbes, Thomas: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*. Budapest, 1999. Kossuth Kiadó, 69. p.

[18] Papp Imre: *A napkirály*. Budapest, 1989. Kossuth Kiadó, 70.p.

[19] „A francia souverain szó a 18-19. században – amint a német Souverän, az angol sovereign, az olasz sovrano, a spanyol soberano, a portugál soberano, a svéd suverän, a finn suvereeni, vagy a magyar szuverén mutatja – a legkülönbözőbb nyelvekben meghonosodott." Takács 2013. 551. p.

[20] Werbőczy egyesíti a korona szimbolikáját és eszmekörét, valamint az államot élő szervezetként megjelenítő organikus szemléletet. Ezt egészíti ki a hatalom átruházásának gondolatával, amely szerint a nemesség az uralkodói jogokat „az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte, és következésképpen fejedelmünkre és királyunkra ruházta". *Werbőczy István Hármaskönyve* I. Rész. 4. czím. 6. §, Budapest, 1897. Franklin-Társulat, 59. p.

[21] Kukorelli István: Magyarországot saját alkotmánya nélkül kormányozni nem lehet. In Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, 2014. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 407. p.

[22] Kolozsvári Sándor – Óvári Kelemen: A fordítók előszava. In *Werbőczy István Hármaskönyve*. Budapest, 1897. Franklin-Társulat, XXXII.

megteremtéséig (1848),[23] ezt követően már az oszthatatlan és egységes magyar nemzet honpolgárai,[24] szűkebben a választópolgárok közössége értendő a nemzeti szuverenitás forrásaként.[25]

A *Tripartitum* hatalomátruházási elmélete és a „hazai és nemzeti jogi" gondolat gyakorlati végigvezetése a műben gyorsan, széles körben legitimitást nyert, annak „ismétlődő idősülése" alapozta meg a történeti alkotmányt, és hozzájárult a Habsburg birodalmon belül az önálló magyar királyság jogfolytonosságának biztosításához.[26] Érdeme a magyar közjogiság alapjának és annak nemzeti jellegének megóvása: a hazai állam- és jogrend a monarchián belül idegen jogként funkcionált, nem került beolvasztásra az osztrák jogrendbe, ezzel a Magyar Királyság függetlenségét erősítette.[27] Az összbirodalmi – elsősorban Habsburg-házi – törekvésekkel szembeni következetes jogoltalmazás és a Szent Korona-tan segítséget nyújtott a szuverenitás fennállásának, az önálló államiság bizonyításához, ugyanakkor állandó közjogi viták alapját adva meg ezzel. A bécsi kamarilla tanácsosai, későbbiekben a reformkori, majd a közös monarchia osztrák közjogászai olyan tételeket hirdettek, amelyekkel egyenesen tagadták a magyar állami szuverenitást. Szerintük már a Habsburg-dinasztia első századaiban a dinasztia uralma alatt álló országokból jogilag is önálló összbirodalmat alapítottak, így Magyarország a nemzetközi új egység egyik részévé vált, a magyar király önálló személyisége megszűnt. Az osztrák államjogászok által kifejtetteket több neves magyar politikus és jogtudós (Andrássy Gyula, Apponyi Albert, Wlassics Gyula) is vitatta. Wlassics szerint „Magyarországon a legfőbb hatalom nem a királyé, hanem a törvényhozásé, a melynek a király csak egyik tényezője volt és ezért nálunk a királyi praerogativa körében létrejött tények a törvény által védett önállóságot meg nem szüntethették."[28]

A 17. század végétől az abszolút szuverenitás elméletének háttérbe szorulásával, a polgári forradalmak által kitűzött új céloknak (függetlenség, parlamentarizmus, államhatalmi ágak megosztása, népképviselet) megfelelően

[23] „Ha valamely oknál fogva nincs király, akkor a nemzeté a főhatalom gyakorlásának kizárólagos joga, és a nemzet akár király nélkül, vagy köztársasági formát választva is gyakorolhatja hatalmát, elfogadva a Szent Korona alkotmányos értékeit, elveit." Tóth Zoltán József: Az Alaptörvény szellemisége: a Nemzeti hitvallás értékei, a jogfolytonosság és az Alapvetés. *Polgári Szemle*, 2013. 3–6. sz. 275–293. p.

[24] Az 1868:XLIV. tc. a nemzeti egyenjogúság tárgyában.

[25] Kukorelli 2014. 407. p.

[26] Máthé Gábor: A jogfejlődés jellemzői jogtörténeti áttekintésben. In Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán.* Budapest, 2014. Nemzeti Közszolgálati Egyetem. 356. p.

[27] Paczolay Péter: A király igazsága. A hatalom gyakorlása és korlátai Werbőczy művében. In Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán.* Budapest, 2014. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 386. p.

[28] Wlassics Gyula: Alkotmányjogunk védelme Tezner és Turba ellen. *Budapesti Szemle*, 150. kötet, 1912. 426. sz. 354. p.

változott a szuverenitás eszméje. Ugyanakkor a különböző hatalomgyakorlási elméletek szerint parallel fogalmak (nép-, parlament-, jogszuverenitás) alakultak ki, illetve egymással továbbra is élesen vitatkozó értelmezésekkel találkozunk.[29]

Angliában a parlament és a király közötti hatalommegosztás elméletét tükrözi John Locke szuverenitásfelfogása, ő már összeegyeztethetetlennek tartotta a korlátok nélküli abszolút monarchiát a polgári társadalommal.[30] Rámutat az egyének azon jogára, hogy csak beleegyezésükkel kormányozhatók, és ellenállhatnak a jogtalan hatalomnak. Írásaiban az 1680-as években kezdi kimunkálni az ellenállás jogáról szóló elméletét, jut el az aktív és passzív alattvalói hűség és szófogadó magatartás közti különbségtételtől a nyílt ellenállás gondolatáig. A polgári kormányzatról szóló értekezésében az uralkodó és a nép, illetve annak egy tagja közti nyílt konfliktusról már azt mondja: Isten lesz az egyedüli döntőbíró, nincs más bíró a földön, aki a vitában dönthetne.[31] A hűség szerinte nem más, mint a törvénynek megfelelő engedelmesség, és ha a legfőbb végrehajtó hatalom birtokosa megszegi a törvényt, akkor tovább nem tarthat igényt az engedelmességre: „Ahol véget ér a törvény, ott kezdődik a zsarnokság".[32] Ha egy hatalommal felruházott személy túllépi hatáskörét, amelyet a törvény ad neki, akkortól fogva megszűnik elöljáró lenni, mivel felhatalmazás nélkül jár el, ezért éppúgy szembe lehet szállni vele, mint bárki mással, aki erőszakkal megsérti másnak a jogát. Locke a hatalom törvénytelen gyakorlásával szemben mindig jogosnak tartja az ellenállást. Véleménye szerint a „legigazibb" lázadóknak kell tekinteni az törvénysértő törvényhozókat, vagyis ők a lázadás legsúlyosabb fajtáját követik el, amikor jogsértéseikkel az embereket megfosztják szabadságuk és tulajdonuk védelmétől.

A királlyal akkor szabad szembeszállni, ha hitszegést követ el, mert annak következtében megszűnik tisztsége. Két esetet talált a szerző, mikor a fejedelem ipso facto megszűnik király lenni: ha megkísérli megdönteni a kormányt, vagyis célja és szándéka elpusztítani a királyságot és az államot, illetve, ha egy másik király vazallusává válik, és ezzel elveszti legfőbb királyi méltóságát, azt, hogy Isten után közvetlenül a legnagyobb tisztséget betöltheti birodalmában.

[29] Lásd Geiger, Franz: *Ueber die Souveränität des Volkes*. Altdorf, 1834. bei F.X. Z'Graggen, 6., 10. p.

[30] „A polgári társadalomban senki sem lehet felmentve annak törvényei alól. [...] A kormányforma ugyanis attól függ, hogy kinek a kezébe teszik le a legfőbb hatalmat, ez pedig nem más, mint a törvényhozó hatalom. [...] Amíg a kormányzat fennáll, minden esetben a törvényhozó hatalom a legfőbb hatalom." Locke, John: *Értekezés a polgári kormányzatról*. Budapest, 1986. Gondolat Kiadó, 130–132. p.

[31] Euchner, Walter: *Naturrecht und Politik bei John Locke*. Frankfurt am Main, 1969. Europäische Verlagsanstalt, 214. p.

[32] Locke, John: *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Kolozsvár, 1999. Polis Könyvkiadó, 177. p.

Azzal, hogy népét, akinek szabadságát védenie kellett volna, elárulta, elveszti hatalmát, visszahelyezi népét a szabadság és a nép maga vezette önrendelkezésének természetjogi állapotába.[33]

Montesquieu szerint a politikai hatalomnak kiszolgáltatott, bizonytalan tartalmú törvény a legnagyobb veszélyforrás, amely kiszámíthatatlanságával még az önkényeskedő hatalmat is bármikor veszélybe sodorhatja. A felségsértéssel kapcsolatban leszögezi: „Ha a felségsértés bűne nincs kellően meghatározva, ez már elég ahhoz, hogy a kormányzat önkényuralommá fajuljon".[34] Súlyos hibának tekinti – és ezt történelmi példákkal igazolja –, ha felségsértés névvel illetik az olyan cselekményt, amely nem az. Megállapítja, hogy az állampolgár szabadsága elsősorban a „büntetőtörvények jóságától" függ.[35]

Ellensúlyozandó a fogalom jelentésvesztését, a 20. században „fogalmi bokorként"[36] újabb és újabb szuverenitásértelmezések születtek. A szuverenitásjelentések sokasága és a „legfőbb kormányzat" különböző formáiban megnyilvánuló tényleges eltérések az értelmezés felbomlásához vezettek, a szuverenitás fogalma kiüresedett, és „önkényesen megadható jelentésűvé vált".[37] Míg egyes szerzők (Hayek, Oppenheim, Takács) a szuverenitás terminus teljes elhagyását javasolják, mások annak történetiségét és korhoz kötöttségét emelik ki, hangsúlyozva a modern állam és az abszolút hatalomgyakorlás tulajdonságainak keveredését.[38] Bihari Mihály szerint, a szuverenitás és a szuverén klasszikus tartalma és magyarázata összeegyeztethetetlen a modern korban használatos fogalmával és tartalmával[39]: „a hatalomkoncentráción alapuló totális államok kiválóan felhasználták a szuverenitás fogalmát: a pártállam,

[33] Baumgartner, Wilhelm: *Naturrecht und Toleranz bei John Locke, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde des Philosophischen Fachbereichs der Julius-Maximilians-Universität zu Würzburg*, Würzburg, 1975. 184. p.

[34] Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Budapest, 2000. Osiris Kiadó-Attraktor Kft., 321. p.

[35] Montesquieu 2000. 293–294. p.; bővebben ehhez: Barna Attila: A felvilágosodás nyugat-európai képviselői és a feleségsértés bűntettének fogalma. In Szoboszlai-Kiss Katalin – Deli Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Győr, 2013. Universitas-Győr, 41–42. p.

[36] Karácsony 2021. 149. p.

[37] Takács 2013. 549. p.

[38] Szilágyi Péter: Szuverenitás, globalizáció, európaizálódás. *Jog-Állam-Politika*, 2009. 1. sz. 64. p.

[39] „Összességében azt mondhatjuk, hogy ugyanazokat a szavakat és fogalmakat: a szuverén, a szuverenitás használják a tudományok, a politikusok és a jogászok több mint háromszáz éve, időközben teljesen átalakult hatalmi rendszerekre. Egyetlen tartalmi elem maradt meg a szuverenitás fogalmából, nevezetesen az, hogy a szuverenitás nem más, mint szervezett és független hatalom." Bihari Mihály: A modern szuverenitás elméleti alapjai. Kísérlet egy funkcionalista rendszerszemléletű szuverenitáselmélet alapjainak kidolgozására. In Takács Péter (szerk.): *Az állam szuverenitása.* Budapest–Győr, 2015. Gondolat Kiadó, 99. p.

vagy az állampárt, de leginkább a totalitárius párthatalom elrejtésére, a népszuverenitás nevének a használatával."[40]

Ezzel együtt, a modern elméletek, vagy a szuverenitást egyenesen használhatatlan fogalomnak minősítő szkeptikusok álláspontja mellett, van a szuverenitásnak egy többé-kevésbé általánosan elfogadott fogalma.[41] Legfőbb jellemzői közé tartozik, hogy független, alanyát és felségjogait más hatalom nem korlátozza. Így leegyszerűsítve kétféle értelemben lehet az állami önállóság fogalmáról beszélni. A belső szuverenitás az állami döntéshozó mechanizmusban a legfőbb hatalmat, a hatalom végső letéteményesét, illetve az általa hozott szabályokat (alkotmányt, törvényt) jelenti az állam területén élő lakosságra nézve. A külső szuverenitás azt jelenti, hogy az ország elismert államisággal, függetlenséggel rendelkezik, döntéseit külső kontroll nélkül hozza, és nem köti olyan (akár egyenlőtlen) szövetség és kötelezettség, amely a korábbi szabályokat és szerződések hatályát feloldaná.[42]

„Teremts biztonságot városodban, fékezd meg a tolvajokat és rablókat, lopókat és betörőket. Így leszel igazi harcos!" [43]

A magyar államalapítással kialakuló királyi rendszer, határozottan formálta meg igényét az összefonódó állami felségjogok és önös érdekek védelmében, a szankciós eszközök és a büntetőelemeket jócskán tartalmazó királyi parancsok hathatós alkalmazására, a törvények szankciókkal való nyomatékosítására. A hatalomgyakorlás legősibb parancsai mentén jól körülírható az a fejedelmi hatalom megszilárdítása és megőrzése érdekében megfogalmazott szabályegyüttes, amelyet köz(össég) elleni bűnök csoportjaként határozhatunk meg. Idesorolva az ország és a király elárulását, a hűtlenséget, a pártütést, az összeesküvést,

[40] „A nacionalizmusok kora az «államnemzeti» szuverenitást, a soknemzetiségű államok a «nemzeti szuverenitást» adták hozzá a szuverenitás fogalmi zűrzavarához." Bihari 2015. 100. p.

[41] Krasner a szuverenitásnak négy jelentését különbözteti meg: 1. függetlenségi szuverenitás, 2. belső szuverenitás, 3. (Emer de Vattel után) vatteli/wesztfáliai szuverenitás, 4. nemzetközi jogi szuverenitás. A függetlenségi szuverenitás az államnak a határain átnyúló mozgások ellenőrzésére való képességet jelenti. A belső szuverenitás a közhatalom szervezeti felépítésére és a hatalom tényleges szabályozási képességére utal. A vatteli (korábban wesztfáliai) szuverenitás a külső hatalomforrások de jure és de facto kizárását jelenti, a „be nem avatkozás" elvét. A nemzetközi jogi szuverenitás a jogi függetlenséggel rendelkező szabad és önálló államok kölcsönös elismerését jelenti. Krasner, Stephen D.: Rethinking the sovereign state model. *Review of International Studies*, 2001. 5. sz. 19. p.

[42] Emer de Vattel: *Völkerrecht; oder: gründliche Anweisung wie die Grundsätze des natürlichen Rechts auf das Vertragen und auf die Angelegenheiten der Nationen und Souveräne angewendet werden müssen*, Theil, Frankfurt-Leipzig, 1760. 209. p.

[43] Pandita 1984. 6. p.

valamint a királyi államrezsim működését és a felségjogokat sértő tisztviselők visszaéléseit. Később a perszonifikálódott Szent Koronát,[44] majd az ország egészét, egyre inkább közjogi elemekkel alátámasztott, az uralkodótól függetlenedő ítélőszékek által elbírált a közösséget sértő bűnöket. A fejedelemség korából áthagyományozódó törzsi szokásjog, ráépülve a hűbériség-familiaritás egyházi normákkal kiegészült szabályegyüttesével és a királyi bíróságok gyakorlatával, együttesen adják meg a mohácsi csata előtti királyságot és uralkodóját védő etikai és írott jogszabályi kereteket.

A 16. századi történelmi korszakhatár megvonásakor ki kell emelnünk, hogy az Árpád-ház kihalásával a nemzeti dinasztiát idegenből érkezettek váltották, és gyakorta azt szintén külföldről érkezett vetélytársaik fenyegették. A polgárháborús helyzetekben és az idegen uralkodócsaládok vetélkedésében, a nemzet függetlenségének és az ország jogainak felemlegetése mögött az országért folytatott nyers hatalmi küzdelmek álltak, ahol a hatalmi elitek politikában kötelezően részt vevő arisztokráciájának tagjai, valójában saját megőrzendő birtokosi állásukról és hivatalukról hoztak döntést egy-egy jelölt melletti kiállásukkal.[45] Mindez azonban nem jelentette azt, hogy az ország jogaihoz és szabadságához ragaszkodó nemesség, vagy akár az utolsó Árpádok, 1301 után engedni kívánt volna a környező hatalmak, akár a pápák[46] királyjelölési szándékainak, sőt egyre határozottabban artikulálta a királyválasztásban betöltött szerepét.[47] A Jagellók korában bekövetkezett anarchikus közállapotok, a nemesség ellentétei és a társadalom bomlásának jelei már olyan jelentős kihívást jelentettek, amelyek az egyre növekvő török veszélyt mérlegelő főúri csoportok számára a külföldi uralkodócsaládok, velük az európai szövetségi és országrendszerek irányába vezették a támogatást külföldön keresőket.

[44] Rácz Lajos: Corona Angelica. Megjegyzések a szent koronás címer pajzstartó angyalairól. *Pro Publico Bono*, 2011. 2. sz. 23. p.

[45] Pálosfalvi Tamás: Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). *Századok*, 2003. 3. sz. 897–898. p.

[46] „A magyarok nem fogadták el a pápa által állított királyokat – például 1290-ben IV. (Kun) László halála után, vagy éppen Károly Róbertet –, a pápai legátusoknak pedig sorra dolgavégezetlenül kellett visszatérniük a magyarok földjéről." Radek Tünde: A középkori német nyelvű historiográfia magyarság képéről egy imagológiai kutatás nyomán (1150–1534). *Korall*, 2009. 38. sz. 68–69. p.

[47] Szűcs Jenő: Királyválasztás a középkori Magyarországon. *História*, 1985. 5–6. sz. 14. p.

„Hajdani arany szabadsága az ország gyűléseinek egy udvari tanátsnak udvarol”[48]

A 16. század közepére a Habsburgok kezébe került Magyar Királyság súlypontja Budáról Pozsonyba (1536. évi 49. törvénycikk), a kormányzás tekintetében pedig egyre többször Bécsbe, az ottani – a magyar rendektől független – tanácsokhoz és kormányszékekhez került át. A 16–17. századra a hazai rendek beleszólása az ország ügyeibe jelentősen lecsökkent, a magyar arisztokrácia, amely az udvarváltással korábbi irányító helyzetéből veszített,[49] szembekerült a Habsburgok abszolutisztikus, rendeletekkel kormányzó, a diétát korlátozó vagy mellőző[50] és az országot „saját jószágaként”,[51] néhol katonai területnek tekintő módszereivel. Az abszolutizmus eszmei hátterével és egész eszköztárával határait kiterjeszteni kívánó uralkodói hatalom közvetlenül, a rendek véleményének figyelmen kívül hagyásával akart dönteni, miközben a nemesség sajátos érdekeibe és kormányzati feladatköreibe is beleszólt. „Nem lázadás, hanem küzködés az államot szabályozó erők egyensúlyáért, tehát az államszervezet javáért végzett munka.” – írja Bocskai mozgalmáról romantikus elfogultsággal Károlyi Árpád.[52]

A kölcsönös egymásrautaltság keretei között, a magyar politikai elitek időről-időre jelentős eredményeket elérve kötöttek paktumokat a Habsburg hatalommal,[53] a diétákon hosszabb távon is jelentős törvényeket dolgoztak ki. Azonban a jelentős békekötések és megegyezések ellenére, a 17. század második felétől a kuruc fegyveres mozgalmak megindulása és a felségárulási ügyek sora tárul elénk. A Habsburg-ellenes szervezkedések széles nemesi közösségének célja a nyílt abszolutizmus letörése, és a szabad királyválasztás fenntartásával, a nemesi köztársaság formájának megteremtése volt.[54] A lefolytatott hűtlenségi perekben és a sorozatos proskripciós megtorló eljárásokban az elítéltek jószágai tömegével kerültek a kincstárhoz, az ezzel összehangolt politikai ideológia

[48] *Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljáról (Munkács 1703.)*, Dunaszerdahely, 2004. Lilium Aurum

[49] Pálffy Géza: A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony. *Fons*, 2013. 1. sz. 11. p.

[50] Példa erre az 1604-es országgyűlés 22.. törvénycikke, amely a vallásügyi kérdések országgyűlési tárgyalását tiltotta el. Lásd Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895.* Budapest, 1896–1901. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda (a továbbiakban *CJH*).

[51] Benda Kálmán: *Habsburg-abszolutizmus és rendi ellenállás a XVI–XVII. században*. Budapest, 1975. Tankönyvkiadó, 7. p.

[52] Károlyi Árpád: Bocskay és a bécsi béke. *Századok*, 1907. 7. p.

[53] Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada. *Történelmi Szemle*, 2015. 1. sz. 57–59. p.

[54] Mezey Barna: „Nemzetünknek Régi Szabadságát elérjük”. *Jogtudományi Közlöny*, 1986. 8. sz. 384. p.

pedig az ország alkotmányos rendszerét, az országgyűlés jogait, beleértve az ellenálláshoz való jogot,[55] illetve annak létezését is vitatta.[56]

A Rákóczi-szabadságharcot követően (1711), a bécsi udvar nagymértékű változtatásokra és engedményekre is hajlandó volt, a béketeremtés és a magyar rendeknek tett kedvezmények hosszabb távon sikeresnek bizonyultak.[57] Az 1712-ben III. Károly megkoronázását követően meginduló országgyűlési munkálatok egyik legfontosabb célja a szabadságharc törvényekkel történő végleges lezárása volt (1715. évi 32. törvénycikk; 1715. évi 49. törvénycikk). Ezzel egy időben megkezdődött az a birodalmi-nemzeti alkufolyamat, amely nemcsak a Magyar Királyságban, de a többi Habsburg kézen lévő országban és tartományban elvezetett a trónöröklés rendjének, és a közös hatalomgyakorlás főbb vonalainak meghatározásához, kikényszerítette a büntetőjogi rendezés megkezdését (1723. évi 9., 10., 11. törvénycikkek).

A Pragmatica Sanctio törvénycsomagként 1723-ban elfogadott cikkelyek, a Magyar Királyság és a Habsburg–Lotharingiai-ház uralma alatt álló országrészek közötti államjogi kapcsolatot újradefiniálva, két évszázadra adták meg a „családi-házi kereteket".[58] Egyfelől a legszentségesebb felség többi örökös országaival és tartományaival a kölcsönös, az osztrák háznak kegyes, igazságos, erős, boldog, legjóságosabb kormánya alatt örökké tartó egyetértésről és felosztathatatlan egységről, a felséges háznak az országlakók szavazatával kikiáltott és hűségesen felajánlott örökösödéséről, a külső erőszak ellenében fennálló egyességéről beszélnek. Másfelől a Magyar Királyság hitlevelében foglalt, valamint bármely más régi jogainak, szabadságainak, kiváltságainak régi szokásainak megtartását ígérik, a szuverenitást megjelenítő hatalomátruházásért cserébe.[59]

A Pragmatica Sanctiót és az annak alapján fennálló állami egységet 1849-ig számtalanszor értelmezték és vitatták. A magyar rendek és politikai erők elismerve az országrészek elválaszthatatlan és feloszthatatlan birtoklását, természetesen mindig siettek rögzíteni és hangsúlyozni Magyarország

[55] Degré Alajos: Az ellenállási jog története Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1980. 6. sz. 370. p.

[56] Barta János (ifj.): Előterjesztés a Magyar Királyság igazgatására (1688–1690). *Klió*, 2012. 3. sz. 101. p., továbbá Varga J. János: Berendezkedési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az „Einrichtungswerk". *Századok*, 1991. 5–6. sz. 465., 471. p.

[57] A szatmári béke. In Érszegi Géza – Dóka Klára – Soós László (szerk.): *Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból (1000–1956)*, Budapest, 2023. ELTE Állam és Jogtudományi Kar, 254. p.

[58] Márkus Dezső felszólalásából a Magyar Jogász Egyletben (1898. május 14.) In Horváth János: *Az 1722/23. II. III törvénycikkek által elfogadott Pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban.* Budapest, 1898. Franklin-Társulat Könyvnyomdája,106. p.

[59] Márkus Dezső felszólalásából a Magyar Jogász Egyletben (1898. május 14.). In Horváth 1898.; *1723. évi törvénycikkek: Előbeszéd, I–II–III.* Törvényczikkek – CJH.

belkormányzati szabadságát és függetlenségét, valamint hogy saját állami léttel és alkotmánnyal bíró, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó országról van szó.[60]

A 18. század derekán új formátummal előtörő abszolutista kormányzati módszerek magukkal hozták az államhatalom gépezetének (elsősorban a közigazgatás, valamint a bíráskodás) egységesítésére és központosítására irányuló tervek sorát. Az összehangolás legfőbb műfaja az írásos, a központként szolgáló udvarból államilag vezérelt jogalkotás és jogrendezés volt, így a hazai kodifikációs kísérletek egyik legfontosabb részét a rendi alkotmány és a nemesség alapvető jogait érintő folyamatos viták képezték. Ezek között kiemelt helyet foglalt el a vármegyék politikai jogainak védelme, az ellenállás jogához való ragaszkodás, az ország alkotmányának megóvása a Habsburg-kormányzat abszolutisztikus törekvéseitől. A folyamat és a belső harc tetőpontjának II. József uralkodásának tízéves időszakát, annak is második felét tekinthetjük.[61] A II. József uralma végére kialakuló „társadalmi egységfront" irományaiban (például a büntetőkódexek bevezetése körüli huzavona),[62] és az összeállított vármegyei feliratokban a felvilágosodás szellemében már egy olyan új politikai elmélet elemei mutatkoztak, amelyek aztán az új uralkodó megkoronázását megelőző elhúzódó politikai harcokban és egyeztetéseken még élesebben jelentek meg. A megyék az uralkodótól új („társadalmi") szerződés megkötését követelték, és kiterjesztett hitlevél kibocsátásával szerették volna a Magyar Királyság szuverenitását hosszú távon biztosítani. Hivatkoztak a Habsburg-dinasztia nemesi nemzettel szembeni törvényszegő magatartására és az új capitulatio szükségességére,[63] a sérelmek és követelések között ott találjuk a nádorválasztás és a vármegyékbe kirendelt adminisztrátorok menesztésének kérdéseit.[64] Bizakodásra adhatott okot, hogy (a későbbi) II. Lipót pár évvel korábban (II. József büntetőreformjaival egyidejűleg) a felvilágosodás jogi világának szabályait bátyjánál is intenzívebben adoptálta, toscanai büntető törvénykönyvében (1786) már az olasz felvilágosodás eszméinek visszatükröződése volt érzékelhető.

Az 1790–91-es országgyűlésre összeállított javaslatok között szerepeltek a hazai büntetőjog reformjának kérdései, amelyekben megjelenik az úgynevezett „gonosz tanácsadók" szankcionálásának terve (majd azután a későbbi büntetőtörvény-javaslatokban 1795, 1843). A „felség-sértés" bűnéhez hasonlóan büntessék a sarkalatos jogokat sértő, vagy a fundamentális jogok megszüntetésére

[60] *1790/91. évi X. Törvényczikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről* – CJH.
[61] Hajdu Lajos: *A közjó szolgálatában*. Budapest, 1983. Magvető Könyvkiadó, 33. p.
[62] „A jogalkotás ürügyén folyt taktikai harc." Hajdu 1983. 361. p.
[63] Marczali Henrik: *Az 1790-91-diki országgyűlés.* Budapest, 1907. Magyar Tudományos Akadémia, 19. p. 217. p.
[64] Marczali 1907. 194.

törő személyeket.[65] Hiszen az uralkodót-uralkodókat félrevezető udvari tanácsadók, a nemesség és a fejedelem által együttesen gyakorolt törvényhozó hatalom megkerülésével és törvénytelen szabályok meghozatalával az egész nemesi nemzet felségét sértették meg.[66]

Az 1790–1791-es országgyűlésen a magyar politizáló elit jó érzékkel vette kezébe a kezdeményezést, és II. Lipóttal való megegyezésért cserébe egy sor törvényben sikerült rögzítenie Magyarország kormányzati szabadságait, függetlenségét, valamint hogy saját állami léttel és alkotmánnyal bíró, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó országról van szó.[67] Vitatható, hogy a „medréből kicsapó nemzeti felbuzdulás folyama" mennyire szült ekkor változásokat,[68] vagy inkább olyan régi alapelvek sorát rögzítő törvénycsomag született, ami végezetül önálló hazai kezdeményezést és alapot jelentett, és amely a reformkor vitáiban hivatkozásként szolgált, még ha a valódi befejezett reformokról és betartott alapelvekről még sokáig nem is lehetett szó. A hazai politizáló nemesség, bár a francia forradalom, a napóleoni háborúk és a Martinovics-féle összeesküvés eseményeinek hatása alól nem vonhatta ki magát, folyamatosan kiállt a rendi jogok védelmében.[69] Az életét a vesztőhelyen befejező Hajnóczy József, az alaptörvényekről írott munkájában rögzíti: a nemzet szabadsága, hogy az uralkodóval kötendő szerződés szerint, vagyis a saját akarata és ne az uralkodóé szerint irányítsák.[70]

A reformkor közepén, az 1830-as években indított hűtlenségi perek sorozata kiérlelte és kikövetelte a hazai törvényhozásban a közjogi rendszer és benne a büntetőjog átfogó reformjának gondolatát, beleértve: a közigazgatás

[65] Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex tervezete*, Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 58. p.

[66] Robespierre XVI. Lajos szökési kísérletét követően mondott beszédeiben (1792. december 3., 1793. április 24.) már a népet a természet szent jogán megillető sérthetetlenségéről szólt. A felségsértéssel és a király érinthetetlenségével, perképességével szemben pedig a nép sérthetetlenségét, az elkövetett nemzetsértést, a nemzet elnyomását mint bűncselekményi kategóriákat sorakoztatta fel: „A királyok, az arisztokraták és a zsarnokok, […] rabszolgák ők, akik a földkerekség Szuverénje, az emberi faj és a természeti univerzum törvényhozója ellen lázadnak". Robespierre, Maximilien: *Reden mit hiftorifcher Einleichtun*. Berlin, 1925. Neuer Deutscher Verlag, 41., 46., 51. p.; *1790–91. évi 12. törvényczikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról.* – CJH.

[67] *1790–91. évi X. Törvényczikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről.* – CJH.

[68] Váczy János: Az 1790 utáni visszahatás és Kazinczy. *Budapesti Szemle*, 1914. 157., 163. p.

[69] Soós István: A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között. *Történelmi Szemle*, 2007. 1. sz. 93. p.

[70] Hajnóczy József: *De comitiis Regni Hungariae deque organisatione eorundem dissertatio iuris publici Hungarici, § 28. Fundamentales, Posonii 1791.*, elemzi Szita János: A francia Declaratio hatása a magyar jakobinusok eszméjére. In *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XIII.*, Pécs 1982. PJ PTE, 187. p.

egységesítése, a végrehajtó- és a büntetőhatalom szétválasztása,[71] valamint a büntetési eszköztár humanizálásának igénye. A rendszeres bizottsági munkálatok megkezdésével elérhetőnek látszott a polgári átalakulás mozgásba hozott programja, amelynek iránya nemesi vármegyéktől, a kerületeken át, a reformországgyűlések törvényalkotási munkálatain keresztül vezetett.

A haladó erők számára úgy tűnhetett, a diétai törvények megalkotása lehet a közéletnek az a színtere, ahol a fejlődésképtelen kamarillakonzervativizmus elleni harcot sikerre lehet vinni.[72] Ezért fordult az ellenzék az általános jogreform felé, ettől várva a problémák sokaságának együttes, tömeges, mindazonáltal a generális kérdéskörökbe bújtatott elintézését. A politikai perek nagy száma, a vármegyei intézményrendszer elleni támadások és az országgyűlési munkálatok folytonos nehézsége azonban újra napvilágra hozta azt a felismerést, hogy a magyar alkotmányos rendi állam és a bécsi központú, illetve innen irányított hatóságok – amelyek gyakorlatilag függetlenek voltak a magyar rendektől – közötti ellentétek egyre nehezebben oldhatóak fel békés kompromisszumokban. Magyarország önállósága bár jogilag nem volt érdemben vitatható, a valóságos mozgástere csekély volt, szabályozatlansága, szokásjogi esetlegessége folytán pedig ez is csak állandó és sokszor rosszízű és terméketlen napi küzdelmekben volt megóvható.

„Egyenetlen fejlődésről tanúskodó úttekervények”[73]

A 18. század elejétől általános kodifikációs célként jelenik meg a politikai törekvésekben a hűtlenséggel és felségsértéssel kapcsolatos normák világosabb és pontosabb meghatározása. Leszögezhetjük, hogy a politizáló elit reformer tagjai számára ez központi kérdést jelentett: a büntetőjogi humanizmus, a felvilágosodás, a jogrendezés és a reformidők minden szép célja felé csak a szabályozott és kiszámítható napi politizáláson keresztül vezethetett út. A vármegye

[71] „A hatalmi ágak kiegyensúlyozása (Montesquieu által kitalálva) számomra mindig is csak az angol alkotmány hibás elképzelésének tűnt, amely alkalmazva sem gyakorlatias, mert az ilyen ponderáció fogalma az örökös küzdelem feltételezésében gyökerezik, nem pedig abban a nyugalomban, amely az államok életének és jólétének legfőbb szükséglete.” – írta Metternich „politikai végrendeletében”. Metternich, Klemens: Mein politisches Testament. In Metternich, Klemens: *Aus Metternich's nachgelassenen Papieren*. Bécs, 1883. Wilhelm Braumüller, 635. p.

[72] Mezey Barna: Fayer László és az 1843. évi javaslatok anyaggyűjteménye. In Fayer László: *Az 1843. évi javaslatok anyaggyűjteménye*. Budapest, 2004. Pytheas Kiadó, V. p.

[73] „A Történelem nem egyenes fejlődési útvonalakat, hanem egyenetlen fejlődésről tanúskodó úttekervényeket tár elénk, tehát egyidejűleg az elegáns építkezés szabályainak is sajnos búcsút kell mondanunk […] A Történelemtől idegen az a bizonyos «kezdete-közepe-befejezése» típusú, hármas tagozódású, zárt séma.” LEM, Stanislaw: *Summa technologiae. Tudomány-Civilizáció-Jövő*. Budapest, 1972. Kossuth Könyvkiadó.

közössége és a diéta viszonylagos biztonsága adott arra esélyt, hogy a radikális reformok hirdetői nyíltan artikulálhassák véleményüket, a főbenjáró nótaper veszélye nélkül. Ekkorra kiderült, hogy az ország régi jogainak felemlegetése, a kísérletek azok magyar szempontból kedvező újraértelmezésére, valamilyen formában történő uralkodói megerősítésére nem lesznek elegendőek sem büntetőanyagi, sem eljárásjogi, és különösen nem az eljáró bíróságok kérdésében. Az ellenállási joghoz való hiábavaló ragaszkodás elméletileg alig, gyakorlatilag (perben konkrét hivatkozásként, mentő körülményként) nem hozott jogilag is értelmezhető, garanciális eredményeket. Nagyobb sikerrel jártak azok a harcok, amelyek a nemzet jogait, és az ország felségjogainak hangsúlyait nyomatékosították, és kereteit időről-időre tágították. A szuverenitás és annak korszakos elméletei, lehetőséget adtak arra, hogy a nemzet és uralkodója kapcsolatában euklideszi axiómaként, egyenlőhöz egyenlőt rendeljen hozzá.

Az 1791-től kezdődő kodifikációs törekvések[74] más és más formában, de központi kérdésként kezelték ezt a deliktum-csoportot. Az 1795-ös javaslat anyagi jogi részében[75] a bűncselekmények első nagyobb típusát a közbiztonságot veszélyeztető bűntettek képezték[76], a bizottsági jegyzőkönyvek is azt mutatják, hogy a kódexnek ez a része kiemelkedő fontosságú, ezen bűncselekmények meghatározása során folytak a legélesebb viták. További jelentős előrelépésnek tekinthető, hogy a plánum a *Tripartitum*ban nota infidelitas címszó alatt kiterjesztően és sokszor indokolatlanul egységbe foglalt különböző súlyú cselekmények szétválasztására és a fogalmak világosabbá tételére vállalkozott.

Az 1830-as kódextervezet második (anyagi jogi) részének első osztálya foglalkozik a közbiztonság elleni bűncselekményekkel, ennek első két cikkelye tartalmazza a felségsértés (el nem különítve a hazaárulást) és a hűtlenség tényállásait és az ezekhez fűzött magyarázó kiegészítéseket. A felségsértésről és hazaárulásról rendelkező szöveg első két pontja a Szent István dekrétumában (II. 51. A király és az ország ellen való pártütésről) megfogalmazott elkövetési magatartásokat idézte meg.[77] A következő pontok pedig a Hármaskönyv hűtlenségi deliktumainak (I. Rész 14. czím) két legfontosabbikát emelte be csekély változtatásokkal. A régi – érvényüket nem vesztett – törvények összerendezésével, a jogalkotó árnyalta a felségsértés cselekményét. Ezzel nem tett mást, mint összhangban a bírói gyakorlatban amúgy is meglévő, a vádlottakra súlyos következményekkel járó kiterjesztő értelmezést

[74] Lásd *1790–1791. évi 40., 56., 68. törvénycikkek*. – CJH.
[75] MNL N117 Archivum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87.
[76] Delicta adversus Securitatem publicam. – MNL N117 Archivum Regni.
[77] Articulus I. De Crimine laesae Majestatis, seu Perduellionis. Codex de delictis eorumque Poenis – in Typographia Ludovici Landerer, Editio Secunda, Posonii 1831.

rögzítette,[78] amely a fontosabb politikai perek ítéletleveleiben rendszeresen egymás után sorolta fel a Szent István-i törvényeket és a *Hármaskönyv* idevágó rendelkezéseit.

Az 1843. évi büntetőkódex-javaslat anyagi jogi részének tárgyalásai során láthatóvá vált az eltérés a korábbi szabályozástól és tervezetektől, amelyek kiemelt helyen szabályozták a felségsértés és a hűtlenség tényállását, a Deák-féle javaslat rendszertanilag átértékelve, átsorolva tartalmazza azokat. Nem kezeli különleges tényállásként, tartalmilag azonban a hazai hagyományok mentén halad és a korábbi tervezetekkel is nagy fokú a hasonlatosság. Nyilvánvalóvá vált az a jogalkotói szándék, hogy felségsértés és hűtlenség alatt csakis a király személye elleni támadásokat, valamint az alkotmány és az ország elleni magatartásokat kell érteni.

Rövid terjedelemben itt szükséges jeleznünk, hogy Erdélyben (ekkor hivatalosan: Erdélyi Nagyfejedelemség) 1791-től szintén sorozatos – részben egymásra épülő – próbálkozások történtek egy önálló erdélyi büntetőkódex-javaslat létrehozására (1793, 1811,[79] 1838, 1844). Az erdélyi országgyűlés által kirendelt választmányok több alkalommal is elkészítették, jól dokumentált és kódexszerűen előterjesztett javaslatukat. Türi Lászlóhoz (a korszak erdélyi ellenzékének szabadkőműves – éppen 1795-ben jakobinussággal is megvádolt – vezéralakja) köthető az az 1793-ra elkészült büntetőtörvénykönyv-javaslat, amely az erdélyi hagyományokat vitte tovább. Ugyanakkor nem fordított hátat a II. József-féle kódexnek, és a felvilágosodás eredményeiből is sokat átvett.[80] 1838-ra készült el a szakirodalomban „első erdélyi magyar nyelvűként" említett Gál László szerkesztette ún. Javallat (*Büntető és bűnfenyíttő Erdélyi Törvény Könyv*),[81] amely a közbátorság és polgári társaság alapjai elleni cselekmények között tárgyalta a felségsértés, hűségtelenség, külső ellenséggel szövetkezés eseteit. (A törvényerőre emelés ebben az esetben is elmaradt.) A 1840-es

[78] „[…] kegyeskedjék elrendelni letartóztatásukat; szem előtt tartva az István-féle dekrétumot, amelyre az 1715. évi 7. törvénycikk is hivatkozik, s amely dekrétum nemcsak azokat mondja ki bűnösnek a felségsértés bűntettében, akik a királyi felség épsége és méltósága, valamint az ország java ellen összeesküsznek, vagy összeesküvésre tesznek kísérletet, avagy akik tudatosan egyetértenek az előbbiekkel, hanem azokat is, akik ismernek ilyeneket, de nem jelentik fel őket." – Németh János királyi jogügyi igazgató előterjesztése Sándor Lipót főherceg nádorhoz, Pest 1794. december 1.

[79] László Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 88. p.

[80] A számos helyen módosított és kiegészített szöveget végül az 1811-es kolozsvári országgyűlés tárgyalta és el is fogadta, törvényerőre azonban nem emelkedett. Az uralkodói szentesítés elmaradt, a sok évvel későbbi hivatalos elutasításában már új, időszerűbb javaslatot kért a rendektől.

[81] Büntető és bűnfenyittő Erdélyi Törvény Könyv Javallat 1839., Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak – Gubernium Transylvanicum Levéltára, Cista Diplomatica (Diaetalia) – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.; Gál László: *Javallat. Az első erdélyi magyar nyelvű büntetőtörvénykönyv-tervezet.* Budapest, 1992. ELTE BTK.

években az intenzív magyarországi törvény-előkészítő munkálatokkal párhuzamosan, törvényhatósági szinten Erdélyben is komoly adatgyűjtés és felkészülés folyt, kiemelten a börtön- és fogházviszonyok tekintetében (1843–1844). Az együtt gondolkodás felvetette és napirenden tartotta, hogy az erdélyi jogalkotás részben (legalább az alapelvek szintjén) haladjon együtt a királyi Magyarország jogalkotásával, vagy akár várja be azok elkészültét.[82]

Leegyszerűsítve rögzíthetjük, bármelyik fent elemzett megoldási javaslat jobb és színvonalasabb jogi megoldás lett volna, mint a hatályban lévő, szokásjoggal terhelt, korábbiakból összeálló normahalmaz, mégsem jött létre a várt modernizációs kompromisszum, ami hosszabb távon végzetes következményekkel járt. Egy-egy elvetélt büntetőjogi kódextervezet bukását, elhalását – nem egymásból következően, de – sokszor utóbb a politikai élet befagyása és megtorlás követte. Furcsa ritmikával, periodikus hullámokkal, de háromszor is megélhette ezt a reformkor, végül 1848 politikus nemzedéke.

A nehéz kérdésre, hogy miért is feneklett meg egy-egy kódexjavaslat, a szakirodalom nehezen, általában több tényezőre hivatkozva adja meg a választ. Minden tervezet más okokból,[83] de egy tekintetben van közös pont: maga a bécsi udvar, amely „a magyar ellenzék mindennemű reformtörekvésében a Habsburg-háztól való elszakadásra irányuló szándékot látott"[84], és nem volt igazán érdekelt a rendezésben, legalábbis a politikai deliktumok szabályozása terén. Az összbirodalmi alapokat adó nagybetűs „Rendet", mindig a „csalóka szabadság" elé helyező metternichi államkép („Kraft im Recht"),[85] a konzervatív szemléletű rendteremtés során szigorú és önkényes eszközöket alkalmazhatott azon ellenzéki politikusok, de akár a kodifikátorok ellen is, akik között nagy számban találunk felségárulásban gyanúsítottakat, de valódi szervezkedőket is.

[82] Protocollum Systhematica Deputationis Regnicolaris in Judicialibus Ordinata – Projectum Sanctionis Criminalis (1793.), Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak – Gubernium Transylvanicum Levéltára, Cista Diplomatica (Diaetalia) – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

[83] Példák ehhez: „a csaknem egy félszázadig tartó reactionarius kormányzat" Finkey Ferenc: *Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója*. Debrecen, 1942. Stúdium Könyvkiadó Rt., 23. p.; „A konzervatív többségű bizottságok még az 1791-es javaslatokhoz képest is visszaléptek néhány ponton." Gergely András: A rendszeres bizottsági munkálatok szerepe a magyar polgári reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 1974. 6. sz. 37. p.

[84] Wertheimer Ede: A jurátusok felségsértési pöre 1834–1837. *Akadémiai Értesítő*, 1907. 18. sz. 733., 739. p.

[85] Metternich 1883. 636. p.

A polgári forradalom idején Magyarország nem tudta nyugodt körülmények között megalkotni és megtartani a polgári jogkiterjesztés és függetlenségi átalakulás részletekbe menő alkotmányozó munkáját, kibontani annak eredményeit, az átfogó bizottsági munkálatok nem folytatódhattak. A szuverén nemzet 1848 őszén az alkotmányos önvédelem jogán harcba szállt, majd a Függetlenségi nyilatkozat kimondásával a küzdelem a teljes „független európai státus”[86] elérését célzó szabadságharccá változott.

[86] „Több ízben történt, hogy e zsarnok rendszer ellenében, melynek minden lépését vagy nyílt erőszak, vagy bűnös ármány és cselszövény bélyegzé, a magyar nemzet önfenntartása végett fegyveres védelemhez volt nyúlni kénytelen. És bár diadalmasan harcolta az igazságos védelem harcait, erejének használatában mindig oly mérséklett, a királyi szó iránti hitben mindig oly bizakodó volt, hogy győzelmes fegyverét azonnal letette, mihelyt királyai a nemzet jogait egy újabb alkukötéssel, egy újabb esküvel biztosították.” A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata, Debrecen, 1849. április 19. In Érszegi Géza – Dóka Klára – Soós László (szerk.): *Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból (1000–1956)*, Budapest, 2023. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 311. p.

Balogh Elemér*

PROGRESSZÍV ELEMEK AZ 1830. ÉVI BÜNTETŐJOGI OPERÁTUMBAN

A 19. század elején mind sürgetőbb igény mutatkozott a büntetőjog kodifikálására. Elöljáróban szeretném leszögezni, hogy ebbe a folyamatba illeszkedett a Királyhágón túli országrész jogalkotói törekvése is, aminek folyamatában az erdélyi országgyűlés le is tárgyalt és el is fogadott egy törvényjavaslatot, ám azt a bécsi udvar visszautasította.[1] Az anyaország diétája is nekirugaszkodott e régi penzum teljesítésének, és néhány esztendőnyi munkával el is készült az 1830. évi tervezet.[2] Önmagában az a kérdés is megér egy rövid vizsgálódást, hogy mikorra is készült el a tervezet, s ekként milyen évszámmal jelöljük? A datálás bizonytalanságát jelzi, hogy a korábbi tudománytörténeti irodalomban jellemzően magának a kodifikációt elrendelő országgyűlésnek a záró évszámát szokták megadni.[3] Ez persze nyilvánvalóan téves, hiszen senki sem hihette, hogy az országgyűlés bezárását követően, de még ugyanabban az esztendőben el is készült a kívánt tervezet.[4]

* Balogh Elemér egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Európai Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0003-1079-3975

[1] A közelmúltban tragikus hirtelenséggel elhunyt kiváló magyar jogtörténész, Nánási László által felfedezett tervezet igényesen kommentált és latin eredetiből magyarra fordított forráspublikációja nemrég látott napvilágot. László Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó

[2] A tervezet részletesebb ismertetését lásd egy korábbi tanulmányomban: Balogh Elemér: A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei. In *Jogtörténeti Szemle*, 2008. 4. sz. 3–5. p. Továbbá a témában több írás is megjelent a *Jogtörténeti Szemle*ben, a kutatást segítve a 2010 és 2021 közötti évek repertóriumát lásd *Jogtörténeti Szemle*, 2022. Különszám.

[3] Hajdu Lajos – kandidátusi értekezésként megvédett – monográfiájában sorra veszi az általa helyesen datált operátum évszám-problémáját: Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 21–29. p.

[4] Ugyanezt a hibát követte el (mások mellett) Finkey Ferenc is, aki nevezetes monográfiájában ezt a fejezetcímet használja: „Szirmay Antal és az 1792. évi Büntetőtörvény javaslat", bár hozzá kell tenni, hogy némileg önmagát korrigálja, amikor a fejezet folyó szövegében már a helyes dátumot is használja: „Az 1792. évi büntetőtörvény javaslat, melyet az Országos

A nevezetes reformországgyűlés (1825–1827) által megalkotott 1827. évi 8. törvénycikk – a bevett szokásoknak megfelelően – újra kodifikációs bizottságot hívott életre azzal a céllal, hogy a korábban elkészült tervezetet korszerűsítse, és a következő diétára javaslatot készítsen elő. Bár a munkálatokat elindító instrukciók legfontosabbika félreérthetetlenül az a vezérlő elv volt, hogy a bizottság dolga csupán az előző *operatum* aktualizálása, ezt a kodifikátorok igyekeztek valódi tartalommal megtölteni.[5]

A tervezet struktúrája

Az újkori büntetőjog fejlődésének egyik jellemző sajátossága, hogy az újszerű tudományos megközelítések nagyon gyorsan megjelentek a tételes jogi normákban, legalább tervezetként. A jogi fogalmak, intézmények egymáshoz való strukturális viszonya a jogfejlődés fontos minőségi dimenziójává lépett elő. A kontinens jogfejlődésére közismerten nagy hatást kifejtő francia forradalom hatására megszületett napóleoni büntető törvénykönyv (*Code pénal*, 1810) egyik lényeges dogmatikai újítása az volt, hogy a büntetendő emberi magatartásokat három csoportba sorolta – ezt nevezzük trichotom osztályozásnak. A kategorizálás jelentőségét főként a hozzájuk fűzött eltérő jogkövetkezmények adják. Ma már tudjuk, valóban időtállónak bizonyult az az egykorú gondolat, hogy a büntetőjog szankciórendszerét gyökeresen át kell alakítani, és ennek jegyében a súlypontot a halálbüntetésről a megjavítás esélyét mindig magában rejtő szabadságvesztésre kell áthelyezni. A szabadságelvonás alapszankciójának hatékony érvényesüléséhez természetesen szükség volt olyan árnyalt intézményrendszerre, amely a minőségi distinkciók széles skáláját képes hordozni. A törvényi szabályozás markáns állásfoglalását mi sem fejezhette ki meggyőzőbben, mint a világos, tagolt dogmatika. Az újkorban gyorsan fejlődő jogdogmatika ugyanis helyesen ismerte fel a jogforrások

Választmány plénuma is magáévá tett (1795-ben), s melyet 1807-ben az országgyűlés elé terjesztett, s 1826-ban ki is nyomatott, korszakos lépést jelentett a magyar büntetőjog és különösen a büntetőperjog fejlődési történetében." Finkey Ferenc: *A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619–1914*. Sárospatak, 1948. Kiadta: Jogászok a Kultúráért Alapítvány, 2000. 88. p.

[5] Vesd össze legújabban: Heil Kristóf Mihály: Országos és vármegyei büntetőjogi rendszeres bizottsági munkálatok (1791–1832). *Jogi Tanulmányok*, 2021. 1. sz. 286–297. p.; Heil Kristóf Mihály: A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 75–80. p.; Heil Kristóf Mihály: The Transition from a Feudal Society to a Social Structure based upon Civil Rights in Hungary with Particular Regard to Preparatory Draft Law. In Tauchen, Jaromir – Kolumber, David (szerk.): *Edge of Tomorrow: The Next Generation of Legal Historians and Romanist*. Brno, 2022. Masaryk University Press, 119–140. p.

tartalmi és formai elemei összefüggésének jelentőségét. A törvények főként a bírák számára készültek (a jogtudósok közül számosan maguk is bíráskodtak), a jog elmélete, a jogalkotás és jogalkalmazás között nagyon eleven kapcsolat állt fönn. A felvilágosodás idején csúcspontját elérő újkori törekvés, a bírónak a törvény betűjéhez való láncolása ugyan kissé szélsőségesnek bizonyult, a büntetőtörvényhez való szigorú igazodás maximája azonban tartós iránnyá szilárdult. A liberális jogi reformmozgalom találta meg azután a kívánatos egyensúlyt az aprólékos és rengeteg kötöttséget hordozó jogi szabályozás és a béklyókat nehezen tűrő bírói jogalkalmazás között a bizonyítékok szabad mérlegelése elvének kimondása és érvényesítése által.

A törvények tartalmának szerkezeti felépítése tehát jóval többet jelentett, mint puszta tagolást. Hiszen valamennyi törvényi jogforrás jellemzője, hogy az elméleti igénnyel készült munkálatokat a jogalkotó aprólékosan tagolta, mert az áttekinthetőség mellett a hivatkozás lehetőségi feltétele is ez volt. A nagyobb és kisebb szerkezeti egységek egymáshoz való viszonya természetszerűen minőségi szempontokat is kifejezett. A 17–18. századi büntetőtörvények, mint fentebb láttuk, tipikusan kettős tagolásúak voltak. A kézenfekvő gyakorlatias szempontok, hogy ti. a törvény elsősorban a bírák számára készül, a bírónak pedig elsősorban perjogi kérdésekben kell gyors döntéseket hoznia, azt eredményezte, hogy a kétosztatú törvényszövegek első fele mindig alaki jogot tartalmazott, és a második fele rögzítette az anyagi jog intézményeit. Ez az állapot pontosan tükrözte az európai jogfejlődés egyik nevezetes vonását, miszerint az eljárásjog az anyagi jog bölcsője. Megfelelt ugyanakkor az egykorú magyar jogi szokásoknak is. A két részt tartalmazó törvényszövegek közelebbről mai fogalmaink szerinti különös részek voltak, hiszen az adott jogforrás egészére vonatkozó, általános szabályokat még nem tartalmaztak. Az a felismerés, hogy effajta dogmatikai egységre nagy szükség van, csak a 19. század elejére született meg. A kodifikátorok előtt fekvő 1795. évi *elaboratum* már tartalmazott egy *principia* elnevezésű bevezetést, ám ennek a normatív szöveghez való viszonya kétséges volt, ezért azt egyszerűen elhagyták. Az európai fejlődés trendjének helyes ismeretében persze nem ezt kellett volna tenni, hanem önálló szerkezeti részként, tartalmilag továbbfejlesztve beemelni a főszövegbe, ám nem ez történt. Kétségtelen, hogy a készülő kódextervezet legkomolyabb visszalépése ez volt. Megállapítható azonban fontos dogmatikai előrelépés is.

A kodifikátorok a francia büntetőtörvény szerkezeti megoldása felé elmozdulva három részre osztották művüket: az első az eljárásról *(De forma procedendi)*, a második az egyes bűntettekről és büntetéseikről *(De criminibus in specie et eorum poenis)*, a harmadik pedig a kihágásokról *(De delictis criminalitatem non involventibus, eorumque poenis)* szólt. Ez a felosztás a magyar büntetőjog kodifikációs fejlődéstörténetében mondhatni korát

megelőző, hiszen a máskülönben európai színvonalú Deák-féle javaslat anyagi jogi része sem tartalmazott a kihágásokkal foglalkozó részt, csupán egy ilyen tartalmú toldalékot csatoltak a javaslathoz.[6]

A komplexitásra való törekvés

További, jellemzően magyar kodifikációs vonása az 1830. évi tervezetnek, hogy egyfajta enciklopédikus buzgóság jegyében a büntetőtörvényhez lazán illeszkedő egyéb jogforrásokat is kimunkáltak. Hasonló módon jártak el az 1795. évi tervezet készítői is, esetünkben azonban a kiegészítő jogforrások bővülése állapítható meg. Ezek: börtönügyi rendtartás *(Tractamentum captivorum)*, a vérhatalmat gyakorló törvényhatóságoknak szánt iránymutatás *(Instructio pro jurisdictionibus jure gladii pollentibus)* és az igazságügyi orvostan alapszabályai *(Instructio circa ordinandas et peragendas medico-legales investigationes et cadaverum sectiones, exaranda item visu reperta et depromenda judicia medico-forensia, quatenus haec ad delicta, et causas criminales referuntur).*[7]

A börtönügyi rendtartás tervezete

Az 1795. esztendei kódextervezet 'leporolására' életre hívott rendszeres bizottság által elkészített tervezetek sorába illeszkedik az az operátum is, amely a *Tractamentum captivorum* (a továbbiakban: *tractamentum*) címet viseli,[8] és amely a szabadságvesztésre ítéltekkel kapcsolatos bánásmód viszonylag részletes szabályait rögzíti.[9]

A tractamentum legelső megállapítása indokolja meg az önálló szabályozás szükségességét, amennyiben utal a kódex első részének 10. cikkelyére. A jogalkotó itt a modern dogmatika általános részi igényeit is javarészt kielégítve,

[6] *Opinio excelsae regnicolaris deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam articuli 67: 1790*/1791 elaboratis systematicis operatis articulo 8. 1827. exmissae, circa objecta ad deputationem juridicam relata. Posonii, 1830.

[7] Uo.

[8] A jogforrásról írott részletesebb dolgozatom: Balogh Elemér: A szabadságvesztés jogintézménye az 1830. évi magyar büntetőtörvény-tervezetben. In Szabó Imre (szerk.): *Ius et legitimatio. Tanulmányok Szilbereky Jenő 90. születésnapja tiszteletére*. Szeged, 2008. Pólay Elemér Alapítvány, 17–25. p.

[9] A témakör legkiválóbb hazai kutatója, Mezey Barna is utal az 1843. évi börtönügyi tervezet előkészületeiről szólva arra, hogy a „büntetőjogi választmány munkáihoz nyersanyagul – az 1840. évi országgyűlés 5. cikkelye értelmében – az 1827-ben kiküldött deputatio által kimunkált tervezet szolgált volna. Mezey Barna: A középkori börtöntől a modern büntetés-végrehajtási intézetekig. In Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből*. Budapest, 1998. Gondolat Kiadó, 29. p.

meglehetős részletességgel tárgyalja az egyes alkalmazható büntetési nemeket. Már a cikkelyhez írt indokolás[10] utal arra, hogy a bűnelkövetőknek a szabadságvesztés alkalmával megvalósítható jobbítása tárgyában külön munkálat szól majd – ez a szóban forgó tractamentum. A nevezett cikkely nem teljesen koherens módon foglalja össze a szabadságvesztéssel kapcsolatos tételeket, melyek a következők:

a) A büntetés egyik célja az elkövető megjavítása (2. §). Ennek lehetőségi feltétele, hogy ne kerüljön sor halálbüntetés kiszabására, ami a másik lehetséges végső szankció (4. §), tehát a szabadságvesztés egyfajta prioritást kap.

b) A szabadságvesztés – a tervezet szóhasználatában az ún. időbeli büntetések (*poena temporanea*) – alkalmazásakor figyelemmel kell lenni az elítélt állapotára, neveltetésére, nemére, korára, testi alkatára és egészségére. (6. §) Az ilyen büntetéseket a törvényhatóság erre a célra szolgáló fenyítő vagy javító házában, illetőleg a vizsgálati fogság helyén kell végrehajtani. A büntetések a beszámítás foka szerint összeköthetők böjtöltetéssel, vasba veréssel, és ezeket meghatározott időre szóló szigorítással is alkalmazhatják, így lábbilinccsel és közmunkával.

Az időbeli büntetéseknek az operátum sajátos dimenziót tulajdonít, mert sokkal szélesebben értelmezi, mint pusztán a személyes szabadság akkénti korlátozását, hogy az állam a delinkvenst zárt és szigorúan ellenőrzött fizikai keretek közé szorítja (11. §). Ideérti az elítéltnek a közösségétől való elkülönítését, a becstelenség jogkövetkezményeinek alkalmazását és az országból való száműzetést; ez utóbbit azonban csak külföldiekkel szemben engedi alkalmazni – belföldiekre nézve egy bizonyos helyről vagy otthonukból való kitiltást és egy másik helyre való átköltöztetést irányoz elő, különösen, ha korábbi lakóhelyükön való ott maradásuk a többi lakosra veszélyt jelent, és megjavulásuk más helyen könnyebben remélhető. Itt említik azt a szokást, hogy az elítélteket, csavargókat a törvényhatóság visszarendelheti szülőhelyükre vagy rendes lakóhelyükre.

A tractamentum mint jogforrás saját hatályát – szintén a bevezetésben – ekként állapítja meg: a fogvatartottakat két csoportra bontva részint a letartóztatott, de jogerősen még el nem ítélt, részint a bűnösséget kimondó ítélet hatálya alá kerültek képezik az alanyi kört,[11] de előre le kell szögezni, hogy a kétféle csoport tagjai között a részletszabályok már világos különbséget tesznek. A jogalkotó a szabályozást három csoportba rendezve valósítja meg, minek során

[10] Mint alább írom, az 1830. évi operátum egyik lényegi, törvényszerkesztési sajátossága, hogy a jogalkotó minden cikkelyhez fűzött egy hosszabb-rövidebb magyarázatot.

[11] „Tractamentum horum diversam subit respectu individuorum custodiae causa usque recipiendam sententiam detentorum, et eorum, qui publicata gravatoria sententia in expiatione dictatae sibi ponae constituuntur, considerationem – reflexe igitur ad has captivorum classes, et spectato maxime salutari poenarum scopo."

rendelkezik a börtönök felépítéséről (*coordinatione carcerum*), az ott alkalmazott rendszabályokról *(debita captivorum occupatione)* és az alapvető morális szabályokról *(morali institutione).* Említést érdemel a tervezet szóhasználata: bár egy új típusú, jelentősen kibővített és megreformált hatáskörrel felruházott értelemben szabályozza a szabadságvesztést, a színhely leggyakrabban használt megjelölése a *carcer*, vagyis magyarul tömlöc vagy börtön szóval fordítható intézmény.[12] A jogalkotó tehát egy már századok óta létező és általánosan elterjedt kifejezést használ – jelentősen modernizált jelentéstartalommal.[13]

A szabadságvesztés végrehajtásának helyszíneiről szólva a tractamentum végén olvasható – de idekívánkozó – bizottsági megjegyzések úgy foglalnak állást, hogy az ország minden kerületében egy-egy, Szlavónia és Horvátországban is egy, és ezen kívül még öt, tehát összesen tíz új javítóház (*domus correctoria*) megépítése szükséges ahhoz, hogy a királyság valamennyi elítéltje megfelelő elhelyezést kapjon. Elvi jelentőségű megállapítás, hogy ezekbe a börtönökbe csak a hosszabb időre, vagyis az egy évet meghaladó terjedelmű szabadságvesztésre ítélteket kellene bezárni.

A tractamentum első tételes szabálya, hogy a szabadságvesztés különböző fajtáinak végrehajtására szolgáló épületnek erősnek és teljes biztonságot nyújtónak kell lennie – olyannak, amely alkalmas annak a minimális célnak az elérésére, hogy a foglyok sem egymással, sem a külvilággal ne érintkezhessenek. Az épület belső elrendezése olyan legyen, hogy a rabok csakis az őrök szolgálati helyén keresztül közelíthessék meg a kijáratot.

A börtönöknek egészségesnek, tisztának, tágasnak, levegősnek és világosnak kell lenniük (1. §). Ha csak ezt az egy paragrafust elfogadták és komolyan véve végrehajtották volna, már alig teljesíthető kihívással néz szembe az egykorú magyar törvénykezés. A rabok „elszállásolására" szolgáló építmények (vármegyeházák, uradalmi központok pincéi, várak kazamatái etc.) ui. jóformán e kritériumok közül egyiknek sem feleltek meg. Ebből az egyetlen törvényi elvárásból is kiviláglik, hogy a kodifikátorok – akik természetesen pontosan ismerték a hazai valóságot – nyilván arra gondoltak, hogy a korszerű szabadságvesztési büntetések végrehajtása céljából praktikusan új épületeket kell emelni.

[12] A szempci, tallósi és szegedi intézetek irataiban leggyakrabban e szavak szerepelnek (tükrözve a teljesen kialakulatlan állapotokat a nyelvi sokszínűség által is): fenyítő ház, királyi fenyítő ház, jobbító ház, megjobbító ház, jobbulásra rendelt ház, fenyíték ház, valamint a leggyakrabban használt latin domus correctoria. Vö. Mezey Barna: A magyar börtönügy „hosszú" 19. százada. A modern büntetés-végrehajtás feltételeinek megteremtése Magyarországon. *Börtönügyi Szemle*, 2005. 4. sz. 5. p.

[13] *Opinio excelsae regnicolaris deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam articuli 67: 1790/1791 elaboratis systematicis operatis articulo 8. 1827. exmissae, circa objecta ad deputationem juridicam relata.* Posonii, 1830.

A rabok szeparációját elvként kezeli a tervezet, mert kifejti, hogy amennyiben a foglyok nincsenek elkülönítve, az érintkezés inkább romlásukra lesz (*schola perversitatis*), mintsem hogy tér nyílna javulásukra. Ellenkezőleg: az elítéltek közösségében a legvásottabb hangadók *(malevoli)* a többieknek rossz példát mutatnak, és esélye sincs annak, hogy a büntetésnek bármi gyümölcse legyen. A fogvatartottakat tehát különböző csoportokra osztva, külön kell őrizni és kezelni.[14]

Az első csoportba tartoznak az előzetes letartóztatásban lévők. Itt szigorú szabály, hogy a rabok egymással nem érintkezhetnek. Az egyik nemet a másiktól, a fiatalt az időstől, az első bűncselekményt elkövetőt a visszaesőtől el kell választani; hasonlóképpen külön kell őrizni a tettestársakat is. A férfiak és nők szétválasztása nem igényel bővebb magyarázatot, a kor szerinti elkülönítés szükségességét azonban külön megindokolták: ennek lényege, hogy az idősebb bűnelkövetőkről a jogalkotó feltételezte – hogy azt ne mondjam: vélelmezte –, hogy az idősebb és ezért okszerűen „dörzsöltebb" gonosztevő csak rossz hatással lehet a nálánál fiatalabbakra, akik viszont nagy valószínűséggel még közelebb állnak az ártatlan állapothoz, mint korosabb társaik. Bizonyos, hogy tapasztalati háttere is van ennek a szabályozásnak, de a háttérben nem nehéz felismerni a bűnösség vélelmének rossz szellemét…

A második csoportba kerülnek a többiek, tehát a voltaképpeni elítéltek. Itt is hasonló további szeparációs szempontok alapján kell különválogatni a rabokat (nem, kor, visszaesők), de megjelenik egy további specifikum: elkülönítve kell őrizni a közeli lakó- vagy tartózkodási helyű elítélteket is, mert nagy valószínűséggel a jövőbeli bűnözés alanyaivá válhatnak azáltal, ha büntetésüket közösen töltik az ilyen, egy helyről származó, feltehetően egymást is jól ismerő bűnözők. Ha valamennyi fogolynak az iménti szempontok alapján nem lehetséges a különválasztása, akkor a különösen veszélyes rabokat kell kiemelni és önállóan őrizni.

Lényegesek azok a további szabályok is, amelyek előírják, hogy természetesen funkcionálnia kell olyan létesítményeknek is, mint gyengélkedő, konyha etc. (5. §). A foglyok fekvőhelyei is attól függnek, hogy melyik csoportba tartozókról van szó: az 'előzetesek' katonai fekvőhelyet kapnak, azaz szalmazsákot

[14] Ugyanezt a gondolatot olvashatjuk részletezőbb kifejtésben a téma legkiválóbb hazai jogtörténésze, Mezey Barna egyik újabb, e kérdést is érintő dolgozatában: „A hagyományos közös elzárás valóban a bűn iskolájává tette a tömlöcöt, hiszen a legkülönfélébb korúak és neműek, első bűncselekményüket elkövetők és sokszoros visszaesők, gyilkos haramiák és piti zsebmetszők várták ítéletüket vagy szabadulásukat a közös rabságból. Az érintkezés, a bűn kitanulása, a rossz hatású pszichés fertőzés kizárhatatlan volt. Teljesen megalapozott volt tehát a szakértők és laikusok egybehangzó állítása, hogy a tömlöc a „»bün clynicaja«, az csak a bűnözők képzését és továbbképzését szolgálja." Mezey Barna: Reformkori börtöntervek Magyarországon. In Mezey Barna – Révész T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2006. Gondolat Kiadó, 357. p.

pokróccal. Az elítéltek priccsen fekszenek *(super asseribus decumbent)* – az ebbe a csoportba tartozó nők szalmazsákot és pokrócot is kapnak. Látható, hogy a punitív jelleg az elítéltek vonatkozásában hangsúlyt kap, hiszen csak a gyengébbik nem tagjai élvezhették az éjszakai nyugalom magasabb 'komfortját' jelentő puha derékalj és takaró kényelmét. Nem felejti el a tervezet rögzíteni viszont, hogy minden zárkában legyen egy vízzel teli korsó (6. §).[15]

Iránymutatás a pallosjogot gyakorló törvényszékek számára

Az 1830. évi operátumot készítők számára a halálbüntetés önmagában nem jelentett még elvi problémát, csupán annak minősített fajtáit utasították el. Az előrelépést ebben a tekintetben talán az önálló jogforrási formába fogalmazott instrukció megalkotásában jelölhetjük meg. A vérhatalom gyakorlása körülményeinek aprólékos szabályozására láthatóan különös gondot fordítottak.

A tervezet három fejezetbe rendezve tárgyalja a témát: I. *De obligatione localium superioritatum in casu turbatae securitatis publicae,* II. *De obligatione individui magistratualis, cui incvusatus resignatur*, végül III. *De Obligatione jurisdictionis, cui interceptus resignatur.* Összegzően elmondható, hogy a döntően eljárásjogi tartalmú szabályozás a legnagyobb gonddal fogalmazta meg a vádlottal szemben alkalmazandó kényszerítő eszközök, végül magának az ítélet végrehajtásának körülményeit. Ennek során a halálraítéltnek biztosítani kellett a vallásának megfelelő lelki vigasztalást, az ítéletet pedig a kivégzés helyszínén a nép helyi nyelvén ki kellett hirdetni.

Az igazságügyi orvostan alapelvei

A magyar igazságügyi orvostan tágan értelmezett története egész az Árpád-korig, vagyis a legkorábbi, már írásbeli forrásokban is megragadható időkig nyúlik vissza.[16] A középkorból származó, elszórt adatok még csak arról adnak hírt, hogy főleg a különböző sebesítések, a feltételezett mérgezések, a magzatelhajtás, modern dogmatikai kifejezéssel élve: a nemi erkölcs elleni bűncselekmények nehezen megítélhető eseteiben alkalmasint számított az egykorú

[15] *Opinio excelsae regnicolaris deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam articuli 67: 1790/1791 elaboratis systematicis operatis articulo 8. 1827. exmissae, circa objecta ad deputationem juridicam relata.* Posonii, 1830.

[16] Földes Vilmos: A magyar igazságügyi orvostan története. In Somogyi Endre (szerk.): *Igazságügyi orvostan*. Budapest, 1964. Medicina Könyvkiadó, 15. p.

törvénykezés orvosi szakértelemre – e szakértésről azonban (kik végezhették, milyen felkészültség birtokában) pontosabb ismereteink nincsenek.[17]

Az újkorban az orvoslás rohamos fejlődésével párhuzamosan a jogforrásokban is megjelennek tételesen azok a szabályok, melyek normatíve írják elő az orvosi közreműködés szükségességét. Az informálisan Magyarországon is bevezetett alsó-ausztriai büntetőtörvény, a III. Ferdinánd által kibocsátott, nálunk *Praxis criminalis* néven elhíresült[18] jogforrás előírta, hogy emberölés esetén esküdt sebész mondjon véleményt a sebek, eszközök minőségéről, és adott esetben utasítást adhatott a holttest kihantolásának elrendelésére is.[19] A magyar helytartótanács 1788-ban a 'halottkémlést' kötelezően elrendelte az egész országban, 1794-ben pedig egy újabb rendelettel általánosságban intézkedett a holttestek vizsgálatáról és eltemetéséről.[20] Ilyen normatív előzmények után készült el az 1827. évi 8. törvénycikkel kiküldött úgynevezett rendszeres bizottságok egyik albizottságának, a büntetőjog kodifikálásával megbízott grémiumnak fáradozása eredményeként az az operátum, amely részletes címéből kitűnően a törvényszéki-orvosi vizsgálatok elrendelésével és végrehajtásával, a holttestek felboncolásával, látleletek készítésével, valamint a bűnügyekben hozott orvos-törvényszéki szakvéleményekkel kapcsolatos iránymutatásokat tartalmazta.[21]

[17] Az efféle jogsértésekkel szembeni kegyetlen megtorlásról középkori törvényeink mellett a jogkönyvek is megemlékeznek, sajnálatos módon azonban az alkalmasint igénybe vett orvosszakértői kérdésekről gyakorlatilag hallgatnak. Vö. Blazovich László – Schmidt József (közreadják): *Buda város jogkönyve. I.* Szeged, 2001. Szegedi Középkorász Műhely, 111–117. p.

[18] Azért a némileg pejoratív jelző, mert az egykorú osztrák-német büntetőjogot hazánk 'fenyítő törvénykezése' felé közvetítő jogforrást a bécsi udvar a *Corpus Juris* függelékeként mintegy becsempészte korabeli jogforrási rendszerünkbe (1844-ig minden kiadásában szerepelt), amelytől az nagyon sok tekintetben idegen volt. A magyar törvényszékek pedig – hazai rendszeres büntetőtörvény nem lévén – gyakorta alkalmazták is ezt a mi szokásrendünktől nagyon elütő, kegyetlen, idegen jogot. Vö. Bónis György: *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben.* (Angyal Szeminárium Kiadványai, 26.), Budapest, 1934. 5–16. p; Béli Gábor – Kajtár István: Österreichisches Strafrecht in Ungarn: Die „Praxis Criminalis" von 1687. *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte*, 1994. 4. sz. 325–334. p.

[19] Az eredeti (német nyelvű) osztrák törvényben – 63. cikkely, 3. § – ez áll: „Wann man aber allein von dem entleibten, und nicht von dem Thäter waiß, soll der Landtgerichtsherr den todten Körper durch erfahrne Wundtärzt beschauen […]"

[20] Kifejezetten erre utal a jelen tanulmány alapjául szolgáló instructio bevezetőjében olvasható megállapítás is: „Quoniam autem legalium cadaverum humanorum investigationis negotium, per benignum normativum, altiore loco editum uberius jam esset coordinatum, cumque technica instructione, iisdem ordinibus adnexa, artis regulae, in cadaverum legali investigatione observandae, medicis et chirurgis relate ad omnes hujus muneris partes praescriptae habeantur, praesente instructione ea saltem memorantur, quae codici huic tanquam necessaria subjungenda videbantur."

[21] Részletesen írok erről a tervezetről: Balogh Elemér: A törvényszéki orvoslás jogi szabályozásának kezdetei. In Horváth Attila – Koltay János – Máthé Gábor (szerk.): *Sapienti iniuria non potest fieri. Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére.* Budapest, 2009. Gondolat Kiadó, 75–95. p.

A büntetőjogi deputáció számára ezt a tervezetet id. Lenhossék Mihály országos főorvos készítette, és olyan sikerült munkának bizonyult, hogy a tárgyalások során érdemben hozzá sem nyúltak a szövegéhez. Igazán sajnálhatjuk, hogy ez a remekbe szabott elaborátum is osztozott a törvénytervezet főszövegének (és a további tervezetrészek) sorsában, vagyis hogy országgyűlési tárgyalás alá sem került. A kortárs szakmai közvélemény azonban (ezt is) megismerhette, mert az 1830-ban kinyomtatott tervezetszövegek sorában ez is helyet kapott, így az ország valamennyi törvényszékéhez eljutott belőle legalább egy példány. Az alábbiakban ennek az igazságügyi orvostani iránymutatásnak néhány fontosabb rendelkezését mutatom be.

A törvényszéki-orvosi vizsgálat elrendelése

Az operátum előszava világosan utal arra, hogy a dokumentum elkészítésének elsősorban az a célja, hogy a törvényszéki bírák segítségére legyen úgy a testi sebesülések, mint az elkövetők lelkiállapotának helyes értékelésében.

A magát iránymutatásként (*instructio*) definiáló jogforrásban rögzítik az élő embereken, valamint a holttesteken elvégezhető törvényszéki-orvosi vizsgálatok elrendelésére és lefolytatására vonatkozó elméleti és gyakorlati szabályokat. Az iránymutatás meghatározza a törvényhatóságok, a hatósági és orvosi személyek feladatát, kijelöli a törvényszéki-orvosi jelentések (látleletek, boncolási és vizsgálati jegyzőkönyvek) formáját és részeit, végül leszögezi azokat az alapelveket, amelyeket az orvosoknak a törvényszéki-orvosi vélemény meghozatala során szem előtt kell tartaniuk, avégett, hogy a bírák számára nyilvánvalóvá válhasson a bekövetkezett sérülések mineműsége és mértéke (*qualitas et quantitas*), a sebesülést eredményező cselekmény hatása, az elszenvedett sérelemnek a test és az egészség épségére gyakorolt hatása, valamint a sérülés és a bekövetkezett halál közötti okozati összefüggés teljes vagy viszonylagos jellege.

Mivel a törvényszéki orvosi vizsgálat a fentebb említett esetekben sohasem mellőzhető, a hatósági tisztviselőknek, orvosoknak, sebészeknek, halottkémeknek, helyi bíráknak és minden más köztisztviselőnek, csakúgy, mint a magánszemélyeknek kötelessége, hogy minden ilyen, tudomásukra jutott esetet haladéktalanul jelentsenek az illetékes hatóságnak. A törvényhatóságok kötelessége, hogy amint tudomásukra jut az ügy, rendeljék el a törvényszéki orvosi vizsgálatot, küldjék ki a hatósági és orvosi személyeket, és hozzák meg a szükséges intézkedéseket.

Gondoltak a kodifikátorok a – mai kifejezéssel élve – orvosi műhibákra is. Mivel megtörténhet, hogy az orvos vagy sebész által kezelt (sérült) személy meghal, és ilyen esetben kétséges lehet, hogy a bekövetkezett halálnak mennyiben oka a sérülés, mennyiben a nem szakszerű ellátás, a beteget kezelő orvos vagy sebész

– sürgős szükségtől eltekintve – a holttest törvényes boncolásához nem küldhető ki. A holttest vizsgálatánál az ilyen orvosok és sebészek mindazonáltal jelen lehetnek, és kötelesek a halál bekövetkezéséhez vezető folyamatot gondosan és hitelesen a boncolási jegyzőkönyv számára lediktálni, vagy írásban átnyújtani. Az az orvosi vélemény azonban, amit a sértett mellé kirendelt egyetlen orvos adott, büntetőügyekben nem rendelkezhet bizonyító erővel, ezért tehát minden esetben egy másik orvos szakvéleményét is be kell szerezni.

Az összes törvényszéki orvosi vizsgálatot tehát (elsősorban azért, hogy a velük kapcsolatos jelentések az illetékes bírói fórumokon jogerővel rendelkezzenek) a törvényes tanúvallomással szemben támasztott feltételek betartásával és az illetékes hatóság közreműködése mellett kell elvégezni. Az eljárást elrendelő határozatban rögzíteni kell az elvégzendő vizsgálat tárgyát, helyét és idejét, a kiküldött orvosi és hatósági személyek nevét és illetőségét. Ha viszont *periculum in mora* esete áll fenn, vagy más körülmények nem teszik lehetővé, hogy az illetékes hatóság által kiállítandó iménti iratot bevárják, úgy a legközelebbi hivatalos személynek egymagának kell, akár megbízás nélkül is, a törvényszéki orvosi vizsgálatot elrendelnie.[22]

Vizsgálatok élő embereken

Az élő embereken elvégezhető, törvényszéki célú orvosi vizsgálatoknak a legszigorúbb feltételeknek kellett megfelelniük. A bármilyen módon megsérült ember vizsgálatának célja általában az okozott sérülés nagyságának és mibenlétének, továbbá ezek hatásának megállapítása. Így vizsgálni kellett a sérülés fajtáját, tekintettel a sérülést okozó eszközre, a sértés által érintett testrészekre, a sérülés kiterjedésére, következtetve egyben a sebesülést okozó cselekmény erejére és irányára.

A bűnelkövető testi egészségének és erőnlétének törvényszéki-orvosi vizsgálatára akkor van szükség, ha kétségessé válik, hogy a rá kiszabott testi büntetést (botozás vagy vesszőzés), súlyosabb börtönt (nehezebb bilincset), böjtöt, nehéz közmunkát *etc.* egészségének nagyobb veszélye, pláne életveszély nélkül el tudja-e viselni. A törvényszéki orvos ilyen esetben vizsgálja meg az elítélt testi felépítését és korát, figyelje meg, nem áll-e fenn nála valamilyen súlyos vagy krónikus betegség, sérv, ájulás, vagy bármilyen más testi baj, vagy netán a betegség vagy állítólagos testi hiba csupán képzelt vagy színlelt. Az orvosnak e vonatkozásban azért kell különös körültekintéssel eljárnia, mert szakvéleményének

[22] *Opinio excelsae regnicolaris deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam articuli 67: 1790/1791 elaboratis systematicis operatis articulo 8. 1827. exmissae, circa objecta ad deputationem juridicam relata.* Posonii, 1830.

következményeként maga a kiszabásra kerülő szankció súlyának megállapítása a tét. Nagymértékben ettől függött. hogy elrendelhettek-e például testi büntetést, ami nemcsak fizikai megpróbáltatás volt, hanem – a reformkor évtizedeiben a közfelfogás szerint már –megalázó büntetésnek is számított.

A legnehezebb kérdés a lelkiállapot vizsgálata olyan elkövetőknél, akiknél valami okból kételkedni lehet abban, hogy a bűncselekmény elkövetésének idején birtokában voltak szabad akaratuknak és belátási képességüknek. Az ember szabad akarata (*libera voluntas*) ugyanis hosszabb-rövidebb időre – vagy akár egész életre szólóan is – korlátozást szenvedhet, és az együgyűségnek (*fatuitas*), mélabúnak (*melancholia*), mániának (*mania*) vagy őrültségnek (*furor*) sok fokozata van, miként sokfélék azok a testi és lelki tényezők is, amelyek az elmét vagy a lelket olyan súlyosan megzavarják, hogy annak működése kriminogén eredményekben ölt testet. Attól az orvostól tehát, aki az elkövető korábbi vagy aktuális elmeállapotát vizsgálja, még inkább megkívántatik az efféle esetekről szóló információ és az ilyen esetekben való jártasság; szükséges továbbá, hogy e megbízatása teljesítésekor különösen óvatos és körültekintő legyen, mivel az ilyen embereknél gyakran fordulnak elő világos időszakok (*intervalla lucida*), és a lelkiállapot is gyakran változik, továbbá mivel a betegségeknek egy fajtájában sem lehetséges a rosszindulatú feltételezésnek és színlelésnek oly sok lehetősége, mint a lelki betegségek eseteiben.

A törvényszéki orvosnak – a sérülések hatását megvizsgálandó – a sérülés fajtáján kívül mérlegelnie kell az alkalmazott erőszak során igénybe vett eszköz fajtáját és az erőt, a sérült részek élettani fontosságát, a sérülést követő tüneteket, a sértett embernek az erőszak idején elfoglalt helyzetét és körülményeit, korát, nemét, testfelépítését a fiziológia és a patológia alapelvei szerint. Mindezeket megfontolva kell véleményt nyilvánítania azután a fej, az arc, a nyak, a mellkas, hát, has, bőr vagy végtagok zúzódásairól vagy sebeiről, égésekről vagy fagyásokról, csonttörésekről vagy a tagok kimarjulásáról etc.

Különös figyelmet érdemlő esettípusnak számított a mérgezés. A méreggel (leggyakrabban emberölés szándékával) elkövetett cselekmények *par excellence* igényelték a precíz törvényszéki vizsgálatot. A méregkeverés és az ilyen szerekkel végrehajtott gyilkosságok az ókortól kezdve a középkoron át 'kedvelt' elkövetési formák voltak, hiszen az egykorú orvosi ismeretek nagyon kezdetleges állása mellett gyakran alig volt bizonyítható a bűncselekmény. Jól tudjuk, hogy fejedelmi udvarokban sem volt ritka az efféle bűnelkövetés – annál kevésbé, hiszen az alkalmasint drága és bizonyos szakértelmet igénylő körülmények itt álltak leginkább rendelkezésre. Az indítékok tétje pedig itt volt a legnagyobb[…][23]

[23] Bizonyos adatok szerint az Árpád-házból II. Gézát és III. Bélát is megmérgezték. Korvin János kicsiny gyermekeit pedig II. Ulászló király felesége Török Imrével mérgeztette meg. Vö.

Gyakran vetődött fel nőkkel kapcsolatban az a gyanú, hogy eltitkolják terhességüket.[24] Az orvosnak, bábának vagy szülésznek ilyen esetekben annál óvatosabban kell eljárnia, minél kevésbé bizonyosak a valódi terhesség tünetei, kivált az első hónapokban. Ha már lezajlott, eltitkolt vagy állítólagos szülésről, erőszakosan végrehajtott magzatelhajtásról, vagy nemi erőszakról van szó, az orvos, bába vagy szülész által lefolytatott törvényszéki-orvosi vizsgálatnak a szokásosnmódon kell lezajlania. Mivel azonban efféle esetekben orvosi szempontból biztosabb jelek kizárólag az első időkben észlelhetők, a szokottnál szigorúbb vizsgálat más gyanújelekkel való összevetés útján is eszközölhető. Magától értetődik, hogy ilyenkor a vizsgálatot kizárólag orvosi személyek végezhetik, és rendes esküvel a kérdés nem dönthető el (*sine testimonio legali*).[25]

Holttestek vizsgálata

A tervezet szerint a holttest törvényszéki-orvosi vizsgálata az erőszakos halálesetek alkalmával akkor is elvégzendő, ha bűntény gyanúja fel sem merült. Valamennyi ilyen vizsgálatkor mellőzhetetlen a halálesetet megvilágító összes körülmény és kísérőjelenség tüzetes vizsgálata és feljegyzése, a holttest külső megszemlélése, a testüregek és sérült részek feltárása, valamint az összes nemes szerv tüzetes vizsgálata, végül jegyzőkönyv vagy úgynevezett látlelet (*visus repertus*) felvétele. Ha elrendelik, el kell végezni a boncolást. A törvényszéki boncolás legfőbb célja és értelme abban áll, hogy minden esetben alaposan megvizsgálják: a holttesten milyen testi elváltozások és sérülések találhatók, és ezek közül melyek írhatók külső erőszak vagy más efféle okok számlájára, és a holttesten a halálnak milyen okai mutatkoznak.[26]

Földes Vilmos: A magyar igazságügyi orvostan története. In Somogyi Endre (szerk.): *Igazságügyi orvostan*. Budapest, 1964. Medicina Könyvkiadó, 17. p.

[24] A téma nem túl terjedelmes újabb, hazai jogtörténeti irodalmából kiemelhető Bató Szilvia: *A magzatelhajtás Békés vármegye törvényszéke előtt (1790–1847).* Szeged, 2004. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar; valamint Bató Szilvia: „Próbált nőszemélyek" Magzatelhajtással vádolt nők a reformkori Békés vármegyében. *Jogtörténeti Szemle*, 2007. Különszám, 114–119. p. Az egykorú németországi kriminológiai viszonyok alapos összefoglalását lásd Wächtershäuser, Wilhelm: *Das Verbrechen des Kindesmordes im Zeitalter der Aufklärung, Eine rechtsgeschichtliche Untersuchung der dogmatischen, prozessualen und rechtssoziologischen Aspekte*. Berlin, 1973. Erich Schmidt Verlag.

[25] *Opinio excelsae regnicolaris deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam articuli 67: 1790/1791 elaboratis systematicis operatis articulo 8. 1827. exmissae, circa objecta ad deputationem juridicam relata.* Posonii, 1830.

[26] Uo.

Jelentés készítése

Az orvosoknak és sebészeknek minden esetben kötelességük olyan törvényszéki-orvosi jelentést fogalmazni, amely minden tekintetben teljes, tartalmas és szilárd anatómiai, fiziológiai és patológiai tényeken nyugszik. Ez okból elegendő időt kell kapniuk, hogy az adott esetet kellő megfontolással mérlegelhessék, és megalapozott szakvéleményt alkothassanak, amelyért komoly felelősséggel tartoznak. A jelentések célját tekintve, nevezetesen, hogy azokat büntetőjogi eljárásokban használják fel (éspedig nem orvosok!), a törvényszéki orvosok és sebészek fogalmazzanak világosan és egyértelműen, ne legyenek fölöslegesen bőbeszédűek, ne bocsátkozzanak elméleti fejtegetésekbe, s főként ne lépjék át a nekik megszabott határokat. Továbbá, lehetőség szerint mellőzzék a szakkifejezéseket, ezeket inkább közérthető szavakkal helyettesítsék; ha azonban ez az érthetőség rovására menne, a szakkifejezéseket tegyék zárójelbe.

A normákhoz fűzött indokolás

A tervezet egy további feltűnő és fontos vonása az, hogy az egyes cikkelyekhez a jogalkotó aránylag részletes indokolást fűzött. A hol rövidebb, hol hosszabb magyarázatokról nem tudni, hogy az országgyűlésnek beterjesztendő végleges normaszövegben is helyet kaptak volna-e; nyilvánvalóan nem rendelkeztek önálló forrásfunkcióval, ma úgy mondanánk: 'miniszteri indokolásként', az autentikus értelmezést segítő céllal íródtak.

Mindjárt a tervezet I. része I. cikkelyének első rendelkezéséhez fűzött indokolás jól mutatja, hogy a kodifikátorok miként gondolkodtak – ebben az esetben a bűncselekményekkel kapcsolatos feljelentési kötelezettségről. „A jó polgár kötelessége abban áll, hogy a felismert bűncselekményt a feljebbvalójának jelentse, ám ez a kötelezettség nem olyan szigorú, hogy elhanyagolása feltétlenül büntetendő lenne; ha ugyanis így volna, az abszolút kötelezettséget jelentene a bevádolásra különbség nélkül mindene esetben, ami nagyon kedvezőtlen lenne, és csaknem veszélyes is, aminek a magánembert nem kell kitenni."

Az egyes cikkelyekhez fűzött hosszabb-rövidebb indokolások a jogalkotói szándékot részletező megfogalmazások, s gyakran közölnek bővebb információkat, mint amennyit a tételes diszpozíciók tartalmaznak. A büntetésektől remélt speciális prevencióról például ezt olvashatjuk: „A büntetés súlyossága a bűncselekménnyel arányosnak és a megfékezésre alkalmasnak kell lennie; kívánatos, hogy az emberek – félve a törvénytelen cselekedetek következményeitől – visszariadjanak a bűncselekmények elkövetésétől, a bűnelkövetők pedig a kiállt szenvedésekre emlékezve tartózkodjanak a visszaeséstől, és

így ellenálljanak a kísértésnek." A minősített halálbüntetések mellőzésének szükségét ezzel okolták meg: „Mivel pedig a rendes büntetésekhez kapcsolt, súlyosító jellegű kínzások inkább sajnálatot, mint gyűlöletet ébresztenek az elkövető iránt, a halálbüntetés az élet egyszerű elvétele legyen a hóhér pallosa vagy kötél által; ennek az élő elítélten végrehajtandó bármiféle súlyosításától tartózkodni kell, egyedül a holttest kitétele vagy a halálbüntetés nyilvánosság előtti végrehajtása engedhető meg különleges esetekben."[27]

A törvényhatósági reflexiók

Az operátummal kapcsolatos, kiemelkedően fontos jogtörténeti hozadék az a rengeteg, vármegyékben és szabad királyi városokban elkészült szakmai bírálat, amelyekben megnyilatkozott a teljes országos vélekedés az elkészült tervezetekről.[28] A törvényhatósági észrevételek azt a célt szolgálták a maguk korában, hogy a készülő jogszabály, a sokak által nagyon várt, első igazi[29] magyar büntetőtörvény olyan tartalmat kapjon, ami megfelel a rendi alkotmányosság elvárásainak is. Ez esetünkben azt jelentette, hogy a pozsonyi diéta által kiküldött bizottság megszövegezte jogszabálytervezet szövegéhez kikérték az

[27] *Opinio excelsae regnicolaris deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam articuli 67: 1790/1791 elaboratis systematicis operatis articulo 8. 1827. exmissae, circa objecta ad deputationem juridicam relata.* Posonii, 1830.

[28] Az ebben a témában publikált fontosabb tanulmányaim: Balogh Elemér: *Az 1829. évi büntetőtörvény-tervezet szegedi kritikája.* Szeged, 2002. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 7–14. p; Balogh Elemér: Az 1830. évi büntetőtörvény-tervezet eljárásjogi részéhez írt törvényhatósági reflexiók. In Béli Gábor – Kajtár István – Szekeres Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VIII.* Pécs, 2005. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudomány Kar, 29–50. p; Balogh Elemér: Törvényhatósági észrevételek. Adalékok az 1830. évi büntetőjogi operátumot érintő vármegyei véleményezésekhez. In Fejes Zsuzsanna – Török Bernát (szerk.): *Suum cuique. Ünnepi tanulmányok Paczolay Péter 60. születésnapja tiszteletére.* Szeged, 2016. Pólay Elemér Alapítvány, 251–261. p. Továbbá vö. Heil Kristóf Mihály: „A nép is nemzetté tökéletesítetik". A magyar büntető törvénykönyv tervezetének vármegyei észrevételei, különös tekintettel Nógrád 1831–1832-es munkájára. In Kovács-Szépvölgyi Enikő (szerk.): *Kihívások a büntetőjogi jogalkotás terrénumában a 19–21. században. Külföldi minták és nemzeti megoldások.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 71–81. p.; Heil Kristóf Mihály: Strafrechtliche Kommissionstätigkeiten im Lande und im Komitat (1791–1832). *Journal on European History of Law*, 2023. 1. sz. 134–140. p.

[29] Pro forma az első, Magyarországon (is) életbe léptetett, mi több: magyar nyelven is kiadott büntetőtörvény az eredeti osztrák jogforrás elnevezését alapul véve, az úgynevezett *Josephina* (1787) volt, amely azonban a magyar alkotmányos felfogás talaján illegitim volt, s bíróságaink aligalig alkalmazták. A szóban forgó jogforrás: 'Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetésekről', Budán, a Királyi Akadémiának Betűivel, 1788. A hasonmás kiadást szerkesztő Bencsik Gábor ezt írja az utószóban: „A kódex a korával teljesen szinkronban lévő alkotás volt. Magyarországon mégis ellenérzés fogadta. Ebben az ügyben is bebizonyosodott, hogy az erőszakos jobbítás, az érintettek meggyőzése nélkül végrehajtott reform nem képes betölteni hivatását. József császár halálos ágyán ezt a törvénykönyvet is visszavonta, és 1790-ben visszaállt az 1780-as állapot." Budapest, 2009. Magyar Mercurius Kiadó, VI.

egyes törvényhatóságok részletes véleményét. Ma így mondanánk: alkotmányos követelmény gyanánt a törvényhatóságok szakmai álláspontjait is begyűjtötték, hogy azok birtokában készülhessen el az országgyűlési tárgyalás alá kerülő javaslat szövege.

Ambiciózus elképzelésről volt szó, amely széles körű társadalmi érdeklődést váltott ki. Ez a jogalkotás folyamatában eladdig szinte példátlan akció ugyanakkor magától értetődőnek tűnt: a rendek helyénvalónak találták, hogy a követeik számára amúgy is készítendő utasításaik alapjául szolgáló egyes témákban részletes szakmai álláspontot dolgozhassanak ki. Ennek az ország jogi-politikai tényezői, a helyi politikum irányítói és képviselői, a táblabírák is tisztában is voltak. Mivel pedig tudvalevő, hogy országgyűlési tárgyalásra végül – osztozva az 1795-re elkészült egyéb tervezetek sorsában[30] – ezek a munkálatok sem kerültek, a valódi jogpolitikai megmérettetésnek ez lett az igazi fóruma. Az alábbiakban röviden egy kiemelkedően súlyos probléma, az úriszéki bíráskodás megítélését mutatom be.

A tervezet eljárásjoggal foglalkozó első részének *A közbűntettekben eljáró bíróról és bíráskodásról* címet viselő 3. cikkelye rögzíti az úriszékkel kapcsolatos jogalkotói szándékot: „A közbűntettek kivizsgálásával és az ítélkezés hatalmával a megye, a szabad királyi városok, a kiváltságos kerületek, valamint a pallosjogú úriszékek és mezővárosok rendelkeznek; a második rész 3., 4., 5., 7., 9., 10. cikkelyeiben megjelölt közbűntettek feletti ítélkezés azonban a Királyság köztörvényszékeire tartozik" (1. §). Látható, hogy a kodifikátorok nem voltak valami nagyon bátrak, hiszen az úriszékek tevékenységével – a legsúlyosabb bűntettek megítélésének eseteit kivéve, amelyek már első fokon a királyi tábla elé tartozók – továbbra is számoltak volna. A bizottsági tárgyaláson nem kapott különösebb figyelmet ez a kérdés, jóllehet az alapul fekvő tervezetből (1795) egyértelműen kihagyták a földesúri bíráskodás intézményét. A dolog azonban nem maradt ennyiben, hiszen a társadalmi vita során szerencsére már jóval több figyelmet kapott ez a fontos kérdés.

Tudni való, hogy az úriszékek bíráskodási jogkörének megvonása volt a reformkor jogi progressziójának egyik eleme, s a győri választmány is csatlakozott e vélekedéshez, röviden fogalmazva: „jövendőben magánosoknak vérhatalom ne adasson."' Két érvet fogalmaztak meg: Egyrészről, hogy számos uradalom gyakorlatilag képtelen az elkerülhetetlenül szükséges tömlöcök, őrök és rabok tartására, a tárgyi feltételek híjának okán. Amennyiben a tervezetből törvény lenne, a győri reflexió szerint feltétlenül elő kell írni, hogy csak azok az úriszékek működhetnek, melyek e kritériumokat képesek teljesíteni. Másrészről pedig, hogy senki sem lehet bíró a maga ügyében.

[30] Vö. Homoki-Nagy Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek.* Szeged, 2004. JATEPress, 7–19. p.

Az úriszék intézményének a kérdése a gyakorlatban tulajdonképpen eldőlt. A földesúri bíráskodás a súlyos elvi kérdések mellett mindenekelőtt komoly anyagi terhet is jelentett, így a 19. század derekán már országosan általános volt a felfogás, hogy – különösen a vérhatalmat gyakorló – úriszékek felett eljárt az idő. Leginkább ezzel magyarázható, hogy számos, egyébként alapos és részletes törvényhatósági reflexióban említés sem tétetik erről a fontos intézményről.

A Győr megyei közgyűlésen tett kevés számú kiegészítés egyike ide szólt: a karok és rendek leszögezték, hogy „jövendőben minden földesúrnak szabadságában légyen a kezén lévő vérhatalomról lemondani, s ez akkor az illető vármegyére állandóssan által szálljon."[31] A megye nemessége láthatóan inkább tehernek érezte az úriszéket, szabadult volna tőle, s ennek lehetőségét a büntetőtörvénybe kívánta iktatni.

A nógrádiak is határozottan síkra szálltak az úriszékek eltörléséért. Nagyon részletes érveléssel támasztották alá álláspontjukat, amely a történeti szempontokat sem hagyta egészen figyelmen kívül. Utaltak arra, hogy több – jobbára középkori – királyi *decretum* is megerősítette ugyan a birtokalapú bíráskodást (1405. évi 5. törvénycikk. 1. §, 1495. évi 21. törvénycikk, 1638. évi 20. törvénycikk 2. §), minden ezt megerősítő körülmény azonban immár a múlté. Hivatkoztak a *Praxis criminalis* Második részének 100. cikkelyére is, mely a földesúri bíráskodással alig számol.[32] Az ellenérvek középpontjába, a büntetés céljaként, a bűnelkövetők megjavítását és az ily módon elérhető általános elrettentést helyezték.[33] A megjavításhoz kétféle módot fogalmaztak meg: részint „a testnek munka által eszközlendő gyakorlása", részint a „ léleknek tartós mívelése minden kínoztatás nélkül" – hozzátéve, hogy természetesen

[31] Győr vm. közgyűlési jegyzőkönyve, 1832. 1786. sz.

[32] A Praxis Criminalis legutolsó, nyilván szimbolikusnak is szánt 100. cikkelye említi egyetlen mondatban az úriszékeket: „Secus si nobis innotesceret (quemadmodum in hunc finem non intermittemus inquisitionem facere & quandoque etiam processus criminales inopinato exigere), quod haec nostra Praxis criminalis non observetur & ab uno & alio jurisdictionis dominio injuste, aut negligenter procedatur, ejusmodi dominos jurisdictionis, juxta qualitatem rei, non solum privatione dominii jurisdictionis, sed aliis insuper modis puniemus, nec ulli in hac parte parcemus."

[33] „A rab mindég azért fenyíttetik, hogy megjavuljon, és még hogy ezen megfenyíttetés másoknak olly példát mutasson, mely által a gonosztettektől elrettentessenek." Az 1827. esztendei 8-dik törvény-czikkely következésében készült országos rendszeres munkák megvisgálására tekintetes nemes Nógrád vármegye által az igazság kiszolgáltatása tárgyaiban rendelt biztosságnak észrevételei s ezek folytában költt végzések. Pest, 1832. 72. p. Nógrád tekintetében lásd még: Heil Kristóf Mihály: Adalékok a reformkori Nógrád „haladópártiságához" Sréter János portréján keresztül. In Bódiné, Beliznai Kinga – Gosztonyi, Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2023. ORAC Kiadó Kft. 125–130. p.; Heil Kristóf Mihály: Sréter János, a reformkor ismeretlen hőse. *Jog.történet az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja*, 2021. 03. 29. 1–2. p.; Heil Kristóf Mihály: „Embernek születtünk, polgárnak neveltetünk." Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–32). In Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 99–117. p.

mindez nem helyettesíti „a kirendelt fenyíték" rendes megadását. Ilyen komplex büntetés-végrehajtási program számára sem a kisebb uradalmak, sem a legtöbb mezőváros nem rendelkezett megfelelő intézményekkel és személyzettel. Még a nagyobb uradalmakban is az a helyzet – írják –, hogy a vizsgálat alatt álló rabok is egy gazdatiszt felügyeletére vannak bízva, „s inkább baromfi ólnak mint tömlöcnek szolgáló lyukakban elcsukva tartatnak".[34]

Van egy további érdekes argumentum a nógrádi reflexióban: utalnak arra, hogy a tervezet 1. cikkelye is hangsúlyozza, miszerint a bűnüldözés nem a magánosok, hanem a hatóság dolga. Ha tehát az egyes személyt a törvény igyekszik megóvni a bűnüldözéssel eshetőlegesen párosuló üldöztetéstől, mennyivel inkább helye van ennek akkor, ha – az úriszék esetében – a törvénykezés maga eleve magánszemélyhez kapcsolható. Nem tudni, mennyire az életből merített ennek az érvelésnek az alapja, mindenesetre az embernek bizony Döbrögi nagyságos úr jut az eszébe…

[34] *Opinio excelsae regnicolaris deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam articuli 67: 1790/1791 elaboratis systematicis operatis articulo 8. 1827. exmissae, circa objecta ad deputationem juridicam relata.* Posonii, 1830.

Mezey Barna*

A RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOKTÓL A BÖRTÖNÜGYI TÖRVÉNYJAVASLATIG

A szabadságvesztés-büntetés tervezett útja 1790-től 1843-ig

Az 1790. évi országgyűlés óta a diéták ismétlődő tárgya lett az úgynevezett rendszeres bizottsági munkálatok (más néven *operátumok*) ügye. Az eredetileg kilenc reformcsomagot[1] érintő bizottsági munkálatok az ország gazdasági és jogi viszonyainak modernizálását célozták. Köztük a közjogi berendezkedés áttekintését és esetleges átalakítását, az úrbéri kérdések átfogó, artikuláris szabályozását, a kereskedelem, az alapítványi ügyek felülvizsgálatát, az oktatás szervezését és fejlesztését.

Az 1791. évi 67. törvénycikk által kiküldött regnicolaris deputációk javaslatai jól jellemezték azt a politikai hangulatot, melyet II. József halála és II. Lipót trónra lépése hozott létre. Egyfelől a megyék sikeresen törekedtek a jozefinista fejlemények felszámolására és rendi előjogaiknak, régi szabadságaiknak megerősítésére, másfelől a megnyugvás hozta visszafogott engedékenység lehetővé tette a halaszthatatlan reformok sorra vételét. Arra feltehetően senki sem gondolt, hogy az évszázada magukkal hurcolt kodifikációs problémák az országgyűlés során megoldhatók, de a követek hajlandónak mutatkoztak a munkák megkezdésére, az országgyűlésen lezárni nem tudott kérdések napirenden tartására, s bízni lehetett abban is, hogy az elkövetkező diéták sorában egyikük-másikuk szentesítésig vihető. Így azután sor kerülhetett a feladatok megjelölésére, a teendők összefoglalására, az úgynevezett rendszeres bizottságok kibocsátására és a hozzájuk rendelt munkálatok tematikájának kitűzésére.[2] A tárgyak, melye-

* Mezey Barna egyetemi tanár, HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam és- Jogtörténeti Tanszék; Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-2234-9452

[1] Közpolitikai, adó-, úrbéri, kereskedelmi, harmincadi és közgazdasági, bányászati és pénzverési, jogügyi, tudományi, egyházi és az országos kívánalmak és sérelmek kidolgozása.

[2] 1790–1791. évi 67. törvénycikk. A közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetők, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbízottak neveztetnek ki.

ket az uralkodó beleegyezésével országgyűlésileg kirendelendő bizottságokban tanácskozás alá vettek, „úgy dolgoztassanak ki, hogy a legközelebbi 1792. évben Buda szabad királyi városban bizonyosan meghirdetendő és összehívandó jövő országgyűlésen előadhatók és köztörvényekké, oly módon, mint az országgyűlés elfogadandja, alakíthatók legyenek."

A jogügyi bizottság elé szabott feladatok emberpróbálóak voltak. Szerepelt a listán az ország és a hozzákapcsolt részek törvénykezési szervezetének szisztematikus rendezése, a perrendtartások korszerűsítése (és a már megszokott régi követelésként a perek lehetséges gyorsítása), a polgári törvények tervezeteinek előkészítése (különösen a birtokosok biztonságának növelése érdekében), a létező törvények nagyobb áttekinthetőségének eszközlése, a curiai döntvények megbírálása, árvaügyi előterjesztések, törvények javaslatai a váltóforgalom és a hajózás ügyében. A Deputatio Juridica feladatai kiterjedtek a már 1712 óta tervbe vett (és a jozefinizmus programjában is szereplő) büntető törvénykönyv kidolgozására is.

A tárgyalási módszertant illetően a törvény egyfelől rögzítette, hogy bárki (a vármegyék és az ország többi törvényhatóságai vagy magánszemélyek is) tehetnek javaslatokat és véleményezhetik a munkálatot, a nádorhoz intézett beadvánnyal, aki az érintett bizottsághoz továbbítja majd az ügyet. A tárgyalások során a bizottsági munkához szükségesnek mutatkozó információk biztosítására kötelezték „a püspöki megyék elöljáróit, a vármegyéket vagy a városokat", akik tartoznak a kívánt fölvilágosításokat megadni. Határterületi kérdésekben vegyes bizottsági ülések voltak tarthatók, a bizottságok között rendszeres volt az információcsere. A Deputatio Juridica és a többi regnicolaris deputatio között is folyamatos volt a diskurzus, lévén, hogy sok kérdésben átfedték egymás szabályozási területeit, illetve egyes feladatok végrehajtásáért más területeken volt tetten érhető a felelősség. A bűnüldözés és a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása például egyértelműen a közigazgatási bizottság terrénumába esett. Ezért irányukban fogalmazta meg a jogi bizottság idevágó javaslatait, melyek a büntetőkódex szövegezése kapcsán szóba jöttek. Miként a börtönök ügyével kapcsolatos indítványokat is.

1790-ben a jogügyi bizottság ügyvivő elnökévé az országbírót jelölte meg az országgyűlés, s tagja volt még a tárnokmester, a hétszemélyes tábla több tagja, a személynök, a királyi ítélőtábla bírái, főispánok és belső tanácsosok, a Tiszán inneni kerületi tábla elnöke, az alországbíró, a személynök ítélőmester, Sopron vármegye egyik szolgabírája, Sopron város követe. Szekfű Gyula értékelése szerint „a rendi ország színe-java ült össze" a reformok ügyében. A bizottsági elnökök a nemzet legműveltebbjei, országos főméltóságok voltak; a választmányokban a reformokért elkötelezett szakemberek

végezték a munkát.[3] Hajdu Lajos ezzel szemben a leghatározottabban állítja, hogy – legalábbis a Deputatio Juridica – összeállításának fő szempontja nem a szakértelem volt, hanem kizárólag a rendek arányos képviselete. Nem csoda, hogy így nem kerülhettek be soraikba sem az egyetem, sem az országban működő jogakadémiák tanárai, a humán értelmiség. A kultúrának és a tudománynak a nép felvilágosítása és művelése terén jelentős szerepet vállaló „képviselőit is hiába keressük a Regnicoralis Deputatiok-ban".[4]

Ennek dacára elismerés illeti a bizottságot, melynek tagjai a vármegyei közvélemény erős ellenszelében sok vonatkozásban igen haladó plánumot tettek le a jövendő törvényhozó generáció elé. (Merthogy a regnicolaris bizottságok elaborátumai elkészültek ugyan, a munkálatok azonban már nem kerültek a táblák elé, tárgyalásukra már nem került sor.[5])

A büntető javaslat büntetés-végrehajtási részére meghatározó hatással volt a vármegyék szándéka régi processzuális formák visszaállítására, melynek részét képezte az igazságszolgáltatás és közigazgatás egységének következetes képviselete, mely a börtönök úriszéki, önkormányzati, törvényhatósági kezelése szempontjából alapvető jelentőségű volt. Teret engedett ti. a szabadságvesztés-büntetés ellen felhozott (többségükben racionális) érveknek. Miként a börtönök őrzéséből, felügyeletéből és a rabok tartási költségeiből fakadó jelentős terhek súlya a házipénztáron, nem is szólva a szabadságvesztés-büntetésre ítélésnek a fundus contributionalist gyengítő hatásáról, ami a rabokat kivonja a munkából, és ezzel csökkentik az adóalapot. Argumentumként jelent meg a rab családját sújtó, az eltartó elvonásával komoly kárt okozó tömlöc. Gyakran emlegették az ellenérvelő vármegyék a közvetlen tapasztalásukból eredő negatív következményt, hogy ti. a börtön a bűn iskolájává válik. Ezért azután a vármegyei felfogás a tömlöcbüntetés kiváltását igényelte a halálbüntetés és a testi büntetések fenntartásával. De ha mégis valahogy gyökeret verne általánosan a szabadságvesztés-büntetés, akkor sem a tömlöcök fejlesztésében gondolkodtak a közgyűlések. Zemplén vármegye a három évnél hosszabb időtartamra ítélteket bányában dolgoztatta, a három év alatti szabadságvesztésre szentenciázottakat a vármegye közmunkáira vezényeltette volna, hogy legalább a lakosságnak hasznot hajtsanak.[6]

[3] Szekfű Gyula: A felvilágosodás krízise, a nacionalizmus. In Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. V. Budapest, 1936. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 75. p.

[4] Hajdú Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*, Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 79-81. p.

[5] Vö. Heil Kristóf Mihály A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás.* (Jogtörténeti Értekezések 43.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 74–75. p.

[6] Hajdu 1971. 130. p.

A deputatio juridica mindezek ellenére a kódextervezet rendszerébe illesztette a börtönbüntetést. Az 1790. évi országgyűlés által kiküldött regnicolaris deputatio által kidolgozott büntető törvénykönyvi javaslat[7] értelmezésében a szankciórendszer fő eleme a szabadságvesztés-büntetés lett. A javaslat egységesen börtönről (carcer) szólt, melynek egy enyhébb (*mitiores*) és egy keményebb (*duriores*) fokozatát ismerte. Valamennyi börtönbüntetés mellett munkavégzés előírását követelte meg. Hosszabb tartamú szabadságvesztés-büntetés esetén az elítélteket „olyan helyre kell kihelyezni, ahol munkájukból remélhetőleg jelentős haszon háramlik a köz számára". Ilyeneknek tartotta a tervezet a csatornaásást, folyószabályozást, gátépítést, útépítést, erődítési munkálatokat, bányászatot.[8] A különös részi tényállások rendelkezései szerint a szövegezők a börtön időtartamát legkevesebb egy napban és legfeljebb 12 esztendőben határozták meg. (A kor általánosan elfogadott praxisgyakorlata szerint a feudális-rendi tömlöcben a három esztendőt azonosították a halálbüntetéssel.)

Halványan tükrözi a tervezet az Európa-szerte nagy támogatást élvező, a németalföldi és északnémet fenyítőházi modell jelenlétét: a javíthatóknak látszó elkövetők és a fiatalkorúak számára rendeli a domus correctoriát. A 16. alapelvben megnevezett intézmény felbukkanása[9] jelentőségteljes, hiszen az intézmény, annak terminológiája és a javítás, valamint a fiatalkorúak egy szálra fűzése azt igazolja, hogy a *domus correctoria*, a fenyítőház a kor szemében valóban a munka és a munka általi nevelés, javítás helye.

Szemben II. József törvénykönyvével,[10] az 1795. évi tervezet a börtön fokozatai közötti differenciálás szempontjait magyarázatlanul hagyta. Sehol sem esett szó arról, mi a különbség az enyhébb és szigorúbb börtön között, hogyan jelenik ez majd meg a végrehajtási körülményekben. Miképpen a carcer és arestum közötti fogalmi eltérést sem tisztázta, a két fogalmat lényegében összemosta.[11]

Sommázva az 1791. évi elhatározások eredményeképpen megszületett büntetőjogi operátum eredményeit, a legfontosabb jellemző a szabadságvesztés-büntetés befogadása és beillesztése a szankciórendszerbe. Kifejezetten a felvilágosodás tételeit tükrözte a büntetés céljaként meghatározott javítás, s csak ha az már nem látszott volna lehetségesnek, az ártóképességétől történő

[7] *Codex de delictis eorumque poenis pro tribunalibus regni Hungariae partiumque eidem adnexarum, per Regnicolarem Juridicam Deputationem elaboratus*. Pestini 1807., Landerer. Magyarul: Kódex a bűntettekről és azok büntetéséről. In Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (következendőkben *Codex 1795.*)

[8] Codex 1795 Principia XVI.

[9] Codex 1795 Principia XVI.

[10] *Allgemeines Gesetz über Verbrechen, und derselben Bestrafung.* Wien 1787 Verlag: von Trattner. Magyar kiadása: *Közönséges törvény a' vétkekről, és azoknak büntetésekről* 1788. Budán, a Királyi Akadémiának Betűivel (következőkben *S.C.J.)*

[11] Hajdu 1971. 130. p.

megfosztás. Mindez oly módon, hogy a büntetés nem teheti az elítéltet haszon nélkül való emberré (se saját maga, se a közösség vonatkozásában). Ha ez ugyanis bekövetkezne, akkor a büntetés újabb bűntettek forrásává válhatna. Magáról a végrehajtás részleteiről a plánum nem rendelkezett, így sem a végrehajtó intézményekről, sem a már létező formákról (fokozatokról) nem nyerhetett az olvasó tiszta képet.

*

Teltek-múltak az évek, a rövidebb-hosszabb országgyűlések vagy nem foglalkoztak az operátumok ügyével, vagy tolták tovább maguk előtt a feladatot. (Ezzel együtt a büntető kodifikáció és a büntetési rendszer megújításának dolgát, a büntetés-végrehajtás esetleges korszerűsítését is.) Az 1825–1827. évi diéta sem tett mást: rögzítette a feladatot és megújította a bizottmányokat, újabb határidőt szabva a tárgyalásoknak.[12] A diéta az 1790–1791. évi 67. törvénycikk alapján kidolgozott rendszeres munkálatok tárgyalásának folytatását „igen nagy jelentőségű és fontos következményekkel bíró ügynek" nyilvánította, egyben rögzítette, hogy az eredeti javaslatok hosszabb tanácskozást igényelnek. A karok és rendek ezért a munka elvégzésére „Ő szent felsége kegyes jóváhagyásának hozzájárulásával, egy számos tagból álló bizottság kiküldését határozták el". Az albizottságokban elvégzendő feladat az immáron harmincesztendős operátumok „megbírálása" lett, aminek eredményeképpen megfelelően ellátott indoklással kísérve törvényjavaslatként „a következő országgyűlésre nyújtsa be." Az ismételten a nádor vezetésével Pesten munkálkodó kodifikációs deputatio albizottságainak összetételét a törvény nem kívánta meghatározni, ezt magára a bizottságra bízta, „nem disztingvált az egyes grémiumok tagjaira vonatkozóan."[13]. A tárgyalások módszerére vonatkozólag a törvény a hagyományos megoldások mellett maradt: „a föntebb idézett 1790–1791. évi 67. törvénycikk elvei szerint vegye tárgyalás alá". Az 1829-ben teljesített munkát a rá következő esztendőben (akceptálva a vármegyék igényét, az uralkodó hozzájárulásával) nyomdába adták, és megküldték a törvényhatóságoknak álláspontjuk kialakítására.[14] A véleményezési folyamat elhúzódott, az összefoglaló

[12] 1827. évi 8. törvénycikk. A bizottsági rendszeres munkálatok további tárgyalása a legközelebbi országgyűlésre halasztatik.

[13] Balogh Elemér: Rendszeres bizottságok a magyar büntetőjogi kodifikáció korai történetében. In Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Emlékkönyv dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, 2010. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuridica et Politica. Tomus LXXIII. Fasciculus, 1–64., 80. p.

[14] Opinio Excelsae Regnicolaris-Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1827. exmissae circa objecta ad Deputationem Juridicam relata. Budae 1830. Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae.

értékelés a diéta megnyitásáig nem készült el, így az 1830. évi országgyűlés sem foglalkozhatott az operátumokkal.

Az 1829-ben elkészített alválasztmányi tervezet a büntetés céljaként az elkövető megjavítását deklarálta, ami a szabadságvesztés-büntetés dominanciáját eredményezte. Ugyan a halálbüntetést nem törölte a szankciórendszerből, de végrehajtását korlátozta, kizárva a minősített kivégzési mód foganatosítását. A szabadságbüntetések sokszínű alkalmazását tervezte, ezzel helyettesítve a korábbi rendi gyakorlat büntetésváltozatait (száműzés, kitiltás, lakhelyhez kötés, közösségtől elkülönítés, bezárás). A szabadságvesztés-büntetés lehetett egyszerű börtön vagy annak (böjtöléssel, vasba veréssel, lábbilinccsel, közmunkával) súlyosbított változata.[15] A büntető kódex tervezete mellékleteket is tartalmazott, melyek között jelentősnek mondható a büntetés-végrehajtás hazai fejlődése szempontjából a *Tractamentum captivorum*, mely a fogvatartottak klasszifikálásáról, az így kialakított osztályoknak elkülönítéséről, a büntetés-végrehajtásra szolgáló intézmények építéséről, a őrzésbiztonságról és az épületek berendezéséről, a rabok munkáltatásáról, oktatásáról, elhelyezéséről és napirendjéről rendelkezett.[16]

A börtönügyi melléklet kerületenkénti büntetés-végrehajtási hálózat kialakítását szorgalmazta. Eszerint az egy esztendőnél rövidebb tartamra ítélteket őrző törvényhatósági tömlöcök megtartása mellett országosan tíz, a súlyos bűnelkövetők fogva tartására szolgáló lehetőleg magányrendszerű, szigorú börtön (megnevezésében domus correctoria) létesítését tervezte a differenciált végrehajtás és a minőségi börtönviszonyok kialakítása érdekében.[17]

Az alválasztmány munkálatában jelentős változásként értékelhető a korábbiakhoz (és különösen a rendi tömlöcgyakorlathoz képest) az ítéletre váró letartóztatottak és a megítéltek, az első elkövetők és a megrögzöttek, a fiatalkorúak és a felnőtt fogvatartottak, férfiak és nők közötti különbségtétel, mely egyben a differenciált fogva tartási körülményekre is hatással volt. (Például az előzetes letartóztatásban lévők és az elítéltek elhelyezési körülményeiben.) A fogvatartottak munkára szoktatását a jobbítás, a társadalomba visszavezetés és a hasznosság jegyében egyaránt fontosnak tartották a tervezet fogalmazói. Ha másért nem, legalább a rabköltségek csökkentése okán, lehetőség szerint intézeten belül rendelték megoldani a munkáltatást.

[15] Balogh Elemér: Gondolatok a szabadságvesztésről első büntetőjogi operátumaink tükrében. In Gosztonyi Gergely – Révész T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti Parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018. Eötvös Kiadó, 23. p.

[16] Balogh Elemér: A szabadságvesztés jogintézménye az 1830. évi magyar büntetőtörvény-tervezetben. In Szabó Imre (szerk.): *Ius et legitimatio. Tanulmányok Szilbereky Jenő 90. születésnapja tiszteletére*. Szeged, 2008. Pólay Elemér Alapítvány, 21.p.

[17] Balogh 2018. 24. p.

A *Tractamentum captivorum* olyan kérdéseket is tárgyalt, melyek a korábbiakban a magyar tömlöcgyakorlatban szóba sem jöhettek: így a tisztaságról, egészségről, szabad levegőn sétáról, megfelelő ruháztatásról.[18]

Míg tehát az előzmények, az 1795-ös büntető javaslatok csupán a szabadságvesztés-büntetés meghonosításáig jutottak el, az 1830. évi tervezet már a börtönügyről külön rendelkezett, a büntetés-végrehajtás rendszerét szisztematikusan szabályozva, annak a börtönügyi tudományosság európai állása szerint lényeges pontjait érintve fogalmazta meg a kívánatos rendtartást. Lehetett volna akár az első büntetés-végrehajtási törvénye is a magyar jogtörténetnek.

*

Aligha megkérdőjelezhető, hogy a törvényjavaslatok országos vitára bocsátása „felrázta és véleményalkotásra késztette a vármegyék korábban országos közügyekkel alig (legalábbis nem rendszeresen és átgondoltan) foglalkozó politikai elitjét."[19] Az 1828 és 1830 között működött országgyűlési bizottságok operátumainak és a beérkezett vármegyei vélemények megtárgyalása az 1832-ben összeült diéta feladata lett volna. Az országgyűlésen Nógrád, Pest, Temes, Tolna, Zala vármegye következetes reformprogramjai nem voltak jellemzőek a vármegyékre általában, de számos reformpolitikus következtében vehetett részt a diéta munkájában, ezért reménykedni lehetett a reformok országos politikai megvitatásában.[20] Az országgyűlés alatt kirobbant közjogi viták azonban gátat vetettek a reformkérdések napirenden tartásának. Átmenetileg le kellett tehát mondani a büntető törvénykönyv elfogadásáról s ezzel kapcsolatosan a börtönügyi reform megvalósításáról.

A büntetés-végrehajtás témája azonban szerencsére mégsem merült feledésbe. A harmincas évek második felében megszületett az a reformkori politikai és egyben szakmai-tudományos áramlat, mely a harmincas évek második és a rá következő évtized első felének jellemző, közbeszédet és országgyűlési polémiákat meghatározó irányzataként célnak tűzte ki a korszerű magyar börtönügy megteremtését. A szakirodalom a fogházjavító mozgalom kiindulópontjának Bölöni Farkas Sándor 1831. évi amerikai élményei alapján, 1834-ben közzétett útleírásának azon részét tartja, amelyik a Massachusetts State Prisonban tett látogatását rögzítette. Ahhoz azonban, hogy az amerikai büntetés-végrehajtási intézetekben megtapasztalt élmények mozgalommá terebélyesedjenek, szükség volt a szakmailag tájékozódó, világot járó művelt liberális politikus

[18] Uo.

[19] Molnár András: Deák Ferenc és a rendszeres munkálatokra tett zalai észrevételek. In Molnár András (szerk.): *„Javítva változtatni" Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai.* Zalaegerszeg, 2000. Zala Megyei Levéltár, 255. p.

[20] Pajkossy Gábor: A reformkor. In *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 200. p.

generáció érdeklődésére, amelyik agitációjával lázba tudta hozni a vármegyei reformelitet. A harmincas évek politikai küzdelmeiben oroszlánrészt vállaló fiatal liberális politikusok és gondolkodók szimbolikus üzenetként tűzték zászlajukra a tömlöcök tragikus állapotának orvoslását, ezzel megteremtve a fogházjavító mozgalmat. Eötvös József és Szemere Bertalan a korszerű börtönrendszer létesítésének programjával tematizálták a politikai viták terrénumát, politikai üggyé tették a börtönök dolgát. A fogházjavító mozgalom által generált diskurzusnak szerves részét képezte a büntetőjog megújulása is, az évszázados követelés beteljesítése: a kodifikáció. A büntető törvénykönyv megalkotása nem jogági szakkérdés volt ekkor, hanem radikális nemzetpolitikai ügy. A büntető joggyakorlat ez idő tájt nélkülözte a büntető tudományosságot, az átfogó szabályozást, a rögzített alapelveket. „A haza és haladás" tétele magába foglalta a nyugat-európai társadalmi fejlemények befogadását, a liberalizmus értékeinek adaptálását. Ezáltal a büntetőjogi reform nem egyszerűen a magyar jog tradicionális elveinek és gyakorlatainak összefoglalása, kompilációja, hanem a napnyugaton meghonosodott büntető kodifikáció eredményeinek intézményesítése a magyar jogban. Olyan társadalompolitikai alapköveteléseket érintett, mint az általános szabadságjogok kérdése. A hatalom és a rendi struktúrákkal szemben valóságos provokáció volt.[21]

A fogházjavító mozgalom képviselői el tudták fogadtatni a széles közvéleménnyel a szabadságvesztés-büntetés helyénvalóságát, közvetítették a magyar politikai elit és az érdeklődő társadalom számára az amerikai és nyugat-európai börtönügyi szakmai praxis és tudományosság eredményeit. Munkájuk szerves folytatása volt a korábbi kodifikációs munkáknak, az operátumokat kimunkáló deputációknak, s egyben előkészítője az elkövetkező nagy vállalkozásnak, az 1840. évi 5. törvénycikk által elrendelt újabb kodifikációs programnak.[22]

*

A választmány feladatává tette a diéta, hogy „[...] javaslatot készítsen az Ország különös körülményeihez képest azon rendszernek legcélirányosabb módon mi alakban lehető alkalmazása – az e végből szükséges fogházaknak hol, mennyi számban s mi módon felállítása – azoknak felállítására, belső igazgatására s fenntartására megkívántató költségeknek a lehetőségig közelítő kiszámítása felől [...]", vagyis a börtönrendszer jogi és technikai-gazdasági feltételeinek kimunkálására. Egyben arra a kérdésre is válaszolnia kellett, az 1827-ik évi

[21] Balogh Elemér: A modern büntetőjog és a polgári átalakulás kapcsolata. In Balogh Elemér – Sarnyay Csaba Máté (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. Szeged, 2004. Pólay Elemér Alapítvány,189. p.

[22] 1840. évi V. törvénycikk *a büntető- s javító-rendszer kidolgozására országos választmány küldetik ki.*

országgyűlésből kiküldött országos választmány által javaslatképpen „bemutatott büntető-törvénykönyvnek tökéletesítésére mik kivántatnak?". Különleges vonása a törvénycikknek, hogy módszertani útmutatót is mellékelt a választmány számára. A következő országgyűlésre beterjesztendő büntető javaslat készítésénél tekintetbe kell venni „a külföld jelesebb büntető s javító börtöneinek elrendezését". [23]

Ennek alapján kezdte meg munkáját a kiküldött választmány, és terjesztette javaslatát az országgyűlés elé. Egy olyan javaslatot, melyet többnyire Mittermaier heidelbergi büntetőjogász professzor mondataival szoktak jellemezni. Megismerve a tervezet anyagát, megállapította, hogy „a' legújabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő" törvénykönyv készült Magyarországon. A külhoni minták követése okán az összehasonlító módszert „...egyetlenegy törvényhozási munka sem viseli magán olly nagy mértékben, mint a' magyar javallat." A törvénytervezetek tükrözik azt a tudást, melyet az országos választmány tagjai elsajátítottak. „... a' külföld törvényes munkáival, nevezetesen a németekéivel, szinte mint a' büntetőjogi tudományos vizsgálatokkal megismerkedtek". [24]

Az országos választmány 1841. november 28-tól 1843. március 19-ig hatvan ülést tartva alkotta meg javaslatait: három törvénykönyvet, a büntető anyagi jogit, a büntető perjogit és a börtönügyi tervezeteket. Ismeretes, hogy a javaslatokból végül nem lett szentesített artikulus. Ennek ellenére állítható, hogy az 1843. évi javaslattal kiteljesedett az 1795. évi büntető operátumban megkezdett folyamat: a szabadságvesztés-büntetés térnyerése, a modern büntetésvégrehajtási tudományosság tanainak elterjedése, a büntető szankciórendszer humanizálódása.[25]

[23] 1840. évi V. tc.1. §

[24] Mittermaier [Carl Joseph Anton]: *A magyar büntetőtörvénykönyvi javaslatról*. Pest, 1843. Heckenast Gusztáv, 3. p.

[25] Erről lásd Mezey Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Budapest, 1995. Századvég Kiadó.

Homoki-Nagy Mária*

A RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁKRA ADOTT MEGYEI VÁLASZOK

Különös tekintettel a magánjogi és az úrbéri operátumokra

A 18–19. század fordulóján már Magyarországon is éreztette hatását a felvilágosodás eszmevilága. II. József és II. Lipót politikai törekvései – elsődlegesen a Habsburg birodalom egységesítése érdekében – a rendi társadalom belső feszültségeinek csökkentésére, a gazdasági élet fellendítésére irányultak. II. Józsefnek Magyarországot érintő pátensei, melyek a német nyelv hivatalossá tételét, a közigazgatási szervezetünk átalakítását, a jobbágyság terheinek csökkentését, Mária Terézia Úrbériumának a gyakorlatban való tényleges végrehajtását célozták meg, ellenállást váltott ki Magyarország nemesi társadalmában, mégis azt eredményezték, hogy utóda, II. Lipót által összehívott országgyűlés a regnicoláris deputációk felállításával maga kezdeményezte azoknak a reformoknak az elindítását, melyek tárgyalására majd az egyes reformkori országgyűléseken kerülhetett sor. Bár nem minden reformtörekvés érte el célját, mégis lehetővé vált, hogy a polgári állam kialakításának első lépéseit megtegye az ország. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott azoknak a bizottsági munkáknak az elkészítése, amelyeket végül az 1832–1836-os országgyűlés tűzött napirendre.

Az először 1795-re elkészült, majd az 1825–1827. évi országgyűlés döntése értelmében megújított tervezetek keletkezésének története és sorsa a mai napig csak részben került feldolgozásra. Ennek oka elsődlegesen azzal magyarázható, hogy a kilenc országgyűlési bizottság által elvégzett munka sohasem került a maga egészében vizsgálat alá. Másrészt nem ismertek az egyes vármegyékben folyó közgyűlési viták, tárgyalások, melyeket azt követően kellett lefolytatni, amikor az átdolgozott tervezeteket nyomtatásban megkapták a vármegyék abból a célból, hogy elkészíthessék a követutasításokat. Függetlenül attól, hogy egy-egy vármegye közgyűlésében a konzervatív vagy

* Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-6423-5568

a reformpárti nemesek voltak-e többségben, minden megyében vita folyt az egyes tervezetekről. Ahhoz, hogy átfogó képet lehessen kapni a megyékben lefolytatott tárgyalásokról, fel kellene dolgozni az egyes vármegyék közgyűlési jegyzőkönyveiben fennmaradt iratokat.[1] Ez csak néhány megye esetében történt meg, a megyék többségében nem. Ezért, ha valaki az egyes tervezetekről akar véleményt formálni, csak a megyék által elkészített véleményekre, követutasításokra, illetve az országgyűlési tárgyalásokról fennmaradt naplókra támaszkodhat. Ez sem igazán teljes, mivel nem minden elkészült törvénytervezetet tartottak fontosnak. Azokról csak rövid véleményt formáltak, míg más tervezeteknek – mint például a büntetőjogi javaslat vagy a közjogi-alkotmányos kérdéseket tárgyaló tervezet – érthető módon sokkal több időt szenteltek.

Ugyanakkor a vármegyék fokozott érdeklődését, a reformok iránti igényt jól mutatja az a gyakorlat, hogy egyes megyék az elkészített véleményeket megküldték egymásnak abból a célból, hogy megismertessék álláspontjukat már az országgyűlés ülései előtt. Az eddig feltárt levéltári források alapján nem lehet megállapítani, hogy egyes vármegyei közgyűlések mennyiben vették figyelembe saját álláspontjuk kialakításakor más megyék véleményét. Jutai Péter a Somogy megye közgyűlése által elkészített munkálatok elemzésénél is utalt erre.[2] Csongrád vármegye közgyűlési iratai között szintén nem lelt fel a szerző arra vonatkozó utalást, hogy más megyék véleményét figyelembe vették volna, miközben pontosan rögzítették a közgyűlési jegyzőkönyvben, hogy mikor, mely vármegyétől érkezett munka az adott kérdésben. A szakirodalomban fellelhető vélemények ugyanakkor egységesek abban, hogy a törvénytervezetek vármegyei vitái lehetőséget adtak arra, hogy a megyék többségében a liberális reformokat képviselő nemesség jelentős befolyást gyakorolt a megyei vélemények és a követutasítások megfogalmazására.[3] „A haladás híveinek tábora kezdetben mindenütt csak egy kicsiny körre szorítkozott, de az 1830/32 évek érlelő hónapjai végül – az eredeti országos bizottsági javaslatokkal szemben – a megyék többségében a reformpártiakat segítették győzelemre."[4]

Melyek azok az eszmék, amelyekért reformpolitikusaink küzdöttek? A sajtó- és ezzel összefüggésben a véleménynyilvánítás szabadsága, a nemzeti függetlenség megvalósítása alkotmányos keretek között, a tulajdon szentsége,

[1] Molnár András: *„Javítva változtatni". Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai.* Zalaegerszeg, 2000. Zala Megyei Levéltár; Erdmann Gyula: *Zemplén vármegye reformellenzéke, 1832–1836.* Miskolc, 1989. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.

[2] Jutai Péter: Somogy megye észrevételei a rendszeres munkálatokra 1831–1832. *Századok*, 2006. 3. sz. 591–608. p.

[3] Takács Péter: Deák és Kölcsey liberalizmusa. In Degré Alajos (szerk.): *Tanulmányok Deák Ferencről. Zalai Gyűjtemény 5.* Zalaegerszeg, 1976. Zala Megyei Levéltár, 202–203. p.

[4] Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok" szerepe a magyar reformmozgalom kibontakoztatásában. *Tiszatáj*, 1974. 6. sz. 37–38. p.

az esküdtszéki rendszer felállítása, adó- és vámreform. Mindezen elvek megvalósítását a nemesség saját társadalmi rendszerében kívánta megvalósítani. Gergely András megfogalmazásában: a magyar liberalizmust a 19. században elsődlegesen az határozta meg, hogy a nemesség kezében volt a reformok megvalósítása, hiszen a magyar rendi társadalomban hiányzott a jelentős erővel bíró polgárság. A nemesség aránya jóval magasabb volt Magyarországon, mint más államokban. A magyar nemesség reformtörekvései mindig összekapcsolódtak a Habsburg-ellenes politikával.[5]

Egyes vármegyei követutasítások is sürgették az egységes szerkezetű tervezetek elkészítését, e kérések azonban eredménytelenek maradtak. Ezen a ponton érdemes utalni arra, milyen nyelven készítették el a tervezeteket, milyen nyelven adták meg a követutasításaikat a vármegyék, és milyen nyelven tanácskoztak az 1832–1836. évi országgyűlésen a vármegyei követek? Ezt azért érdemes elemezni, mert a kodifikációs bizottságokat felállító országgyűlés fogadta el az 1790. évi 16. törvénycikket, amely kimondta, hogy „bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használtatni", ugyanakkor hozzátette, hogy „a kormányszéki ügyek most még latin nyelven lesznek tárgyalandók".[6] Mindez azt jelentette, hogy II. József azon intézkedését, amely a német nyelvet tette hivatalossá Magyarországon, eltörölték, de kormányzati ügyekben a hivatalos nyelv továbbra is a latin maradt. Hiába vezették be a magyar nyelv oktatását,[7] mind az országgyűlés, mind a kormányzat, mind pedig az igazságszolgáltatás nyelve 1844-ig a latin maradt. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy akár az országgyűlésen, akár a vármegyék közgyűlésein ne hangzottak volna el magyar felszólalások, vagy a fennmaradt törvényszéki iratok között ne találnánk magyar nyelvű tanúvallomásokat. Miután a törvényhozás nyelve továbbra is a latin maradt, a tervezetek is latinul készültek el. Mindehhez hozzájárul az is, hogy a 18–19. század fordulójáig ténylegesen nem beszélhetünk magyar nyelvű jogi szakirodalomról.

Nemcsak az 1795-re elkészült tervezetek, köztük a magánjogi tervezetek készültek latin nyelven, hanem az 1830-ban nyomtatásban megjelent munkák is. Az az egy-két magyar nyelvű jogi munka, amely a 19. század első harmadában megjelent, nem tette lehetővé, hogy egy mindenki által elfogadott magyar jogi szaknyelven megírt tervezet kerüljön a vármegyék elé. Az 1830. évi operátumok vármegyei tárgyalásakor viszont már megfigyelhető, hogy néhány

[5] Gergely András: A 19. századi német és magyar liberalizmus párhuzamai. *Magyar Tudomány*, 2008. 1. sz. 29–34. p.

[6] Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1740–1835. évi törvénycikkek*. Budapest, 1901. Franklin Társulat.

[7] 1790. évi 16 törvénycikk, „a gymnasiumokban, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállíttatni." 1792:VII. tc. „a magyar nyelv tanítása az ország határai között ezentúl rendes tantárgy legyen."

vármegye a tervezetekre adott észrevételeit magyarul fogalmazta meg. Ebből az következett, hogy a latin nyelvű szöveget időnként eltérően fordították, de amit nagyon fontosnak tartottak, ott a latin nyelvű szövegrészt is beidézték.[8]

Már az 1790-ben felállított regniculáris deputációk között kiemelkedő szerepe volt a jogügyi bizottságnak, amely nem kisebb feladatot kapott, mint a büntetőjogi kódexnek, a magyar polgári és büntető perrendtartás tervezetének elkészítése, valamint a magánjogi törvényjavaslatoknak a kidolgozása. Ez a szerepe az 1827-ben felállított bizottságnak is megmaradt, a közpolitikai és az úrbéri kérdések mellett a legnagyobb figyelem fordult tevékenységük felé. Miközben a büntető anyagi jog tényleges kodifikációjára készültek, addig a magánjog területén más irányú feladatot kellett a bizottságnak ellátnia.

Az ország legkiválóbb jogászait kérték fel az előkészítő munkák elvégzésére.[9] Az 1790-ben életre hívott jogi bizottság vezetésével gr. Zichy Károlyt bízták meg, tagjai között találjuk Ürményi József országbírót is. Azonban a bizottságnak az egységes magánjogi törvénykönyv helyett, „csak" magánjogi javaslatokat kellett megfogalmazniuk (*Projectum legum civilium per Regnicolaem Juridicam Deputationem elaboratum*). Csak reformokra készültek, nem egy egységes törvénykönyv megalkotására. Már az elkészítendő munkát meghatározó feladat elnevezése is ezt jelezte. Ha pedig nem egy egységes, a magánjog egészét átfogó törvénykönyv tervezetének kidolgozására készültek, akkor ténylegesen Werbőczy István *Hármaskönyv*ének reformját lehetett a bizottsági munkálatoktól elvárni. Ez sem lett volna kevés! Hiszen a 16. század elejére elkészült *Hármaskönyv*ben a nemesi magánjognak azokat a szabályait gyűjtötte egybe Werbőczy, amelyek a nemesi társadalom létét biztosították. Sok olyan szabály rögzítése kimaradt a szokásjogi gyűjteményből, melyek már Werbőczy korában is léteztek, sőt a mindennapok joggyakorlata bizonyította azok fontosságát. Az időleges bevallások között Werbőczy csak a birtokzálogszerződés (*pignus*) szabályait rögzítette, miközben a haszonbérletre, mint az egyik leggyakoribb szerződési típusra, még csak nem is utalt. Természetszerűleg nem lehet a *Hármaskönyv*ben fellelni azokat a szabályokat, amelyeket a későbbi századok hívtak életre, többek között a kereskedelemmel összefüggő szerződéseket. Az életre hívott országgyűlési bizottság a magánjogi javaslatok megfogalmazásakor – kevés kivételtől eltekintve – nem ezt a reformmunkát végezte el. Az 1795-ben elkészült magánjogi operátum ténylegesen a nemesi ingatlannal összefüggő szabályokat rendezte, megőrizve mindent, amit a *Hármaskönyv* is tartalmazott.

[8] Mindehhez lásd a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Magyar Kancelláriai Levéltár A 96 Acta Diatelia I.5, alatt megtalálható vármegyei véleményeket az egyes operátumokhoz.

[9] Mályusz Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Budapest, 1926. Magyar Történelmi Társulat.

A késői szakirodalomban nem sok dicséretet kapott ez a munka. Illés József megállapítása szerint „a 'Commissio systematica' nem új magánjogi rendszert alkotott, hanem a királyi tábla és az alsó-bíróságok gyakorlatára támaszkodott. Kiindulási pontul a természeti méltányosság elveinek hangsúlyozása csak szép frázis volt."[10] Dell' Adami Rezső ennél is szigorúbban fogalmazott: „e reform nem emelkedett fel II. Frigyes, Mária Terésia, és II. József észjogi alapon tervezett codificatiojának színvonalához. Ezt a nemzeties reactió, a magánjoggal egybeszőtt közjog féltése, az 'obvallanda constitutio' alkatrészeül tisztelt tripartitum szentsége kizárta a feudális alapon nyugvó törvényhozás előtt."[11]

Sajnálatos, hogy az 1827-ben felállított bizottság sem lépett túl ezeken a kereteken, pedig akkor már az osztrák magánjogi kodifikációs gyakorlatot is ismerhették. Tulajdonképpen szó szerint betartották azt az iránymutatást, hogy nincs más dolguk, mint az 1795-ben elkészült tervezetek „leporolása". Ami viszont kétséget kizáróan új az 1830-ra elkészült operátumokban, az a törvényjavaslatok *indokolása*. Ezzel a törvényalkotásnak egy új mozzanata jelent meg, ami a későbbi jogfejlődésre is fontos kihatással lesz. De ez a javaslatcsomag sem kapott mindenkitől dicséretet. Dell' Adami véleménye szerint „A jogi bizottságba a kiváló követek közül [...] egy sem jutott. Így nem csoda, hogy munkálata még a 91-ikivel sem ért fel, melynek egyes szakaszai módosításának javaslatba hozatalára szorítkozik, indokolással s bíráló bevezető értekezéssel toldván meg azokat".[12] A magánjog vonatkozásában így ismét csak javaslatok születtek – Opinio Excelsae regnicolaris deputationis circa objecta ad Deputationem Juridicam Relata –, amelyeket 1830-ban nyomtattak ki és küldtek meg a vármegyéknek. Az országgyűlési bizottság tartotta magát kapott feladatához, a magánjog szabályozásánál nem törekedett arra, hogy a magánjog egészét átfogó javaslatok készüljenek. A nemesi rendi jog által meghatározott módon valójában csak a vagyonjogi szabályokat rögzítették, így hiányzik a személyi és a családjog, de az öröklésjogi normáknak is csak egy része került be a javaslatok közé.

Ha a magánjog egységesítése szempontjából elemezzük az elkészült javaslatokat, megállapítható, hogy dogmatikai szempontból az úgynevezett vagyonjogra vonatkozó szabályokat rögzítették a nemesi társadalom kívánsága szerint, a *Tripartitum*, az egyes törvények és a bíróságaink által alkalmazott szokásjogi normák figyelembevételével. Ha tüzetesebben elemezzük az egyes javaslatok tartalmát, látható, hogy a javaslat szövegezői egyrészt következetesen

[10] Illés József: *Bevezetés a magyar jog történetébe*. Budapest, 1914. Rényi Károly Könyvkiadó-Vállalat.

[11] Dell' Adami Rezső: *Magánjogi codifikációnk és régi jogunk* III. Magyar Jogászegyleti Értekezések XXXIII. Budapest, 1887. Franklin Társulat, 4. p.

[12] Dell' Adami 1887. 15. p.

tartották magukat a *Tripartitum*ban már rögzített normákhoz, másrészt olyan kiegészítéseket tettek, amelyeket a több száz éves fejlődés során a mindennapi élet alakított ki. Nem készült el még 1830-ban sem egy egységes kodifikációs anyag, mégis a vagyonjog területén az asztalra tettek egy olyan javaslatot, amely mentén hosszú tárgyalások után, akár a tervezett törvénykönyv is elkészülhetett volna.[13]

De szükséges utalni arra is, hogy ha az egyes országgyűlési bizottságok által elkészített tervezeteket összevetjük, már az első operátumok közül három érintette a magánjog egyes területeit. A szoros értelemben vett magánjogi tervezetek mellett kiemelt jelentőségű volt a kereskedelmi jogi tervezet, ami Skerlecz Miklós nevéhez köthető, de bizonyos elemeiben – a kötött tulajdoni rendszerből következőleg – az úrbéri operátum egyes rendelkezései is érintették a magánjogot. Miután az 1795-ben elkészült tervezeteket nem tárgyalta az országgyűlés, az 1830. évi tervezetek elkészítésénél joggal vetődik fel a kérdés, mennyire volt tudatos az egyes bizottságok munkájának elválasztása, vagy csak a régi tervezetek újratárgyalásának elvéből következett, hogy kísérletet sem tettek a magánjog egységes egészének rendezésére.

A kérdés úgy is feltehető, hogy a magyar gazdaság a 19. század első harmadában volt-e már annyira fejlett, hogy szüksége lett volna egy önálló kereskedelmi törvénykönyvre? Ezt a szükségszerűséget ismerte fel Skerlecz Miklós, s az ő munkáját szerették volna a gyakorlatban is megvalósítani az 1830-as években. Ezzel tulajdonképpen a magyar joggyakorlatban megindult az a folyamat, ami a magánjog egészének a tagozódásához vezetett, pontosabban a kereskedelmi jognak mint önálló jogágnak a megszületését eredményezte már a 19. század elején. Ez akkor is igaz, ha a kereskedelmi törvénykönyvünk majd csak 1875-ben születik meg, hiszen a kereskedelmi jog körébe tartozó jogintézmények jelentős része, amelyek már Skerlecz munkáiban[14] és az első tervezetekben is megjelennek, az 1840-es években önálló törvényi szabályozást nyernek. Elegendő itt a közkereseti társaságra, a fuvarozásra, a váltóra vagy éppen a csődeljárásra vonatkozó törvényeinkre utalni.

Bár szokásjogi rendszerünkben a vagyonjogi szabályok igen széles körét fogják át a magánjogi normáknak, az mégsem tartalmazza annak minden elemét. Ezért a 19. század első harmadának végén jogosan merült fel annak igénye, hogy tényleges kodifikációra kerüljön sor a magánjog területén is. Ha csak a feladatban megjelölt „címet" tekintjük, akkor esély lehetett volna e feladat

[13] Homoki-Nagy Mária: Deák és a reformkor magánjogi törvénytervezetei. In Balogh Elemér – Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. Szeged, 2005. Pólay Elemér Alapítvány, 199–207. p.

[14] Skerlecz Miklós: A kereskedelmi bizottságok által az állam gazdaságának fejlesztése érdekében ajánlott törvények. In Berényi Pál: *Skerlecz Miklós báró művei*. Budapest, 1914. Grill Kiadó.

elvégzésére. Az a törvényi felhatalmazás – 1827. évi 8. törvénycikk –, amely az 1795-re elkészült tervezetek módosítását, felülvizsgálatát kérte, már érzékeltette, hogy modern értelemben vett kodifikációra ekkor sem fog sor kerülni. Valljuk meg, elegendő idő sem állt a bizottság rendelkezésére. 1827-ben az országgyűlés tagjai azzal tértek haza, hogy érvényesíteni tudták az 1790. évi 10. törvénycikkben megfogalmazottakat, és az uralkodó három év múlva összehívja az országgyűlést. Így a bizottságnak sietnie kellett, mert az elkészült tervezeteket megyei vitára kellett bocsátani. Ehhez az operátumokat kinyomtatták, és azokat küldték meg a vármegyéknek. Az 1830-ra elkészült „új" magánjogi tervezetek ténylegesen nem tartalmaztak semmi újat az 1795-ös tervezethez képest. A nemesi magánjogi rendszert meghatározó szabályokon a 19. század elején sem akartak változtatni. A bizottsági munkálatok során nem merült fel annak a gondolata, hogy az ősiség rendszerét vagy az adományrendszert meg kellene szüntetni. A magánjog kodifikációjának tényleges gondolata, az ahhoz szükséges új elveknek az érvényesítése szükségszerűen a megyei vitákban kerültek felszínre. Az alapvető kérdés viszont változatlanul az volt: mennyiben és milyen mélységben akarnak a magánjogunk alapjait meghatározó szabályokon változtatni.

A kérdés adott volt: milyen szabályokat kell megszüntetni ahhoz, hogy a polgári állam viszonyainak megfelelő magánjogi rendszert lehessen kialakítani. Ha a liberális eszméknek megfelelően nemességünk elfogadja a tulajdon szentségének és sérthetetlenségének elvét, akkor elsősorban a fiscalitast, másodsorban az ősiség törvényét kell felszámolni. Az 1830-as magánjogi javaslatok ezek egyikét sem tartalmazták, pontosabban az ősiség elvét továbbra is védték, a királyi kincstár jogát, a ius regiumot, mely a nemesi nemzetség magszakadása és a hűtlenség vétkében elmarasztalt jószágainak a kincstárra való visszaháramlását jelentette, változtatás nélkül fenntartotta. Miért nem mertek a tervezet készítői határozottabbak lenni? Ismerve a magyar magánjog kötött jellegét, a kérdésre egyszerűen válaszolhatunk. Törvényalkotóink nem álltak készen arra, hogy a teljes magánjogi viszonyainkat megváltoztassák. De hangsúlyoznunk kell, hogy egyes vármegyék már az operátumok megyei vitái során felvetették az egységes magánjogi kódex szükségességét. Ezzel összefüggésben hangsúlyozza Gergely András, hogy „a leghaladóbb véleményekkel Békés, Csanád, Csongrád, Temes, Torontál megyében, tehát a délvidéki megyékben találkozhatunk, ahol nemcsak a birtokos nemesek, de maguk a kiváltságosok is viszonylag csekély számban éltek".[15]

A kötött tulajdoni viszonyok egyrészt a családi-nemzetségi viszonyokat, másrészt a király, pontosabban a királyi kincstár jogát, harmadrészben a

[15] Gergely 1974. 38. p.

földesúr-jobbágy viszonyrendszert határozták meg. Itt kapcsolódik össze a magánjogi tervezeteknek és az úrbéri kérdéseket tárgyazó úrbéri tervezetnek a sorsa.

Az 1790-ben életre hívott bizottságok között is szerepelt már az úrbéri bizottság, de ekkor még a bizottság munkája ténylegesen abban merült ki, hogy az 1767-ben pátenssel kihirdetett Úrbárium rendelkezéseit szükséges-e egyáltalán módosítani. Hiszen éppen az 1790. évi országgyűlés foglalta törvénybe és fogadta el magát az Úrbáriumot, amely meghatározta egyrészt a jobbágy használatában lévő úrbéri telkek nagyságát, másrészt az ezért a használatért teljesítendő földesúri szolgáltatásokat. Bár az 1790. évi 35. törvénycikkel a szabad költözködési jogot is biztosították a jobbágyok számára, a törvényben rögzített földesúri szolgáltatások mégis súlyosabbá tették a jobbágyok helyzetét az ország azon területein, ahol a földesurak úrbéri szerződéseket kötöttek jobbágyaikkal. A török hódoltság megszűnését követően ezekkel a szerződésekkel biztosította a munkaerőt a maga számára a birtokaikat visszaszerző vagy éppen adományba kapó nemesség. Az Úrbárium olyan földesúri szolgáltatásokat is felelevenített, amik a korábbi szerződésekben nem szerepeltek, illetve lehetővé tette, hogy természetben követeljék azok teljesítését a földesurak. Az Úrbárium és az 1790. évi törvény rendelkezéseinek végrehajtása a jobbágyok ellenállását váltotta ki. Mindezt jól tükrözik a Károlyi nemzetség dél-alföldi uradalmában kibontakozó jobbágyfelkelések, illetve az úrbéri perek.[16]

Az 1827-ben felállított úrbéri bizottságnak már más feladatokat kellett megoldania. A francia forradalom eszméi Magyarországon is éreztették hatásukat. A törvény előtti egyenlőség gondolata óhatatlanul felvetette a jobbágyfelszabadítás kérdését, amely a jobbágy személyi és dologi függésének az eltörlését jelentette. A 19. század elején Magyarországon a jobbágyok személyi függőségéről már nem beszélhetünk. A dologi szolgáltatások, terhek megszüntetése viszont egyre sürgetőbb kérdéssé vált. Azt mind a reformpolitikusaink, mind az úgynevezett konzervatívok elfogadták, hogy a dologi szolgáltatások megszüntetése kizárólag a nemesség kártalanítása ellenében történhet. Azt kellett eldönteni egyrészt, hogy a kártalanítás összegét miként határozzák meg, másrészt ki fizesse meg azt. Mennyiben lehet a jobbágyságot ezzel terhelni, átvállalhatnak-e ebből valamennyit maguk a földesurak, illetve mi legyen a szerepe e kérdésben az államnak. Ezen ügyek megoldására a 19. század első harmadában Európában már több példát lehet látni. A francia forradalom éveiben megvalósult jobbágyfelszabadítás mellett, a délnémet államok, különösen Baden szolgáltathatott mintául a magyarok számára. A napóleoni háborúk lezárása utáni német történeti jogi iskola felfogásában a tulajdonjogot senki sem sértheti meg, ezért a jobbágyokat terhelő dologi terheket is csak

[16] Szeremlei Samu: *Hód-Mező-Vásárhely története*. Hódmezővásárhely, 1900.

úgy lehet megszüntetni, ha a tulajdonos megfelelő kártalanítást kap. Badenben arról folytak a tárgyalások, hogy az egyes konkrét dologi teher után – robot, kilenced, tized, különböző ajándékok – milyen nagyságú kártalanítási összeget állapítsanak meg. Hosszú vitákat folytattak arról, hogy mikor fizesse a kártalanítást az állam, az egyház vagy maga a jobbágy.[17]

Sokkal nehezebb feladat volt a jobbágytelek jövőbeni sorsának rendezése. A francia eszméktől eltérően nálunk a törvényalkotás szintjén nem vetődött fel a földosztás gondolata. A jobbágy-parasztság körében általánossá vált a 18–19. század fordulójára, hogy földesúri engedély mellett rendelkezhettek a külső és belső úrbéri telekről egyaránt. Mindezt a mezővárosokban fennmaradt egyezségek, az adásvételeket rögzítő jegyzőkönyvek jól bizonyítják.[18] Az örökös jobbágyság sorsának változását, birtoklási viszonyaiban bekövetkezett jelentős változásokat elsőként Szabó István dolgozta fel.[19] Megállapításai jól alátámasztják azt a folyamatot, melyek az 1790. és az 1825. évi országgyűlés között végbement. Éppen ezért döntő jelentőséggel bírt az 1830-ban megjelent úrbéri tervezet első cikke, amelynek 7. §-a lehetővé kívánta tenni annak elismerését, hogy a jobbágy szabadon rendelkezhessen az általa bírt telek haszonvételeivel. Ez a rendelkezés természetesen nem azonos a jobbágyterhek megszüntetését jelentő jobbágyfelszabadítással. Nem túlzás azt mondani, hogy pusztán elismerése annak a ténynek, ami a mindennapok gyakorlatában már megvalósult. Az előrelépést az a megfogalmazás jelentette, hogy a jobbágytelek eladásához nem kell a földesúr engedélyét előzetesen kikérni. Több jegyzőkönyv tanúsága szerint a 18. és a 19. század fordulóján akkor lehetett a jobbágytelek – legyen az szántó, belső telek házzal, vagy szőlőföld – adásvételi szerződését érvényesnek tekinteni, ha előzetesen az osztályosok és a szomszédok jóváhagyták, azaz nem éltek elővásárlási jogukkal, a földesúr beleegyezett és a város jegyzőkönyvébe bejegyeztették. Ez utóbbi jelentette a hitelességet a szerződő felek számára.[20] Az Úrbéri tervezet első cikkelye ezt az előzetes földesúri engedélyt akarta csak eltörölni. A megyék által adott válaszok egy része jól bizonyítja, hogy 1830-ban ezt már nem tartották elegendőnek. Szatmár megye véleményét e kérdésben Kölcsey Ferenc fogalmazta meg, aki kimondta, hogy az Úrbéri tervezet 1 cikkének 7. § ténylegesen azzal, hogy „a telkes gazdáknak szabad adást és vevést

[17] Homoki-Nagy Mária: *A jobbágyi terhek megszüntetésének egy lehetséges módja.* Szeged, 1994. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1–70. p.

[18] Homoki-Nagy Mária: *Egyes szerződési típusok a dél-alföldi mezővárosok joggyakorlatában.* Szeged, 2003. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1–104. p.

[19] Szabó István: *A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában.* Budapest, 1947. Magyar Tudományos Akadémia.

[20] MNL Csongrád Megyei Levéltára (CSML) Szentes Fióklevéltár, IV.A. 102.

enged" valójában „tulajdonosi just" biztosít.[21] Kölcsey azt is leszögezte, hogy ezzel sem a földesúri jogokat, sem a fennálló törvényeket nem sértik, hiszen a jobbágytelekhez kötődő dologi szolgáltatások rendjét részben a *Hármaskönyv*, részben törvényeink biztosítják.

Csanád megye még azt is megengedte volna, hogy ne korlátozzák a jobbágyok által megszerezhető telkek számát: „kinek-kinek annyi jobbágyi telkeket, amennyit csak szerezhet, megvenni tellyes szabadságában lehessen".[22] Érdemes Somogy megye véleményét is idézni az adott kérdésben. „A jobbágy ugyan épületjeit és javíttásait, vagy is telekjének haszonvételét – valamint eddig mint tulajdonát bírta, úgy el is adhassa; de megszerezhesse telekjének jobbágyi helyének vagy egyéb adó alatt lévő földnek fekvő tulajdonát is földes Urától szabad alku mellett, és az így megváltott helyet tulajdon jussal bírhassa, el is adhassa; sőt meg is vehesse más is akárki, ha a rajta fekvő közterheket viselni önként akarja, – még pedig anélkül, hogy a jobbágy helynek száma itt megszorítást kívánna."[23] Mindez azt bizonyítja, hogy Somogy nemesi közössége is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jobbágyot megilleti az általa használt telek szabad adásvétele, hiszen tulajdonjoga van azon. Somogy sem kívánta korlátozni a jobbágyok által megvehető telkek mennyiségét.[24]

Zala megye véleményében eltért az eddig idézett vármegyei véleményektől. Az országgyűlési bizottság által megfogalmazott vélemény pontosítására tett javaslatot. Támogatta azt az elképzelést, hogy a jobbágyot telkére nézve megillesse a szabad adásvétel, de csak azután, hogy azt már földesurától megszerezte.[25] Véleményét azzal támasztotta alá, hogyha a jobbágy a földesura tudta nélkül, bárkinek eladhatja telkét, olyannak is, aki nem fizeti meg a közterheket, akkor tulajdonképpen a tulajdon sérthetetlenségének elvét sértik meg. Észrevételeiben Zala megye közgyűlése hangsúlyozta, hogy „semmi Földes Urat a Jobbágy ülés használhatásának előadására kényszerítteni, ugy más részről annak megvételére semmi Jobbágyot eröltetni ne lehessen, sőt a szegényebb Jobbágyok, kik már a Jobbágy ülést bírják csupán azért: hogy azt megvenni nem tudják, vagy nem akarják, tőle meg ne fosztathassanak, még pedig akkor sem, ha tőle alkalmatos vevő találkoznék".[26] Zala megye is támogatta ugyan a

[21] MNL A 96.Acta Diatelia Magyar Kancelláriai Levéltár, *Szatmár megye közgyűlésének válasza az úrbéri kérdésekre.*

[22] MNL A 96. Acta Diatelia Magyar Kancelláriai Levéltár, *Csanád megye közgyűlésének válasza az úrbéri kérdésekre.*

[23] MNL CSML *Csongrád vármegye közgyűlési iratai 1832.* 1152. p.

[24] Jutai Péter: Somogy megye észrevételei a rendszeres munkálatokra 1831–1832. *Századok*, 2006. 3. sz. 591–608. p.

[25] MNL CSML *Közgyűlési iratok 1833.* 66. p.; *Zala megye, észrevételek az urbariális tárgyra nézve.*

[26] Uo. 26. p.

jobbágytelek eladásának és vételének lehetőségét, de lehetőséget akart adni arra, hogy a földesúr véleményt formáljon a vevő személyéről.

Míg más megyék támogatták az országos bizottságnak azt a javaslatát, hogy ne korlátozzák a jobbágyok által megvásárolni kívánt telkek számát, addig Zala ezt azzal az indokkal utasította el, hogy ha ezt megengednék, akkor előfordulhat, hogy néhány tehetősebb személy felvásárolja a telkeket, s a jobbágyok esetleg birtok nélkül maradnának. „Mert ha a szabad vétel minden megszorítás nélkül határtalanúl megengedtetik, magához vonja egy két pénzesebb Gazda nagy részét a Helységbeli Jobbágy üléseknek, s ez által számos háznépek birtok; és föld nélkül maradván, nyomorúságra [...] jutnának."[27]

A megyei vélemények bizonyítják, hogy mennyi problémát vetett fel önmagában annak megengedése, hogy a jobbágy az általa használt és megművelt telket eladhassa, illetve mástól megvásárolhassa. Hiába állította néhány vármegye, hogy a szabad adásvétel megengedése valójában a jobbágyot megillető tulajdonjog gyakorlását teszi lehetővé, nem válaszoltak arra a kérdésre, hogy ez a szabad adásvétel miként viszonyul a földesurak tulajdonjogához. Zala nemesi közössége észrevételeiben rögzítette, hogy az adásvételhez továbbra is meg kell követelni a földesúr előzetes jóváhagyását és a szerződés bejegyeztetését, ezzel is biztosítva annak hitelességét, ami a földesúri tulajdonjog fenntartását is biztosította. Hiszen a földesúr csak olyan vevőnek engedi meg a vételt, aki vállalja a közterheknek és a földesúri szolgáltatásoknak a teljesítését. Nagyon modern kifejezéssel élve, csak azt a vevőt fogadja el, aki az eladó földesúrnak járó tartozásait elvállalja – „tartozásátvállalás" –, és ehhez maga a földesúr adja meg az engedélyt. Mindez azt jelentette, hogy nem elegendő a szabad adásvétel rögzítése, szükséges annak kimondása is, hogy a vétellel a jobbágy tulajdonjogot szerez.

Ez azonban összeütközésben állt az incapacitas, azaz a birtokbírhatás jogával.[28] Egy kúriai döntést követően vált általánossá az az elv, hogy jobbágy nemesi birtok tulajdonosa nem lehet, a gyakorlati életben azt jelentette, hogy a földesúr tulajdonát képező ingatlant, nemesi birtokot jobbágy nem vásárolhatott meg, ha megtette, azt tőle bárki szabadon elperelhette. Szükségessé vált akár az úrbéri, akár a magánjogi tervezetben javaslatot tenni az *incapacitas* jogának megszüntetésére. Enélkül a jobbágyok számára biztosítandó szabad adásvétel joga, a gyakorlatban, a mindennapi életben nem érvényesülhetett. Az incapacitas elvének eltörlését sem az úrbéri operátum, sem pedig az arra adott megyei válaszok nem tartalmazták.

[27] Uo. 27. p.

[28] Takács 1976. 202–203 p.; Fónagy Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1831–1832). *Agrártörténeti Szemle*, 1988. 1–2. sz. 30–38. p.

Az úrbéri tervezet első cikkében tárgyalt szabad adásvételt a fennmaradó és a földesúrnak járó dologi terhek sem tették lehetővé. A tervezet ugyan érintette a dologi szolgáltatásoknak – kilenced, ajándékok – az eltörlését, de nem tett javaslatot a földesúri kártalanítás megoldására. Említésre került a robotnak mint munkajáradéknak az eltörlése is, de ennek gyakorlati kivitelezésére sem adtak pontos, megvitatásra alkalmas javaslatot. Egyes megyék véleményükben kitértek erre, s javaslatba hozták – egyes német tartományokban ugyancsak megoldási lehetőségként tárgyalt – azt a megoldást, hogy a jobbágy, az általa birtokolt telek egy meghatározott hányadát adja át kártalanításképpen földesurának.

A jobbágyfelszabadítás és ezzel együtt az úrbéri telek tulajdonjogának kérdését az 1832–1836. évi országgyűlésen nem oldották meg, s bár az önkéntes örökváltságról 1840-ben már törvény született, ténylegesen sem a szabad paraszti tulajdont nem szabályozták, sem az incapacitas elvét nem törölték el. Ez utóbbira csak 1844-ben került sor, míg a jobbágyfelszabadítást és a földesúri kártalanítást legalább elvi szinten is csak az 1848. évi áprilisi törvények keretei között valósították meg.

Magánjogunk fejlődése és a polgári tulajdonjog létrejötte szempontjából fontos lett volna az úrbéri kötöttségek megszüntetése és ezzel együtt a szabad paraszti tulajdon megteremtése. Ennek azonban együtt kellett járni a másik két kötött tulajdoni forma – az ősiség és az adományrendszer – megszüntetésével.

A római jog az egyéni tulajdon/magántulajdon szabadságát igen széles körben teremtette meg: „egy dolog feletti teljes hatalom" – plena potestas in re –, ami azt jelentette, hogy a tulajdonos a majdnem abszolút hatalmánál fogva, mindent megtehet a saját tulajdonával addig, amíg mások jogát, mások tulajdonát nem sérti. A rendi társadalom ezt a klasszikus tulajdonfogalmat valójában csak az ingó dolgok vonatkozásában ismerte, a földbirtok, az ingatlan jószág vonatkozásában nem, mert a tulajdont korlátozó jogok miatt ezt nem lehetett érvényesíteni. A legfőbb tulajdonos a király volt, de a legteljesebb jogosultságot még ő sem gyakorolhatta. Nem véletlen, hogy a magyar rendi magánjog ismerői a tulajdon hármas kötöttségéről tettek említést, amely az *ősiséget*, az *adományrendszert* és az *úrbéri* kötöttséget jelentette. Ez a kötött tulajdoni forma eredményezte, hogy a római jogi értelemben vett tulajdon szinte értelmezhetetlen a rendi társadalomban. Ezért figyelhető meg a fennmaradt forrásokban, hogy vagyonról, jószágról, baromról, ingó-bingó javakról tesznek említést, nem pedig tulajdonról. Meghatározó jelentőséggel a birtok, a birtoklás bírt, hiszen többé-kevésbé az volt a biztos, hogy ki van a birtokban, ki gyakorolja a birtok feletti tényleges hatalmat.

Ez a kötöttség megakadályozta a gazdasági élet fejlődést, s ezt felismerve követelték a reformerek nemcsak a hitel felvételének megkönnyítését, hanem a társadalom minden tagjának szabaddá tételét és a nemesi ingatlanforgalmat akadályozó kötöttségek eltörlését.

A jobbágyok által használt úrbéri telkek tulajdonjogának kérdése az 1830-ra elkészült tervezetben már érzékelhető volt, ami a megyei válaszokban, követutasításokban is nyomon követhetők. Az úrbéri telkek haszonvételéről való szabad rendelkezési jog megadása burkoltan a tulajdonjog megadását is jelentette. Ez volt az a pont, ahol az úrbéri operátum első cikkelyében megfogalmazottak szorosan összefüggtek a magánjogi javaslatokkal, amelyek a nemesi tulajdonjog évszázadok óta meggyökeresedett szabályait továbbra sem érintették.

Mivel az országgyűlés az úrbéri operátumot tűzte előbb napirendre, az abban megfogalmazott javaslatokat össze kellett volna egyeztetni a magánjogi tervezetekkel. A diéta kerületi ülésén többen felismerték ezt, de sajnálatos módon nem kezdték el a tulajdonjogi kérdések tárgyalását, hanem elhalasztották arra az időre, amikor a magánjogi javaslatokat napirendre tűzték. Az országgyűlési tárgyalások során – ami a magánjogi javaslatok tárgyalásának elején, 1834 májusában is megmutatkozott – nem tértek el az egyes törvényhozási tárgyaktól. Ezért eleve sikertelen volt minden olyan törekvés, ami az egységes, kötöttségektől mentes tulajdonjog megteremtésére irányult. A magánjogi javaslatok tárgyalásának elején Kölcsey Ferenc a fiscalitas eltörlésének szükségességét hangsúlyozta, majd Deák Ferenc emelt szót a magánjogi kódex megalkotása érdekében.[29] Sőt a vármegyék többsége megjegyzés nélkül hagyta a magánjogi operátumot, néhányan – Somogy, Szolnok, Győr – részletes véleményt készíttettek, amelyeket a többi vármegye számára is megküldtek. Kölcsey Ferenc Szatmár megye követeként javasolta, hogy a javaslatok helyett egy új, modern magánjogi kódexet készítsenek.[30] A követek elutasították Kölcsey javaslatát, amikor Deák Ferenc kért szót, s bizonyította, miért kell a *Tripartitum* rendszerét követő javaslatokat elvetni, s új alapokon törvénykönyvet készíteni. „Halomra nőtt polgári törvényeink a nemzeti törvényhozás hosszú során keresztül minden rendszer nélkül, egyes panaszok következtében, egyes esetek körülményeihez alkalmazva hozattak s ezen az úton tévesztő temérdekségre szaporodtak".[31] Deák Ferenc az országgyűlés kerületi ülésén elmondott beszédében mintegy szerkesztési útmutatót is adott arra, hogyan lehetne a magánjogi kódexet elkészíteni. „Első figyelemnek kell tehát lenni, hogy valahára már systema készüljön. Ezt ily nagyszámú gyülekezetben kidolgozni szerfelett nehéz, azért is [...] neveztessék ki egy kerületi választmány és arra bízassék, nem az, hogy egyes törvényeket javaljon, hanem az, hogy a regnicolaris küldöttség dolgozatját principiumokra vonja, s e szerint egyszerűzvén a kérdéseket, egy

[29] Homoki-Nagy Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. Szeged, 2004. JATEPress.

[30] Kossuth Lajos: *Országgyűlési Tudósítások III*. Szerk: Barta István. Budapest, 1949. (Kossuth Lajos összes munkái – a továbbiakban KLÖM III.) 170. p; Kónyi Manó: *Deák Ferenc beszédei I*. Franklin Társulat, Budapest, 1882. Vö. Homoki-Nagy Mária: *Deák és a reformkor magánjogi törvénytervezetei*. 2004.

[31] KLÖM III. *Deák Ferenc beszéde 1834*.

systematizált codexnak csontvázát dolgozza ki."[32] Ezt egészítette ki Kölcsey másik felszólalásával, amikor a királyi kincstár öröklésének, pontosabban a ius regium intézményének a megszüntetéséről beszélt.

Az országgyűlési szünet után a magánjogi javaslatokat már nem tűzték napirendre, ami magánjogi rendszerünk kodifikálásának folyamatát további évtizedekre elhalasztotta. Az úrbéri operátum első cikkelyének tárgyalását követően az 1840. évi 8. törvénycikk rendezte a jobbágyok öröklésjogi kérdéseit. Ebben megerősítésre került az az 1836. évi szabály, amely először mondta ki, hogy a jobbágyok „minden ingó és ingatlan szerzeményeikről megszorítás nélkül szabadon rendelkezhetnek".[33] Ebben a törvényben ismerték el először, hogy a jobbágy-parasztságnak lehet ingatlan jószága. Ezt követően az 1840. évi 8. törvénycikk 2. §-ban rögzítették, hogy „a jobbágyoknak minden ősi javaikban, s végrendelet nélkül hátrahagyott szerzeményeikben törvényes házasságból származott fiú és leány maradékaik [...] teljesen egyenlő mértékben örökösödjenek." Ez volt az az első törvényhely, ahol a fiúk és a leányok egyenlő törvényes öröklési jogát kimondták. Ugyanakkor ezzel a törvénnyel ismerték el, hogy a jobbágynak is lehet ősi jószága, amelyről viszont már nem végrendelkezhetett.

A jobbágyfelszabadítás és a szabad paraszti tulajdon az 1848. évi 9. törvénycikkel megvalósult, és az ősiség eltörlését is kimondták az 1848. évi 15. törvénycikkben.

Az országgyűlési bizottságok által elkészített operátumok látszólag sikertelenek maradtak. Mégis elindítottak egy olyan folyamatot, ami szükséges volt a polgári társadalom és polgári alkotmányos rendszer kialakításához. Az operátumok tényleges feldolgozása, a megyei vélemények átfogó, kritikai elemzése még mindig várat magára, pedig a reformkori politikai és jogi törekvéseinek megértéséhez nélkülözhetetlenek.

[32] Uo.
[33] *Magyar Törvénytár* 1896. 1836: IX. tc. 8.§; 1840: VIII. tc. 1. §.

Heil Kristóf Mihály*

MAGYAR FELVILÁGOSODÁS ÉS LIBERALIZMUS KAPCSOLATA, A MAGYAR POLGÁRI ÁTALAKULÁS ELŐFUTÁRAI

A reformok kezdete

A 19. század derekára az évszázadok óta szinte mozdulatlan magyar rendi-feudális társadalmi berendezkedés csaknem minden elemében reformokra szorult. Megoldást a teljes szisztéma gyökeres átalakítása jelenthetett. A század közepére a tevékeny reformnemzedék programja: az elmaradott jogintézmények fejlesztése és a társadalom szerkezeti átalakítása egységes, szerves programmá állt össze, és 1848-ban a polgári átalakulást manifesztáló áprilisi törvénycsomagban kodifikálták. Azonban, míg az említett reformnemzedék színre lépése és munkája betetőzésének időpontja könnyűszerrel beazonosítható, addig a változások korának kezdeti mozzanatát már sokkal nehezebben ragadhatjuk meg.

Az 1848-as politikai küzdelmeket, majd forradalmat és honvédő háborút megelőző évtizedek, a reformkor közéleti csatározásai a *magyar nemzet* és a *polgári társadalom* megteremtéséért folytak. A *reformkor* elnevezés a 20. század elején vált a (történet)tudomány, majd a közélet elfogadott fogalmává. Pajkossy Gábor szavaival élve, ez a fogalom azt hivatott kifejezni, hogy „a korszak jellegadó politikai ereje, a reformtábor a tervezett gyökeres változtatásokat a törvényhozással elfogadtatott reformok, nem pedig abszolutisztikus módon vagy forradalom útján kívánta elérni".[1] Kecskeméti Károly pedig az 1848 előtt elért eredmények visszafogottságára hívta fel a figyelmet, ennek megfelelően javasolva a „reformtervezetek kora" terminusát bevezetni az átalakulást megelőző évtizedekre.[2]

* Heil Kristóf Mihály tudományos segédmunkatárs, HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam és- Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0001-5334-7946

[1] Pajkossy Gábor: A reformkor. In Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005. Osiris Kiadó, 191–192. p.

[2] Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest, 2008. Argumentum Kiadó.

A fogalom azonban többet takar, mint pusztán a polgári átalakulást megelőző politikai vitákat és kodifikációs folyamatot, hiszen magában foglalja a fokozatosan kialakult reformklímát is. A korszakolás kezdetét illetőleg – mint látni fogjuk – eltérő álláspontok születtek. Horváth Mihály, Ballagi Géza és Szekfű Gyula a 19. századról írt összefoglalásaikban 1830 körülre és határozottan az 1825–1827. évi országgyűlés utánra datálták a korszak kezdetét. Ennek ellenére Széchenyi közéleti fellépésének ők maguk is akkora jelentőséget tulajdonítottak, hogy – akaratlanul is – hozzájárultak a közfelfogás 1825-ös konszenzusos kezdőidőpontjához. (Széchenyi 1825 novemberében tette meg híres felajánlását egy magyar tudós társaság felállítására, valamint a régebbi irodalomtörténeti felfogás ez évet jelölte meg mint a romantika korának kezdetét, Vörösmarty *Zalán futása* című művének megjelenéséhez igazodva.[3])

További események és kutatói nóvumok alapozták meg az 1830. év fordulópont jellegét. Ezek közé sorolhatjuk a *Hitel* januári megjelenését, vagy a hazánkban is nagy visszhangot kiváltó úgynevezett júliusi francia forradalom kitörését. A kortárs gondolkodók is érezték, hogy megváltozott az idők „lelke", és véget ért a restauráció másfél évtizedig tartó időszaka. Barta István ismerte fel elsőként, hogy a megyékben 1831-ben megkezdett operátumok megyei vitái micsoda erjesztő jelleggel járultak hozzá a liberális elvek kibontakozásához hazánkban.[4]

Az *1825–1827. évi diéta* és az *1830. év* mellett – a történeti és jogtörténeti irodalomban egyaránt – olvashatóak olyan vélemények is, amelyek egészen a 18. század végéig, elsősorban a rendszeres bizottságokat (*regnicolaris deputáció*kat) kiküldő 1790–1791. évi 67. törvénycikk nyomán felállított, kodifikációt előkészítő bizottságok munkájához kötik a korszak kezdetét.[5]

***

A *magyar demokratikus kultúra* a 18. század végi felvilágosodás és a 19. század első felében kibontakozó klasszikus liberalizmus szülötte. Ez idő tájt Magyarországon kétszer léptek a közélet nyílt színére olyan politikai erők, melyek a demokratikus kultúra intézményes megalapozására tettek kísérletet. Először a II. József halálát követően, az 1790-es években fellelkesedett és aktivizálódott felvilágosult nemesi mozgalmak,[6] majd az 1820-as és 1830-as évek

[3] Pajkossy 2005. 191. p.

[4] Vö. Pajkossy, 2005. 191. p., Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó.

[5] Az 1795-ös javaslatok összefoglaló monografikus feldolgozása még várat magára. A magánjogi tervezetről lásd Homoki-Nagy Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. Szeged, 2004. JATEPress, a büntetőtörvénykönyv tervezetéről: Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

[6] Lásd Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, 1978. Gondolat Kiadó, 64–104. p.; Pajkossy Gábor: Törekvések

fordulójának új politikai generációja, a liberális nemesség ragadta magához a kezdeményezést.[7]

A magyar közéletet az 1790-es évek elején élénk szellemi pezsgés jellemezte. A felvilágosodás jegyében egyre többen fogalmaztak meg nemzeti programot, nyelvművelő köröket alakítottak, és magyar nyelvű folyóiratokat jelentettek meg. Bár Széchényi Ferenc az egyenlő jogok és kötelezettségek kodifikációját szorgalmazta, mégis megmaradt realista politikusnak, nem úgy, mint titkára, Hajnóczy József, aki a korszak legelőremutatóbb programját dolgozta ki.[8]

A történeti alkotmány módosításával kívánta az örökváltság lehetőségét biztosítani, és szabad birtokbírhatást – a tulajdonosi jogok korlátozása nélkül – ajánlani a jobbágyoknak. Hajnóczy az úrbéri jogokat szerződéses kapcsolattá formálta volna, és támadta az ősiség, valamint földadományozás rendszerét. Meglátása szerint a földtulajdonszerzésre jogosultak körének kiterjesztése által keletkezett kereslet növekedésével a nemesi birtok ár-érték változása pozitívan hatna a nemesség számára is, illetve ha a tulajdonos érdekeltté válik a termelésben, akkor jobb terméshozam is várható lett volna.[9] Hitte, hogy a szabadság nem csupán egy kiváltságos réteg tulajdona, hanem az egész magyar nemzeté, ennek megfelelően reformjait a *Hármaskönyv* I. részének 9. cikke szerinti nemesi jogoknak a kiterjesztésével képzelte el.

A rendek és az udvar közötti kompromisszumot tükröző törvényeket 1791 márciusában szentesítette II. Lipót király. A vallásszabadság kiterjesztése és néhány büntetőjogi reform mellett elsősorban a legfontosabb közjogi biztosítékok megerősítésére törekedtek. Kimondták, hogy Magyarország szabad, független, „tulajdon törvényei és szokásai szerint [...] kormányozandó ország" (1791. évi 10. törvénycikk). Először mondták ki a magyar történelemben az alkotmányos hatalmi ágak elválasztásának szükségességét, megtiltva a király számára az országgyűlés jogköreinek elvételét és a bírói ítélkezésbe való beavatkozást (12. törvénycikk); törvénybe foglalták, hogy az országgyűlés legalább háromévenként összehívandó (13. törvénycikk); kimondták a jobbágyok szabad

a magyar rendi alkotmány korszerűsítésére az 1790-es évek első felében. In Klaniczay Gábor – Poór János – Ring Éva (szerk.): *A felvilágosodás jegyében. Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára*. Budapest, 1985. 163–176. p.

[7] A modern demokratikus kultúra eredeti sajátjairól lásd Miskolczy Ambrus: *A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességéről" 1790–1849*. Budapest, 2006. Napvilág Kiadó, valamint az új reformgenerációról lásd Benda Kálmán – Gergely András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840). In Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848*. Budapest, 1983. Akadémiai Kiadó, 691. p.

[8] Lásd *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*. Sajtó alá rendezte: Csizmadia Andor, Budapest, 1958. Akadémiai Kiadó.

[9] Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006. Gondolat Kiadó, 35–36., illetve lásd Kecskeméti 2008. 56–60. p.

költözésének jogát (35. törvénycikk). Megtiltották a kínvallatás alkalmazását (42. törvénycikk), és nem nemesek számára is biztosították a fellebbezés jogát halálos vagy más súlyos ítéletekkel szemben (48. törvénycikk).

A diéta a függőben maradt kérdések tisztázására kilenc országos bizottságot (*regnicolaris deputatio*) hozott létre, amelyek feladata törvényjavaslatok előkészítése volt a következő országgyűlés számára (67. törvénycikk). A törvény az alábbi ügyekben határozta meg a deputációk hatáskörét: belpolitika; adóügy és a hadsereg ellátása; jobbágyok helyzete; kereskedelem, vám- és egyéb gazdasági kérdések; bányák és a pénz kérdése; a polgári és a büntető törvénykezés korszerűsítése és más jogi reformok; oktatás- és egyházügy; illetve a kilencedik bizottság kapta feladatául azokat a panaszokat és kívánságokat, amelyek a fent említett szakbizottságok hatáskörébe nem tartoztak.

A meghozott rendelkezések, bár a gyakorlatban csak részlegesen valósultak meg, de hivatkozási alapul szolgáltak a rendek számára egészen 1848-ig.[10] A társadalmi átalakulás elmaradása abból is fakadt, hogy a diéta felvilágosult többsége nem tudta vagy nem merte – még – felvállalni a haladó eszméket. Mindenesetre a rendek a reformokhoz vezető rögös út első lépéseit megtették a bizottságok felállításával, amelyek széles körű publicitást kaptak a társadalmi-politikai vita megindításához. A deputációk munkájának köszönhetően készültek el az országos rendszeres bizottsági munkálatok (*Operata Systematica*)[11], azaz az operátumok.

A bizottságok Budán, illetve Pesten 1791 augusztusában kezdték meg munkájukat, majd 1792 és 1793 fordulójára tettek eleget feladataiknak, kivéve a jogügyi bizottságot, amely 1795. február 28-án végzett a javaslatainak kidolgozásával.[12] A deputációk összetétele megfelelt a parlamenti szabályoknak: tagjai főként a felsőtábla tagjaiból és az alsótáblán megjelent követekből kerültek ki, így elsősorban főurak, nemesek, prelátusok és hivatalnokok voltak, de helyenként a delegáltak között volt néhány „külső szakértő" is. A deputációkban a „pártok" arányosan képviseltették magukat. Az udvar érdekét szem előtt tartva az újonnan megválasztott nádor, Habsburg Sándor Lipót főherceg (II. Lipót egyik fia) feladata volt a munka összehangolása.[13]

A bizottságok feladatkörébe tartozott a rendi alkotmányosság intézményeinek és normáinak korszerűsítése, illetve hogy feloldják a szokások és királyi rendeletek közti feszültségeket. A nemesi kiváltságok törvényes háttere még stabil volt, így a földesúri hatalomnak alárendelt jobbágyság helyzetén való

[10] Pajkossy 2005. 132–133. p.

[11] A későbbi országgyűlések ezen a néven hivatkoznak rá.

[12] Uo. 135. p.; Képes György: Drafts of the "Codex Cambio-Mercantilis" in the Late 18th Century. In Švecová, Adriana – Lanczová, Ingrid – Gajarský, Adrián (szerk.): *Právno-historické trendy a výhľady VII.* Praha, 2023. Leges, 48–76., 65. p.

[13] Pajkossy 2005. 132–133. p.

gyökeres változtatás nem vetődhetett fel. Nem érintették a törvény előtti egyenlőség vagy a közteherviselés gondolatát, ahogy a *Pragmatica Sanctió*ban foglaltak reformja sem lelhető fel a kidolgozott javaslatokban. Gerard Lacuée[14] szerint ekkor még „a tökéletes szabadságot és egyenlőséget a legforróbban áhító elmék sem gondoltak a jobbágyok szolgaságának megszüntetésére."[15]

A hazai haladást igenlő gondolat tehát egyidős a francia forradalommal. A felvilágosodás eszméit vallók nem szerveződtek egységes párttá, hanem önálló utakon járva fogalmazták meg programjaikat, terveiket. Szerencsétlenségükre II. József reformokra nyitott öccse, a korábban már toszkán nagyhercegként is felvilágosult intézkedéseivel ismertté vált II. Lipót korai és váratlan halála után a számos gyermeke közül a legkevesebb tehetséggel megáldott, legidősebb fiú, I. Ferenc került a trónra, aki minden újítást elutasított és üldözött. Végül Martinovics Ignác és társai perbe fogása és kivégzése, a nemzetközi status quo megváltozása meghátrálásra kényszerítette a rendeket, akik végül kiegyeztek az uralkodóval.[16]

Az 1796 és 1812 közötti diéták lényegében az uralkodóval kötött kompromisszumok jegyében, a háborúk árnyékában folytak, míg a korábbi reformjavaslatok a kancellária irattárában pihentek.[17] 1812-re mindkét fél belefáradt az együttműködésbe, úgy érezték, hogy már nincs szükség a másik fél számára tett korábbi engedményekre. Bécs immár nem érezte szükségét az országgyűlés összehívásának, s I. Ferenc 1813-ban tett ígérete ellenére bő egy évtizedig nem hívta össze az országgyűlést, akkor is csupán a vármegyei rezisztencia kényszerítette az újabb kompromisszumok megkötésére s a rendi alkotmány szerinti diéta megtartására.[18]

Az 1825–1827. évi országgyűlés újabb bizottságokat küldött ki az 1791 és 1795 között összeállított operátumok korszerűsítésére.[19] A revideált régi javaslatok végeredményben még kevésbé feleltek meg az adott kornak, mint a

[14] Gerard Lacuée Bonaparte Napóleon első konzul katonatisztje, aki egy egész Európát behálózó hírszerzési akció keretei között került Bécsbe, ahol a követségen titkári minőségben szolgált.

[15] Kecskeméti Károly: *Notes, rapports et témoignages francais sur la Hongrie, 1717–1809*. Párizs–Budapest–Szeged, 2006. 200. p.

[16] Benda 1980. 115., 159–164. p.

[17] Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*. Budapest, 1988. Gondolat Kiadó; Poór János: *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest, 2003. Universitas Kiadó

[18] A korszakról és annak kutatói problematikájáról lásd bővebben: Soós István: A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között. *Történelmi Szemle*, 2007. 1. sz. 91–118. p.

[19] A munka két bizottságban és további albizottságokban vette kezdetét meghatározott ügykör szerint. Az első bizottság hatásköre nyolc munkálat revíziójára terjedt ki: az intézményekről (*Deputatio publico-politica*); az adóról és a hadbizottságról (*Deputatio contributionalis et commissariatica*); az úrbéri ügyekről (*Deputatio urbarialis*); a kereskedelemről, a vámokról és a gazdaságról (*Deputatio commercialis, tricesimalis et in objectis publicae oeconomiae*); a jogi ügyekről (*Deputatio juridica*); a nevelésről (*Deputatio litteraria*); az egyházi ügyekről (*Deputatio ecclesiastica*), valamint az ország sérelmeiről és kéréseiről (*Deputatio elaborandorum postulatorum*

kiindulópontot jelentő munkák a maguk idejének, mivel a fennálló rendszert és hatalmi viszonyokat egyik bizottság sem merte nyíltan kritikával illetni. A jogrendet közvetve megingatni képes javaslatok csak elvétve születtek – mint például a jobbágytelek haszonélvezetének szabad adásvétele. A legtöbb hasonló indítvány elakadt a tárgyalások különböző lépcsőin, és legfeljebb különvéleményként fogalmazódott meg. Számos terv született a tőkehiány okozta problémák kezelésére, de végül mindegyik a „feudális" jogrendbe ütközött és emiatt elbukott.[20]

Az 1830 júniusáig plenáris formában működő bizottságok döntően konzervatív javaslatait – a vármegyék és Wesselényi Miklós báró kezdeményezésére – kinyomtatták, és a törvényhatóságok közgyűlései elé terjesztették észrevételezésre.[21] A vármegyék többsége már 1831 januárjában szakbizottságokat küldött ki az operátumok megvizsgálására.[22] Fontos hangsúlyozni, hogy az operátumok megyei véleményezésekor nem szabad azt feltételeznünk, hogy az ország különböző vármegyéiben felállított bizottságok és választmányok azonos nézetet képviseltek volna. A megyei köznemesség nem volt homogén.

Barta István monográfiájában három kategóriába rendszerezi az ország törvényhatóságait, miközben osztályozásának középpontjába az általuk képviselt eszmék haladóságát állítja, azonban témánk szempontjából fontos látni, hogy „a csoportok körvonalai csak részlegesen vetítik előre az 1830-as és 1840-es évek országgyűlésein kialakuló jobboldali, baloldali és centrum (mocsár) közötti megoszlást".[23] Bár az elkészült új javaslatok döntő többségét – a korábbiakhoz hasonlóan – nem tűzték a diéta napirendjére, azonban a szabad megyei viták és az egymás közötti háborítatlan levelezés nagymértékben hozzájárult az új, liberális reformnemzedék megszületéséhez.[24]

---

et gravaminum regni). A második bizottság a bánya- és pénzügyi bizottság (*Deputatio montana et monetaria*) munkáját vizsgálta felül.

[20] Uo. 152. p.

[21] Az operátumok vármegyei javaslatairól összefoglalóan lásd Barta István: *A fiatal Kossuth és kora*. Akadémiai doktori disszertáció. Kézirat. MTAK Kézirattár; Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó, 37–42., 107–151., 151–173. p.; Gergely András: A rendszeres bizottsági munkálatok szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 1974. 6. sz. 37–41. p.

[22] A felfokozott hangulatot tovább táplálta az európai forradalmak híre. Egy, az országot beutazó kormányügynök 1831 júniusi jelentésében ez olvasható: a rendek „mindenütt az operátumokon dolgoznak, de az év végéig aligha készülnek el, s ez jó is lesz [az udvarnak] mert az adott európai helyzetben nem lenne tanácsos az operátumokhoz kapcsolódó jelentős változtatásokat napirendre tűzni […] félni lehet, hogy az új ruha kényelmetlenebb lesz, mint a régi, s csak további újítási törekvésekre és követelésekre csábít." Barta 1966. 152–153. p.

[23] Uo. 211. p., illetve lásd Kecskeméti 2008. 341., 351., 364., 372. p.

[24] Vesd össze Péterváry Máté: Az első magyar csődtörvény országgyűlési vitája és a szabályozást meghatározó alapelvek. *Glossa Iuridica*, 2022. 4. sz. 245–270. p.

A (magyar) felvilágosodás és liberalizmus kapcsolatát Miskolczy Ambrus így foglalta össze: „A felvilágosodás középpontjában az emberi méltóság gondolata és eszménye áll. Ezt viszont a liberalizmus érvényesíti. A liberalizmus – a romantika közbenjárásával – alkalmazott felvilágosodás. A kérdés: miként és hogyan alkalmazza a liberalizmus a felvilágosodást? Más szóval: mit tanultak a történelemből?"[25]

A folytonossági vita esszenciája

A fentiekben vázoltam az 1848-as polgári átalakulást előkészítő évtizedek eseményeit: az 1790-es évek felvilágosodását I. Ferenc abszolutizmusa és szigorú cenzúrája követte, majd az 1820-as évek végén, az 1830-as esztendők elején jelentkező liberális ellenzék fokozatosan erősödött, és foglalta el a helyi, törvényhatósági és végezetül az országos politikai pozíciókat is. A történészvita alapvetése tehát a 18. század végén az ország közéletét felpezsdítő felvilágosult eszmék és az 1830-es évektől kibontakozó liberalizmus közötti direkt folytonosság elfogadása vagy a „két reformkor" közötti megszakítottság igazolása. Ezen már bő egy évszázada vitázik a magyar történetírás, sőt, ha úgy tetszik, már a kortársak is kivették belőle a részüket.

A vita valódi tétjének összefoglalására Miskolczy Ambrus sorait szokás idézni, s mivel valóban nehéz esszenciálisabban összefoglalni azt, így én sem tehetek másképp. „A magyar történészek ugyanis a maguk módján már évtizedek óta azon is vitatkoznak, hogy van-e folytonosság a két magyar reformkor között, vagy az 1790-es évek derekán megtorpant a reformtörekvések folyamata, és csak egyes magányos reformerek éltették magányukban hajdani gondolataikat."[26] Máshol így ír: „A vita nem egyszerű presztízsvita. Tétje van. Amikor arról vitázunk, hogy a felvilágosodás folyamatosan átnőtt-e a liberalizmusba vagy sem, mert 1795-ben megszakadt volna a folyamat vagy sem, akkor arról vallunk, hogy mennyire »szerves« jelenségnek ítéljük meg a magyar demokratikus kultúrát? Milyen mélynek és szerteágazónak látjuk demokratikus kultúránk történeti gyökereit? Mennyire integrálódtunk az európai fejlődésbe? És ki tagadná, hogy a múlt megítélése egyben a jövő útjainak a fürkészése is? Múltunk megjelenítése – a történelem tanúsága szerint – a jelenről és a jövőről is szól".[27]

[25] Miskolczy 2007. 7. p.

[26] Miskolczy Ambrus: *A felvilágosodás és a liberalizmus között: Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történészvita anatómiája*. Budapest, 2007. Lucidus Kiadó, 7. p.

[27] Miskolczy Ambrus: A felvilágosodás és a liberalizmus között. A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről", avagy Kossuth Eperjesen (Önrecenzió?). *Levéltári Közlemények*, 2008. 135. p.

A vita tehát abban áll, hogy létezik-e kontinuitás az 1790-es években fellángoló felvilágosodott eszmék felszínre törése és az országos politikából való gyors visszavonulást követően az 1830-as években előtörő új liberális generáció között. Miskolczy Ambrus fent idézett műveiben elvégezte a korszakkal foglalkozó magyar történeti irodalom legjelentősebb szerzői álláspontjainak szintézisét.[28] Az elmúlt évek irodalmát nézve további adalékokkal járult a vitához Melkovics Tamás, aki Felsőbüki Nagy Pál, Sopron vármegye országgyűlési követének a történeti irodalomban játszott szerepének bemutatásával járult hozzá a diskurzus kiértékeléséhez.[29]

Ehelyütt nincs lehetőség a vita teljes körű ismertetésére és minden szereplőjének idézésére,[30] így csupán jelezni szeretném, hogy a tudományos diskurzust Csáky Móric és Kecskeméti Károly történészek kezdeményezték, miután H. Balázs Éva[31] és Hajdu Lajos[32] ráirányították a figyelmet arra, hogy az átalakulás a jozefinizmussal kezdődött, miközben Barta István[33] az 1830-as évek operátumai feletti megyei viták jelentőségére mutatott rá. Az alábbiakban néhány, a korszakra vonatkozó kutatásokat megalapozó „vitapartner" álláspontját citálom ide, a teljesség igénye nélkül.

A történészvita fundamentuma a Széchenyi–Kossuth-ellentétre vezethető vissza, pontosabban a Kelet népe-vitában gyökerezik. A „legnagyobb magyar" – önmaga megítélése szerint – „az ébredés mítoszának jegyében lépett fel" (ezzel is csökkentve Kossuth jelentőségét). Széchenyi úgy állította be saját színre lépését, mint etalon, akinek munkássága előkép nélküli önálló teljesítmény. Kossuth ezzel szemben a Kelet népére adott válaszában vitatta Széchenyi érdemeinek egyedülállóságát. Meglátása szerint „Gróf Széchenyit a kor szükségeinek hatalma alkalmas percben ragadta meg. Ő korának nyelvévé lőn [sic!]; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik."[34]

Kossuth a fordulópontot 1790-ben látta, Sőt később (1883-ban) már egyértelműen állást foglalt amellett, hogy „1848 [...] már 1790-ben fogamzott".[35] És „történetírásunk legérdekesebb egyszersmind legtanulságosabb feladatai

[28] Miskolczy 2007. 8–99. p.

[29] Melkovics Tamás: Felsőbüki Nagy Pál jelentősége a folytonossági-vitában. Egy magyar történészvita margójára. *Vasi Szemle*, 2015. 4. sz. 451–466. p.

[30] A folytonosság vagy megszakítottság történészvita rezüméjét lásd Miskolczy 2006. 12–34. p.

[31] H. Balázs Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800*. Budapest, 1987. Magvető Könyvkiadó

[32] Hajdu 1971.

[33] Barta István: *A fiatal Kossuth és kora*. Akadémiai doktori disszertáció. Kézirat. MTAK Kézirattár és annak kiadott része: Barta 1966.

[34] Kossuth Lajos: *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól*. Pest, 1841. Landerer és Heckenast

[35] Kossuth Lajos: *Kossuth Lajos iratai*. Sajtó alá rendezte: Kossuth Ferencz. Budapest, 1905. Athenaeum R. Társulat, 100. p.

közé számítom nyomról nyomra követni mindkét irányban azon eszmék születésének kínos vajúdásait s konkrét tervekké fejlődésük fázisait, melyeknek igéje 48-ban megtestesült. De e nyomkutatás csak akkor teendi a történetiratot az élet mesterévé, ha a történelmi bölcselet művelésével köttetik össze, melynek feladata nem személyekkel bíbelődni, hanem világosságba helyezni a történelmi kényszerűség törvényét."[36]

A vitára és Kossuth érvelésének megalapozottságára jellemző, hogy még az őt démonizálni próbáló Kemény Zsigmond is inkább Kossuthnak adott igazat. Ehelyütt érdemes felhívni a figyelmet Miskolczy meglátására is, miszerint paradox módon Kossuthnak is elvitathatatlan szerepe volt a reformkorról kialakult történetírói képben, hiszen természetes, hogy nagy emberekhez kötünk történeti korszakokat – lásd a reformkor és Kossuth kapcsolata.

Horváth Mihály klasszikus művében az 1823. évi vármegyei ellenállást tette meg a reformkor kezdetének,[37] majd Szekfű Gyula *Három nemzedék*ében 1830-ban indította a magyar liberalizmus történetét, ami nem csoda, hiszen az ő hőse Széchenyi István.[38] Mályusz Elemér viszont már – Concha Győző nyomán[39] – az 1790-es évek felvilágosodásában jelölte meg a reformtörekvések eredetét.[40] Miskolczy irányította rá a figyelmet Domanovszky Sándorra, József nádor iratainak talán legnagyobb ismerőjére, aki szerint az abszolutizmus tizenhárom esztendeje (1812–1825) keserves cezúra, „igazságtalanság azonban a kor emberével és törekvéseivel szemben, ha ezt az időszakot nem számítjuk a nagy magyar reformhoz".[41]

A már többször idézett Barta István elfogadta, hogy 1790-től 1848-ig egyetlen korszakról beszélünk, de véleménye szerint megszakadt a folytonosság, amit a külhoni talajból kinövő jakobinus eszmék szórványos továbbélésében látott bizonyítani.[42] Kosáry Domokos is határozottan képviselte a megszakítottság tézisét: szerinte legfeljebb egy „keskeny út" vezet a felvilágosodás és a liberalizmus között, melyek közé beékelődött a *rendi nacionalizmus*, elnyomva a felvilágosodás rendiségét.

[36] Uo. 101. p.

[37] Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig*. Genf, 1864.

[38] Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1934. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda

[39] Concha Győző: *A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik*. Budapest, 1885. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.

[40] Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. *Századok*, 1923. 1–4. sz. 17–75. p.

[41] Miskolczy idézi: Domanovszky *Sándor: József nádor élete. I. 2.* Budapest, 1944. Magyar Történelmi Társulat, 508. p.

[42] Barta István: A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszának problémái. *Történelmi Szemle*, 1963. 3–4. sz. 336. p.

A „vitaindító" nyugati magyar történészek, Csáky Móric és Kecskeméti Károly a folytonosság mellett foglaltak állást. Csáky művében[43] egyenesen 1790-et nevezi meg a reformkor kezdetének. Kecskeméti szintén tagadta a megszakítottság tézisét, a magyar liberalizmus kezdetéről írt monográfiájában[44] a cenzúrázott Magyarország idejének második nyilvánosságában látta a felvilágosodás eszméinek továbblépését.[45] Kecskeméti a „liberalizmus lassú születésénél" látta bábáskodni a „rendszeres bizottsági munkálatok füstbement reformterveit".[46]

Az operátumok szerepe a folytonossági vitában

E ponton érdemes a vitában erősebben hangsúlyozni a rendszeres bizottsági munkálatok, azaz az operátumok szerepét, mivel, bár néhány példától eltekintve az operátumok nem teljesítették be eredeti céljukat, azaz nem kerültek a diéta napirendjére, az 1790-es évektől mégis hivatkozási alapot képeztek, a korai törvénytervezetek pedig kiindulási pontot biztosítottak a később érkező generáció számára.

Alexander Gerschenkron folytonosságik tézise

A történeti folytonosság vizsgálatakor szóhasználatunk leggyakoribb fordulatai a „változás" és a „folyamatosság". Alexander Gerschenkron[47] felfogásában két dolgot jelenthet a *történelmi folytonosság*. „Egyrészt jelentheti az egyébként változó világ bizonyos elemeinek állandóságát" – ebben az értelemben a történelem változó és állandó folyamatainak kérdését nyitja meg. Másrészről, egy tágabb definiálási tartományban „az állandóság olyan valami, ami lényege

[43] Csáky, Moritz: *Von der Aufklarung zum Liberalismus*. Bécs, 1981. 104–112. p.; 235–246. p.
[44] Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848.* Budapest, 2008. Argumentum Kiadó.
[45] Vö. Miskolczy 2007. 46–53. p.
[46] Uo. 185–190. p.
[47] Alexander Gerschenkron 1904-ben született Odesszában. Családjával 1920-ban hagyta el Oroszországot, hogy Bécsben telepedjenek le. Később a bécsi egyetemen hallgatott közgazdaságtant és politikai tudományokat, 1928-ban doktorált. Tíz évvel később telepedett le az Egyesült Államokban. Kezdetben a Kaliforniai Egyetemre került, majd 1948-tól halálig a Harvard Egyetem közgazdaságtudományi tanszékén oktatott gazdaságtörténetet. Legismertebb kutatási eredményei az európai országok 19. századi iparosításának összehasonlító elméletében született. 1962-ben és 1968-ban adták ki két talán leghíresebb esszégyűjteményét [Economic Backwardness in Historical Perspective (Gazdasági elmaradottság történelmi távlatból) és Continuity in History and Other Essays (Folytonosság a történelemben és más tanulmányok) címmel].

szerint minden emberi történelemben benne rejlik".[48] Ez Arthur Schopenhauer történelme, melyben csak a nevek és évek változnak, de a lényeg mindig változatlan – teszi hozzá Gerschenkron.[49] E felfogás szerint azonban elég lenne behatóan ismernünk a kezdeti történeti korokat, és filozófiailag máris megismerhetnénk az eljövendő történelmet. (E nézet hívei tekinthetik állandónak akár az emberi jellemet, akár a természeti törvényszerűségeket is.)

Gerschenkron hívja fel a figyelmet arra is, hogy a folytonosság fogalma – a köznapi szóhasználatban – nem csupán állandóságot jelent, hanem „a változás természetére" is utalhat „annak hiánya helyett". Így a „folytonos változásra" is értelmezhető *terminus technicusként* kell elfogadnunk. Gerschenkron folytonosságfogalma a *változásra* épül. Ez esetben pedig szükségképpen maga után vonja az időbeli összehasonlítás követelményét, ami további félreértésekre adhat okot. Amikor a változás folyamatára gondolunk, jellemzően az átalakulás sebességét, azaz a változás ütemét vizsgáljuk. De a változás üteme matematikai fogalom, „éppen ezért nem meglepő, hogy ahányszor csak szó esik a történelmi események folytonosságáról, mindannyiszor feltehető, hogy a beszélő fejében ott munkál a folytonosság matematikai felfogása".[50]

A matematikai felfogás számos tudósra, történészre, filozófusra vagy más társadalomtörténészre hatott.[51] Kövér György is a matematikai folytonosságfogalom történelmi alkalmazhatóságában kételkedő Gerschenkront idézi: „[...] ha valamely történelmi változás legalább elvileg újraértelmezhető úgy, hogy számszerűsíthető legyen, akkor e változás egy idősorral reprezentálható; az idősor grafikája általában megszakítás nélküli vonal. Ha a gráfon szakadás van, akkor annak két oka lehet. Az egyik esetben [a lyukak] arra utalnak, hogy hiányzik az adat, vagy megváltozott a mértékegység. Ezek nem teszik kétségessé a történelmi változás folytonosságát. A másik eshetőség fontosabb, mint az első. Lehet, hogy a gráf azért [lyukas], mert időlegesen nem léteznek azok az események, amelyeket az idősor fogalmilag együvé sorolt be".[52]

Tehát a folytonos idősor csupán hallgatólagos megállapodás. A történelmi – tapasztalati – idősort egymástól elkülönült pontok alkotják. S bár elveti a folytonosság matematikai fogalmát, olyan alkalmazási lehetőségeket keres,

[48] Gerschenkron, Alexander: A történelem folytonosságáról. In Berend T. Iván – Huszár Tibor – Kulcsár Kálmán – Pataki Ferenc – Tőkés Ferenc (szerk.): *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból. Tanulmányok*. Budapest, 1984, Gondolat Kiadó, 487–488. p.

[49] Uo.

[50] Uo. 489. p.

[51] Vö. Kasner, Edward – Newman, James: *Mathematics and the Imagination*. New York, 1940. 54–55. p.; Allen, R.G.D.: Mathematical Analysis for Economists. London, 1947. 100–101. p.; Mach, Ernst: *Die Prinzipien der Wärmelehre, historisch-kritisch entwickelt*. Leipzig, 1919. 71. p.; Schopenhauser, Arthur: *Über die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde*. Leipzig, 1937. I. kötet, 94–95. p.

[52] Gerschenkron 1984. 491. p. Idézi: Kövér György: Aetates Aetatum. *Aetas*, 2010. 4. sz. 75. p.

amelyek segítenek a történeti változás tapasztalati valóságának leírásában. Ilyenek a) *az irány állandósága*; b) az *események periodicitása*; c) a *változások belső eredete* (endogén jellege); d) az *okozati láncolat hossza* és e) a *változások ütemének stabilitása*.[53] A Gerschenkron által kiemelt öt felfogás mind a történelmi változás megismerésének alapvetései. E szempontok összefüggenek, sőt néhol oly szorosan állnak együtt, hogy a felfogások gyakran keveredhetnek egymással – figyelmeztet a szerző.[54]

Az alábbiakban ezen *öt pont* adta szempontrendszer alapján vizsgálom a magyar felvilágosodás és korai liberalizmus eszmeiségét megtestesítő törvénytervezeteket, az operátumokat.

*

a) „Valamely történelmi jelenség *fejlődési irányának állandóságát* könnyen társítják a folytonosság képzetével."[55] A (jog)történész számára kényelmes feladat egy történelmi jelenség fejlődési irányának állandóságát a folytonosság képzetével társítani, miután ez az értelmezés nem igényel többet általános sorrendi összehasonlításnál. Vizsgálati tárgyunkban vitán felül áll, hogy egymást követő, egymásra reagáló, építkező jellegű eseményekről beszélhetünk. Így elsődleges feladat megtalálni a kiinduló- és a végpontot, majd az azok kapcsolatát vizsgálva kiolvasni a folyamat irányát.

Esetünkben a 18. század végi felvilágosodás jelenti a kiindulópontot s a 19. század első évtizedeinek liberalizmusa a végpontot, amely a polgári átalakulásban tetőzik. Az 1791. évi 67. törvénycikk felhatalmazása alapján létrehozott munkákra hivatkozva állítják fel az 1827. évi 8. törvénycikk felülvizsgáló bizottságait, majd ezek – részben sikeres – munkájának észrevételezését kérik az 1832. évi országgyűlésre készülő törvényhatóságoktól. Gerschenkron leszögezi, hogy „a változás irányának állandósága nem feltételezi, hogy a változás üteme is állandó, hanem jól megfér a változás ütemének vad ingadozásaival".[56] Tehát az operátumok bő harmincéves *ad acta* kerülése, s az 1829 és 1830 között működő deputációk részben visszalépést jelentő munkálatai nem szakítják meg az irány állandóságát.

A folytonosság mellett szólva kiállják az irány állandóságának próbáját, mivel ha kettőt hátrébb lépve tekintünk a vizsgált időszakunkra (1790–1848), a felvilágosodás képviselőinek programjaiban már ott rejlettek a rendi-feudális rendszer lebontásának csírái, úgymint az örökváltság vagy a nemesi adófizetés gondolata, jobbágyok jogainak bővítése, vagy éppen – többek között – állást

[53] Kövér 2010. 75. p.
[54] Uo.
[55] Gerschenkron 1984. 498. p.
[56] Uo. 499. p.

foglaltak a lelkiismereti, a szólás- és a sajtószabadság, valamint a vallásszabadság mellett.[57] Ismerősen csenghetnek ezen követelések egyes megyei törvénytervezetekből (1830–1831) vagy a reformországgyűlések követutasításaiból, naplóiból, majd a negyvenes évek törvényeiből egyaránt.

*

b) Arisztotelész óta számos gondolkodó írta, alkotta meg saját *eseményperiodizációját*, „körforgáselméletét", melyek körkörösen ismétlődő mozgásként definiálják a történelmet. „E szemléletmódnak az a lényege, hogy a jelenbeli tapasztalatot úgy fogja fel, mintha az a múltbeli tapasztalat megismétlődése volna: valamilyen többé-kevésbé jól meghatározott állapotokon áthaladó, tagolható mozgás, amelynek során az egyik állapotból a másikba átlendítő hajtóerő oksági mechanizmusa lényegében fordulatról fordulatra változatlan marad. Lehetséges, hogy az egyes ciklus ismétlődés folytonossága a változás hiányára összpontosítja a figyelmet."[58]

Ez az elmélet persze nem egyeztethető össze a neokantiánus történelemfelfogással, miszerint a történelem egymást követő különös és egyedi események összessége. Érdekes gondolatkísérlet lehet viszont összevetni a Schopenhauer-féle állandó körforgáson alapuló történelemszemléletet és a Schiller-féle elképzelést, mely szerint „a történész az örökkévalósággal méri a körforgás tartalmát".[59] Gerschenkron vallja, hogy a periodikusság képében megjelenő folytonosság valójában független a hátralévő három értelmezéstől, ami egyszersmind azt is jelenti, hogy összeegyeztethető velük".[60] Azonban a ciklikusságból nem következik, hogy megállapíthatnánk a körforgás ütemét vagy akár az egyes állomások közötti szűken vett viszonyrendszert. A folytonosság további lehetséges felfogásai lehetnek, amikor a fogalmat mint endogén változót, illetve mint okozati láncolat hosszúságát figyeljük.

Kérdés tehát – anélkül, hogy e felvetésünket távlatibb kontextusba helyeznénk –, hogy a magyar felvilágosodás eszméi mint „múltbeli tapasztalat" és a liberalizmus mint „jelenlegi tapasztalat" közös magja meghatározható-e? Találunk-e egy olyan közös „oksági mechanizmust", mely „lényegében fordulatról fordulatra változatlan marad"? Ehelyütt próbálkozhatnánk számos intézménynyel, melyek tervei már az 1790-es években megjelentek, de szabályozásuk vitákon történő kikristályosodására és kodifikációjára csupán a korszak végén, az 1830-as és 1840-es években került sor.

[57] Marczali Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés. I.* Budapest, 1907. 330. p
[58] Gerschenkron 1984. 500. p.
[59] Uo.
[60] Uo.

Klasszikus példa lehet a jobbágyfelszabadítás intézményesülésének vizsgálata. A jogkiterjesztés ezen intézkedése azért is lehet alkalmas efféle fejtegetésre, mert vitafolyamata végigkísérte a korszakot. Így megfigyelhető a szembenálló felek érvrendszereinek változása, illetve hogy mennyire támaszkodtak a jelenbeliek a múltra. Ezen összefüggések vizsgálata, Rickert tanait is figyelembe véve, segíthetne a folytonosság vagy megszakítottság kérdésének eldöntésében. Rickert szerint a történelmi folytonosság alapját az okozati lánc egymásba fonódó szemei alkotják: „időbeli" vagy „tér-időbeli folytonosságról" akkor van értelme beszélni, amikor az okság magyarázata a cél.[61]

Itt érdemes lehet megállni és egy pillantást vetni a magyar országos és nemzeti történelmet szintetizáló szakirodalom periodizációs trendjeire, különös tekintettel a 18. század végét és a 19. század első felét (1848-ig) magába foglaló bő félszáz esztendőre. Ezekben általában úgynevezett struktúra-referenciális szakaszidő használatáról beszélhetünk, azaz valamely gazdasági, társadalmi, eszmei vagy mentális szerkezet időtartamát veszi alapul a történész-szerkesztő.[62] Azért is fontos áttekinteni a korszakhatárok kialakításának történetét, mert – ahogy Gyáni Gábor fogalmaz – „A nemzeti történeti mesterelbeszélések céljaira kitalált korszakhatárok egy idő után a kánon meghatározó erejével hatnak, periodizációs zsinórmértékül szolgálnak mind az iskolai curriculumok, mind a public history, mind pedig az összes egyéb, a történelmet érintő diskurzus számára."[63]

Történetírásunkban a periodizációs kánon „megszilárdulását" a millenniumi magyar történelmi szintézisig vihetjük vissza. A Szilágyi Sándor szerkesztette tízkötetes sorozat[64] kezdetben az uralkodók szerinti dinasztikus elvet, majd a három részre szakadáskor és a bécsi kongresszus után az állam- és a politikatörténet más elveit követte.[65] Az általunk vizsgált időszak három részre bontva – a 8. [*III. Károlytól a bécsi kongresszusig (1711–1815)*][66] és 9. [*A nemzeti*

[61] Vesd összes: Braithwaite, R. B.: *Scientific Explanation*. New York, 1960. 310–317. p.; Gerschenkron 1984. 503. p.

[62] A perorálásról lást: Braudel, Fernand: A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam. In Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet. II*. Budapest, 2006. Osiris Kiadó 1157–1182. p.; Gyáni Gábor: *A történeti tudás*. Budapest, 2020. Osiris Kiadó, 223–257. p., valamint a magyar korszakolás hagyományairól összefoglalóan lásd Kövér 2010. 64–75. p.

[63] Gyáni 2020. 241. p.

[64] Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története. I–X. kötet*. Budapest, 1895–1898. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat

[65] Kövér 2010. 64. p.

[66] Marczali Henrik: III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1848). In Szilágyi Sándor (szerk.): *Magyarország története. 8. kötet*. Budapest, 1898. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat

államalkotás kora (1815–1847)],[67] valamint a 10., *A modern Magyarország (1848–1896)*[68] címet viselő kötetben –, a kortársak jelenéig eljutva jelent meg.

A két világháború közötti nagy szintézis, az úgynevezett Hóman–Szekfű-féle *Magyar történet* – változatos kritériumok mentén – hét nagy korszakra és azokon belül további alkorszakokra bontotta a nemzeti történelmet, de az általunk vizsgált időszak továbbra sem képzett egységes korszakot.[69] A szintén a két háború között, a Magyar Történelmi Társulat megbízásából, Domanovszky szerkesztési elvei szerint készült *Magyar művelődéstörténet* című sorozatban már *Új Magyarország* kötetcím alatt, a Miskolczi Gyula által írt *A modern államszervezés kora* című alfejezetben együttesen jelent meg a felvilágosodás kora és a születő liberalizmus.

Gyáni Gábor mutat rá, hogy „a nemzeti vagy országtörténeti belső szakaszolás, ez a fajta periodizáció nemcsak a történeti tudás folytonos bővüléséből, hanem legalább ennyire a szemléleti pozíciók kijelöléséből is fakad".[70] Az úgynevezett „tízkötetes [mű]" körüli periodizációs vitához hozzászóló Molnár Erik az alábbiakban foglalta össze a vita esszenciáját 1968-ban: „Mi tette szükségessé a periodizáció problémáinak újbóli megbeszélését? Elsősorban az, hogy az elmúlt évtized kutatásai során új eredmények születtek, részletesebben megismertünk olyan, mondhatnám döntő jelentőségű társadalmi-gazdasági folyamatokat, amelyek módosíthatják e csaknem ezer esztendőt átfogó periódus belső határvonalait."[71] A fenti soroknak megfelelően – gazdasági és társadalmi folyamatok figyelembevételével – az 1790 és 1848 közötti évtizedek önálló kötetet kaptak.

Summázva megállapíthatjuk a történeti korszakolás, azaz a periodizáció *narratívaképző erőként* hat a történész kezében.

*

c) Gerschenkron harmadik rendezőelve a *változás belső eredete* (endogén jellege). Szerinte endogén a változás, „ha egyazon rendszerben tartozó tényezők által írható le".[72] Kérdés lehet, hogy vizsgálódásunkban kilépünk-e az egyazon rendszerből. Esetünkben mi alkotja a *rendszer*t? Az általunk vizsgált kérdéskörben a kereteket az intézményesült rendi alkotmány határozza meg: az

[67] Ballagi Géza: *A nemzeti államalkotás kora (1815–1847).* Szilágyi Sándor (szerk.): *Magyarország története. 9. kötet*. Budapest, 1897. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat

[68] Márki Sándor – Beksics Gusztáv: *A modern Magyarország (1848–1896).* In Szilágyi Sándor (szerk.): *Magyarország története. 9. kötet*. Budapest, 1898. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat

[69] Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. Budapest, 1928–1932.

[70] Gyáni 2020. 242. p.

[71] Molnár Erik akadémikus megnyitója. In *Vita a feudális kori magyar történelem periodizációjáról*. Budapest, 1968. Akadémiai Kiadó, valamint idézi Gyáni 2020. 242. p.; Kövér 2010. 64–80. p.

[72] Gerschenkron 1984. 503. p.

uralkodóval és a kormányzattal együttműködő országgyűlés és a különböző helyi, törvényhatósági szintű döntéshozó szervek működése jelenti a szisztémát.

Végső soron pedig azt kutatjuk, hogy meddig tágíthatjuk a késő rendi magyar törvényhozás szervezetrendszerét: a – lassú, de folyamatos változáson áteső – diétákon és a vármegyei közgyűléseken túl a rendszer szűken vett részét képezik-e a kiküldött országos és törvényhatósági bizottságok? Ehelyütt a *regnicolaris deputatiókba* választott tagok, valamint a vármegyei nemesség szerepét kellene értékelni és rendszerbe foglalni vagy kivetni onnan, hogy az operátumok endogén jellegéről dönthessünk. Itt elegendő hivatkoznunk a bizottságok munkálatainak alkotmányos hagyományaira,[73] valamint a nemesi vármegye jogköreire. A megyék, történeti jogaikat hangsúlyozva – valós jogköreiket nem egyszer tágan értelmezve – országos közjogi szerepet vállaltak. [74]

A fentiek figyelembevételével a Gerschenkron-féle „változás belső eredetéről" nem lehetnek kétségeink, hiszen mind a 18. század végi felvilágosult álmodozók, mind az 1820-as, '30-as és '40-es évek liberális ellenzéke – sőt még az 1848-as forradalmárok is – alkotmányos, rendszeren belüli változásokat követeltek, nem kívánták lebontani a szisztéma egészét.

*

d) A folytonosság megállapításának negyedik feltétele nem más, mint az *oksági lánc hossza*. Itt fontos leszögezni, hogy nem elegendő, hogy valamely történeti események együttese felfogható legyen az időben korábbi események *folyományaként*. Egy történésznek nemcsak lehetősége, hanem feladata is kiválasztani *egy* olyan eseményt, amelyet az oksági lánc kezdetének tesz.

Ahogy már megállapítottuk, vizsgálódásunk célja megállapítani, hogy annak a kezdeti liberális ellenzékiségnek, mely az 1848-as polgári átalakuláshoz vezetett, közvetlen előzménye-e – ha úgy tetszik, szerves része-e a folyamatnak – a magyar felvilágosodás eszmeáramlata? Amennyiben a fentieket elfogadva az 1795-ös és 1830-as országos, valamint az 1831–1832-es megyei operátumokat szerves egységként kezelhetjük – azok eltérő eredményei, minősége és céljai ellenére –, akkor ezek is ráerősítenek a felvilágosodás és liberalizmus közötti folytonosságra.

A fenti példánál maradva, a jobbágyfelszabadítás kezdeti eseménye lehetne akár Hajnóczy tételei közzétételének pillanata, de akár – látószögünket tágítva – nemzetközi összevetésben az 1789. évi francia forradalom egyértelmű

[73] Dobszay Tamás: Az országgyűlésbizottsági rendszerénekelőzményei a reformkorban. In Manhercz Orsolya (szerk.): *Historia Critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Budapest, 2004. Eötvös Kiadó; Völgyesi Levente: A magyar országgyűlés bizottsági rendszerének gyökerei. *Jogtörténeti Szemle*, 2003. 1. sz. 29–33. p.

[74] Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Budapest, 1995. Osiris Kiadó

hatását is vizsgálódásunk tárgyává tehetnénk. Mindenesetre e sorok szerzője szerint konszenzussal fogadhatjuk el Gerschenkron idevágó szavait: eltekintve „a minden előzmény nélküli, végtelenül gyors változás merőben történetietlen esetétől, akkor elvileg bármilyen fejlődési ütem vagy ütemváltozás összeegyeztethető olyan eseményekkel vagy eseménysorokkal, melyeknek gyökereit haszonnal követhetjük a régmúlt időkig visszafelé".[75]

*

e) Ötödik értelmezési szempontunk *a változás ütemének stabilitása*. E tekintetben könnyebb dolga van a történésznek, ha társadalomstatisztikai, népesedési vagy gazdasági adatokra alapozható változásokat kíván kimutatni. Esetünkben azonban egy politikai rendszerváltoztatási folyamat különböző állomásai között keressük a kapcsolatot. A közéleti ideák forrása és egymásra épülése nehezebben kapcsolható folyamattá, mint az ármozgások, nemzeti jövedelem vagy a népességváltozás adatsorai, hiszen esetünkben adataink – általában – hiányosak.

Alapvetésnek kell lennie az adott gondolkodók, vármegyék, valamint egyéb véleményformálók tudása feltérképezésének. Ez esetben sok mindent tudhatunk – hála a másodlagos történeti irodalomnak –, illetve magam is vizsgáltam a vármegyék ismeretanyagát. Ami bizonyos: a korszak politikusai jól ismerték a külföldi, nyugati szerzőket, elsősorban a francia felvilágosodás nagyjait. Számos ponton támaszkodtak azok államelméleti és közgazdaságtani eredményeikre. Azt is tudjuk, hogy a vármegyék nem csupán saját helyzetüket elemezték ki, hanem ugyancsak ismerték a kor haladó irodalmát (elsősorban Széchenyi munkásságán keresztül), továbbá élénk levelezést folytattak egymással.

A felvázolt módszertani alapvetések természetesen csak az egyik lehetséges módját jelentik a folytonosság-vita kiegészítésének. Számos további szempontrendszer szerint is érdekes kontextusba lehetne helyezni a problémát. Ilyen lehet esetleg a makrokörnyezetből való kiemelés és a történeti alkotmány szempontjából való vizsgálat. Ennek eredményeként valószínűleg könnyebben azonosítható lehetne a folytonosság eszménye az 1791. évi törvények és a reformdiéták, valamint az 1847–1848. évi utolsó rendi diéta által megalkotott áprilisi törvények, de akár még az első népképviseleti országgyűlés törvényei között is.

Ugyancsak itt kell – újra – ráirányítanunk a figyelmet arra, hogy a folytonosság görbéjén jelentkező esetleges szakadások vagy az irány átmeneti megváltozása sem jelenti a folytonosság megszakadását. A változás folytonossága stabil marad. Esetünkben tehát sem I. Ferenc abszolutizmusa, sem pedig például az 1830. évi országos javaslat konzervatívabb eredményei nem vágják

[75] Uo. 507. p.

el a folytonosságot, nem törik ketté a felvilágosodástól a liberális polgári átalakulás felé haladó politika folyamatát.

Összegzés

Jelen tanulmányommal a *folytonosság* és *megszakítottság* kölcsönösen összefüggő fogalmait tekintettem át, és a történetifolytonosság-vita alapvetéseit vázoltam, majd kapcsolódási pontokat kerestem a vizsgálat eredményei és a korszak eszmeiségét/eszmeiségeit leginkább summázó rendszeres bizottsági munkálatok (1791–1832) között.

Az 1791-ben megkezdett munkálatok eredményei még közel sem voltak azonosak a majdani 1848. évi áprilisi törvényekben foglaltakkal. Sokkal inkább egy folyamat kezdetét jelenthették, mintsem a reformok előfutárai lettek volna. A javaslatok megfogalmazásánál kulcskérdés volt a kompromisszumos jelleg: sem az uralkodó, sem a rendek alapvető érdekei nem sérülhettek. Utóbbiak számára a legjelentősebb fegyver a királlyal szemben a nyilvánosság és a közvélemény ereje volt, mivel kezdetektől fogva nagy érdeklődés övezte az operátumok megszületését. Ez a publicitás tágította a bizottságok mozgásterét.

A fentiek alapján Alexander Gerschenkron folytonosságkritériumai és a rendszeres bizottsági munkálatok összevetésének próbája alapján elmondható, hogy a 18. század végi magyar felvilágosodás és a 19. század eleji magyar liberalizmus között a folytonosság kimutatható.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

(alapította Kovács Kálmán)

1. Révész Tamás: *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után.* Budapest, 1971
2. Buzás József: *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején.* Budapest, 1971
3. Máthé Gábor – Révész Tamás: *Az esti- és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970).* Budapest, 1972
4. Rácz Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon.* Budapest, 1972.
5. Buzás József: *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában.* Budapest, 1973
6. Kovács Kálmán (hrsg. und eingeleitet von): *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Studienband.* Budapest, 1974
7. Nagyné Szegvári Katalin: *A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés).* Budapest, 1975
8. Degré Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig.* Budapest, 1977
9. Révész T. Mihály: *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után.* Budapest, 1977
10. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A tanácshatalom jogpolitikája 1919-ben.* Tanulmánykötet. Budapest, 1979
11. Mezey Barna: *A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései.* Budapest, 1981
12. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből. XVIII–XIX. század.* Tanulmánykötet. Budapest, 1982
13. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon.* Budapest, 1983
14. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében.* Tanulmánykötet. Budapest, 1984
15. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon. 19–20. század.* Tanulmánykötet. Budapest, 1986
16. Kovács, Kálmán – Révész, T. Mihály (hrsg. und eingeleitet von): *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen.* Studienband. Budapest, 1987

17. Mezey Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei.* Budapest, 1995, Osiris–Századvég Kiadó
18. Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Budapest, 1995
19. Mezey Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság.* Tanulmánykötet. Budapest, 1998. Osiris Kiadó
20. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai.* Tanulmánykötet. Budapest, 1997 (2. kiadás, Budapest, 2000. Gondolat Kiadó)
21. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (hrsg.): *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert.* Studienband. Budapest, 1997
22. Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből.* Tanulmánykötet. Budapest, 1998. Gondolat Kiadó
23. Gönczi Katalin: *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt.* Budapest, 2000. Osiris Kiadó
24. Pomogyi László: *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon.* Budapest, 2001. Osiris Kiadó
25. Föglein Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949.* Budapest, 2001. Osiris Kiadó
26. Mezey Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899).* Budapest, 2001. Osiris Kiadó
27. Mezey Barna (hrsg.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes. Studienband.* Budapest, 2003. Gondolat Kiadó
28. Mezey Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv.* Budapest, 2004. Gondolat Kiadó
29. Hajnal Hugó: *Csemegi Károly.* Budapest, 2003. Gondolat Kiadó
30. Képes György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya.* Budapest, 2003. Gondolat Kiadó
31. Mezey Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére.* Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
32. Becchi, Paolo – Seelmann, Kurt: *Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás.* Budapest, 2005. Gondolat Kiadó
33. Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai.* Budapest, 2006. Gondolat Kiadó
34. Ladányi Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944.* Budapest, 2007. Gondolat Kiadó
35. Chauveau, Adolphe – Helié, Faustin: *A bűnrészesség.* Budapest, 2008. Gondolat Kiadó
36. Horváth Attila – Koltay András – Máthé Gábor (szerk.): *Sapienti iniuria non potest fieri. Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére.* Budapest, 2009. Gondolat Kiadó
37. Képes György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. század végétől napjainkig.* Budapest, 2009. Gondolat Kiadó

38. Mezey Barna (szerk.): *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig.* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó
39. Mezey Barna (szerk.): *Bor és jogtörténet.* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó
40. Brauneder, Wilhelm – Kohl, Gerald: *A jogtörténet-tudományi kutatások Ausztriában.* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó
41. Képes György (szerk.): *Az abszolút monarchia.* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó
42. Rokolya Gábor: *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban.* Budapest, 2013. Gondolat Kiadó
43. Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
44. Stipta István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
45. Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk. és előszó): *A rendszerváltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja?* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
46. Nagy Noémi (szerk. és előszó): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
47. Karácsony András (szerk. és előszó): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
48. Bódiné Beliznai Kinga: *Hivatás és függetlenség.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
49. Raymundus Parthenopeis: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata.* (Fordította, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta Blazovich László) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
50. Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
51. Máthé Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai. 16–20. század.* Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
52. Horváth Boldizsár: *Emléktöredékek köz- és magánéletemből.* (Sajtó alá rendezte Cieger András és Matolcsi Réka) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
53. Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk. és előszó): *Ábrázolt és épített jog.* Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
54. Gosztonyi Gergely (szerk. és előszó): *A velünk élő történelmi cenzúra.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
55. László Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
56. Nagy Janka Teódóra – Béli Gábor (szerk.): *A jog kulturális holdudvara.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
57. Kovács-Szépvölgyi Enikő (szerk. és előszó): *Kihívások a büntetőjogi jogalkotás terrénumában a 19–21. században. Külföldi minták és nemzeti megoldások.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
58. Beke-Martos Judit (szerk. és előszó): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó

59. Korsósné Delacasse Krisztina: *„Csalfa áméttások által többeket megkárosított". A stellionatus a 18–19. századi magyar jogban.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
60. Korsósné Delacasse Krisztina – Máthé Gábor – Mezey Barna (szerk.): *A közép-európai régió és a nyugati hatások. A tradicionális jog alakváltozásai.* Budapest, 2023. Gondolat Kiadó
61. Képessy Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége.* Budapest, 2023. Gondolat Kiadó